POLIROM

Jacques Le Rider

MITTELEUROPA

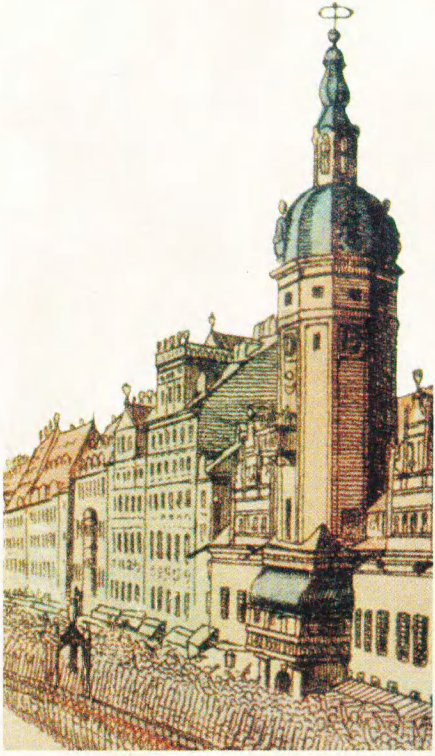

A TREIA EUROPĂ

Colecţia „A TREIA EUROPĂ" apare în cadrul programului cu acelaşi nume al Fundaţiei Soros pentru o Societate Deschisă

Colecţie coordonată de:
Adriana Babeţi şi Cornel Ungureanu

Lector: Ingrid Ilinca
Coperta colecţiei: Angela Rotaru-Serbenco

Jacques Le Rider – *Mitteleuropa*
© Presses Universitaires de France, 1994

© by POLIROM Co SA Iaşi, 1997
pentru versiunea în limba română

Editura POLIROM –
B-dul Copou nr. 3, P.O. Box 266, 6600 Iaşi
Tel. & Fax (032) 214100 ; (032) 214111
(032) 217440 (distribuţie)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale :
Mitteleuropa/Jacques Le Rider;
trad. din limba franceză: Anca Opric
Iaşi: Polirom, 1997
168 p. 10,6/18 cm – (A TREIA EUROPĂ)

ISBN : 973-683-011-X

I. Opric, Anca (trad.)
1. Europa
94(4-191.2+4-11)

Printed in ROMANIA

Jacques Le Rider

Mitteleuropa

Traducere: Anca Opric
Prefaţă: Andrei Corbea

POLIROM
Iaşi, 1997

JACQUES LE RIDER – profesor la departamentul de germanistică al Universităţii Paris VIII, membru al Institutului universitar din Franţa, a lucrat în „diplomaţia culturală", ca director al Institutului Francez din Tübingen şi ca ataşat cultural al Ambasadei Franţei din Viena. Este renumit pentru studiile şi lucrările consacrate istoriei culturale austriece şi spaţiului central-european.

De acelaşi autor: *Le Cas Otto Weininger, Racines de l'antiféminisme et de l'antisémitisme*, PUF, Paris, 1982; *Modernité viennoise et crises d'identité*, PUF, Paris, 1990 (trad. rom. *Modernitatea vieneză şi crizele identităţii*, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1994); *Hugo von Hofmannsthal. Historicisme et modernité*, PUF, Paris, 1995.

Îngrijire de ediţii: Friedrich Nietzsche, *Œuvres*, 2 vol., Robert Laffont, col. „Bouquins", 1993.

Lucrări colective: *Otto Weininger, Werk und Wirkung*, Viena, Österreichischer Bundesverlag, 1984 (cu Norbert Leser); *Verabschiedung der (Post)-Moderne?*, Tübingen, Gunter Narr, 1987 (cu Gérard Raulet); *Die französische Kulturpolitik in Deutschland, 1945-1950*, Tübingen, Attempto Verlag-Tübingen University Press, 1987 (cu Franz Knipping); *Hölderlin vu de France*, Tübingen, Gunter Narr, 1987 (cu Bernhard Böschenstein); *De Sils-Maria à Jérusalem. Nietzsche et le judaisme. Les intellectuels juifs et Nietzsche*, Paris, Cerf, 1991 (cu Dominique Bourel); *Partir, revenir... En route avec Peter Handke*, Asnières, Publications de l'Institut d'allemand d'Asnières, vol. 14, 1992 (cu Laurent Cassagnau şi Erika Tunner); „Les Journalistes" d'Arthur Schnitzler. Satire de la presse dans le théâtre allemand et autrichien contemporain, Du Lérot, Tusson (Charente), 1995 (cu Renée Wentzig); *Metropole und provinzen in Altösterreich (1880-1918)* (cu Andrei Corbea-Hoişie, Polirom-Böhlau, Iaşi-Viena, 1996).

Prefaţă

Autorul acestei cărţi, apărută iniţial în celebra colecţie „Que sais-je" de la Presses Universitaires de France şi tradusă ulterior în limba germană de către o editură austriacă (Deuticke, Viena, 1994), este profesor la departamentul de germanistică al Universităţii Paris VIII Vincennes-Saint-Denis; a lucrat temporar şi în diplomaţia „culturală", în calitate de director al Institutului Francez din Tübingen şi, între 1994-1996, ca ataşat cultural al Ambasadei Franţei din Viena. Ambele informaţii sunt importante, căci ele profilează din capul locului categoria de preocupări ale învăţatului: dacă, după cutumele universitare germane, îndeletnicirea cu o temă precum cea de faţă nu intră decât la modul excentric în domeniul obişnuit al germanistului, faptul că, pe de altă parte, autorul nostru este germanist în Franţa, îndepărtează de la bun început temerea că prioritară cu orice preţ între obiectele sale de investigaţie ar fi „literaritatea" şi numai ea. Nu doar pentru că avem de-a face cu o germanistică „exterioară" spaţiului german, ci mai ales deoarece la vest de Rin respectiva „ştiinţă" şi-a propus încă din vechime cunoaşterea complexă şi temeinică a vecinului german(ofon), cu alte cuvinte a istoriei şi societăţii („culturii şi civilizaţiei") germane, constrângerile şi limitele „filologice" ale domeniului au trecut acolo drept superflue – e de ajuns să amintim amănuntul că proiectele didactice ale majorităţii filierelor de „germanistică" în învăţământul superior francez sunt programatic concepute ca *études germaniques*, domeniu cuprinzător pentru seminarii

preponderent interdisciplinare, unde calitatea profesorilor se măsoară mai cu seamă după criteriul și gradul deschiderii dincolo de tradiționala hipercompetență hermeneutico-literară.

Jacques Le Rider aparține generației mijlocii a onorabilei bresle franceze a germaniștilor, în cadrul căreia și-a construit renumele, printre altele, prin studiile sale asupra istoriei culturale austriece la cumpăna dintre secolele XIX și XX; cartea pe care a dedicat-o „cazului" Otto Weininger, monografia despre Hugo von Hofmannsthal și, în primul rând, monumentala sa investigație, tradusă în numeroase limbi, inclusiv în românește (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1994), pe care a intitulat-o *Modernité viennoise et crises d'identité* (PUF, Paris, 1990), constituie un model de „luminare" reciprocă între știința literaturii, istorie și istoria filosofiei, sociologie și psihologie, ce-l califică pe autor printre cei mai buni cunoscători ai epocii în întreaga ei diversitate și policromie – momentul când, în „lumea veche", o modernitate neîncăpătoare în structuri sociale și mentale arhaice irumpe, cu efecte atunci nebănuite asupra spiritului, unele dintre ele la „margine de prăpastie", precum nietzscheanismul, de care Le Rider s-a ocupat de asemenea îndeaproape. Vastul șantier a pregătit concomitent și terenul pentru o discuție, din perspectivă istorică, asupra înțelesurilor conceptului de *Mitteleuropa*, concept ce trimite nemijlocit la statutul politic și cultural al „lumii" dimprejurul „fericitei" Viene: Imperiul Austro-Ungar, construcție statală cu un caracter aparte în Europa „națiunilor" și naționalismelor, a căror presiune ideologică, dublată de șocul primului război mondial, a și condus-o de altfel spre prăbușire. Cei 80 de ani care au marcat, de la episodul asasinării arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo, în 1914, și până la sângerosul asediu al aceluiași Sarajevo în recentul război interetnic din Bosnia, o criză politică aproape permanentă a acestei Europe Centrale, constituie ei înșiși un motiv sufi-

cient pentru un „bilanţ" al sensurilor noţiunii şi al „încarnărilor" sale de-a lungul vremurilor, bilanţ care, în ultimă instanţă, se constituie într-un veritabil şi îmbogăţitor exerciţiu de semantică istorică.

Problema fundamentală pe care autorul o are în vedere se defineşte în jurul dilemei dacă o teoretic formulabilă *identitate central-europeană* are sau nu o întemeiere „obiectivă" în realitatea istorică. O tentativă de rezolvare a acesteia a întreprins, printre alţii, maghiarul István Bibó, în 1946, în binecunoscutul său eseu intitulat *Das Elend der mitteleuropäischen Kleinstaaten* (*Mizeria micilor state central-europene*), când, cu atât mai mult după cel de-al doilea război mondial, s-a putut constata de departe că o asemenea „comunitate" nu există nici din punct de vedere geografic-istoric şi nici din cel etnic-cultural; cu toate acestea, autorul a continuat s-o afirme, străduindu-se să-i descifreze contururile *ex negativo*, într-o aşa-numită „comunitate de destin în vreme de criză", şi încercând să explice calea „proprie" (sau „specifică") pe care s-a îndreptat istoria Europei Centrale ca totalitate prin întârzierea constituirii acolo a statelor naţionale şi a culturii politice moderne – în comparaţie cu fenomenele similare din Occident –, precum şi prin reprezentările tipice ale ideii naţionale (văzută ca apartenenţă la o comunitate lingvistică sau „de neam", mai curând decât la una politică) şi ale noţiunii de „teritoriu naţional". Jacques Le Rider încearcă la rândul său să identifice constantele acestei „căi proprii" în migraţia germană spre estul Europei, cu tot cu excrescenţele ei ideologice şi dramaticele experienţe pe care le-a generat în ultimele veacuri, în vechiul model universalist al Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană, la care mai visa încă un Hugo von Hofmannsthal, şi, finalmente, în concurenţa dintre Prusia şi Austria în procesul de edificare a unei structuri statale şi instituţionale, menite să conserve „unitatea" central-europeană într-un moment de vârf al deşteptării

sentimentului național al germanilor, dar și al celorlalte popoare din regiune. Un capitol separat îl va dedica momentului decisiv de cristalizare ideologică pe care l-a reprezentat celebra carte a național-liberalului german Friedrich Naumann despre *Mitteleuropa* (1915), tocmai pentru că, în paginile acesteia, i se pare lui Le Rider că se revelă *in nuce* confruntarea dintre viziunea imperialistă pan-germană a wilhelminismului, pe de o parte, și federalismul habsburgic, de cealaltă: proiectul politicianului german, propunând constituirea unei federații de state (sau a unui „suprastat") sub dominația unui popor „superior" (*Herrenvolk*), presupunea implicit o critică aspră la adresa „slăbiciunii" Austriei, subminate după dânsul de presupusa asociere la putere a popoarelor slave. În același timp, *nota bene*, mitul monarhiei dunărene supra- și multinaționale, cârmuite cu toleranță liberală, inspira la rândul lui primele utopii pan-europene ale unui Richard von Coudenhove-Kalergi, utopii care, de altfel – potrivit eminentului politolog care a fost Ludwig Gumplowicz, citat de Le Rider –, n-aveau practic nimic în comun cu realitatea instituțională a Imperiului Habsburgic.

Nu e lipsit de interes amănuntul că, pentru Naumann, românii (cu precădere cei din Transilvania) nu constituie decât unul din „popoarele mici" (*Kleinvölker*), năpăstuite de absența unor „reglementări general valabile" asupra statutului naționalităților, dar care nici în viziunea, după dânsul generoasă, a unui viitor „suprastat" central-european, tolerant față de toate neamurile din acest spațiu, n-ar fi avut șansa unei suveranități depline: „este dureros, dar asta-i vrerea istoriei universale – întreprinderile politice de mică anvergură au nevoie de un reazem în afara lor". Cinica observație se leagă nemijlocit de partizanatul său evident într-unul din momentele de mare tensiune ale conflagrației europene; Balcanii sunt considerați în pledoaria pentru o Europă Centrală dirijată din cancelariile berlineze drept o prelungire mai ales strategică

a acesteia, esențială în realizarea faimoasei linii de comunicație Hamburg – Suez sub control exclusiv german, ceea ce, după opțiunea Bulgariei și Turciei pentru Tripla Alianță și cea a României și Greciei împotriva ei, delimitează foarte clar simpatiile și antipatiile autorului. Cât despre perspectiva inversă, dinspre *noi* către *Mitteleuropa*, considerațiile care au condus, în anii '80 ai secolului trecut, la încheierea tratatului secret dintre România și, respectiv, Germania și Austro-Ungaria, și-au găsit întemeieri nu doar în înclinarea germanofilă a lui Carol I și a dinastiei de Hohenzollern, cum s-a acreditat în simplificările istoriografico-propagandistice de dată nu doar recentă, ci într-o evaluare pe termen lung, la care o parte a clasei politice românești a procedat în raport și cu știuta experiență nefericită a alianței cu Rusia în războiul contra Turciei din 1877-1878. Nu atât formația culturală germană a unor lideri junimiști a jucat în această orientare un rol hotărâtor, cât consensul principalilor responsabili guvernamentali de la București, liberali (Ion C. Brătianu, Dimitrie A. Sturdza) și conservatori (Lascăr Catargi, Petre P. Carp), asupra foloaselor economice și politice, inclusiv ca o garanție a suveranității abia dobândite, pe care le putea aduce țării „integrarea" ei în sfera central-europeană. Marile controverse din preajma primului război mondial asupra respectării sau nu a angajamentelor militare față de Germania și Austro-Ungaria au pus în balanță adeziunea României și a românilor la Europa Centrală ca „entitate" politică și culturală pe de o parte și împlinirea idealului național al „întregirii neamului" pe de altă parte, această din urmă alternativă nu doar printr-o atrăgătoare însoțire cu marile puteri occidentale, Franța și Marea Britanie, ci și cu riscul reînnoit al unei alianțe cu Rusia, asupra căruia un Petre Carp, Alexandru Marghiloman sau Constantin Stere n-au încetat o clipă să avertizeze.

„Mitologia" nutrită din trauma războiului și din fericitele, deși neașteptatele sale consecințe, ce l-au determinat pe Carp să declare că România are atâta

„noroc" încât se poate dispensa de politicieni, a estompat, inclusiv cu ajutorul istoricilor, de la Iorga la Ion Nistor, contururile reale ale dilemei central-europene în conștiința publică românească, opțiunea contrară celei din august 1916 fiind *ab initio* condamnată ca „trădătoare" și „anti-patriotică". Se deturnau astfel dintr-o trăsătură de condei proiectele îndelung cumpănite și intențiile, deloc mai rele decât altele, ale unei întregi filiere de gândire asupra căilor și modalităților de „intrare în Europa", la care, în chip simptomatic, au contribuit nu puțini transilvăneni și bucovineni. În fond, a sosit demult momentul revizuirii chiar și a unor vechi clișee asupra relației dintre românii de sub sceptrul habsburgic și cancelaria imperială: iredentismul nu a fost defel – e cazul să o reamintim acum și aici – o constantă a atitudinii marilor figuri politice și culturale ale românilor din Ardeal și Bucovina față de Viena, de la Avram Iancu, Andrei Șaguna și Eudoxiu Hurmuzaki până la Ion Rațiu, Iuliu Maniu și Aurel Onciul. În ciuda multelor dezamăgiri și contrarieri vizavi de tratamentul oficial al cauzei lor naționale – dacă e să amintim aici doar abandonarea românilor de către Austria prin compromisul dualist din 1876 și anexarea Transilvaniei la Ungaria, cu consecințele cunoscute –, intervalul extraordinar de „fierbinte" de la 1848 și până la 1918 nu consemnează decât în mod cu totul excepțional și marginal, dincolo de zona „realismului" politic, o reflecție programatic ostilă Europei Centrale ca destin al românilor din monarhia chezaro-crăiască. Din contra, mult citata scriere a naționalistului ardelean Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich* (*Statele Unite ale Austriei Mari*), apărută la Leipzig în 1906, trece și astăzi drept una dintre cele mai importante și interesante contribuții la efortul teoretic de a modela o reformă a monarhiei, în sensul federalizării ei și, în privința românilor, al constituirii unei provincii „naționale" prin unirea Transilvaniei cu Bucovina, sub același sceptru

habsburgic și gravitând în continuare în jurul Vienei. Asemenea planuri ar fi avut poate, dacă timpul nu s-ar fi „grăbit", și sorți de izbândă, de vreme ce ele veneau în întâmpinarea ideilor de revigorare a imperiului cultivate de moștenitorul tronului austro-ungar, arhiducele Franz Ferdinand, printre ai cărui consilieri neoficiali s-au și numărat, de altfel, pe lângă Popovici însuși, românii Alexandru Vaida-Voevod ori Aurel Onciul. Acesta din urmă a mers până într-acolo încât, convins că viitorul Bucovinei, disociate deja de un Karl Emil Franzos de „Semi-Asia" înconjurătoare, nu poate fi decât unul în spațiul multinațional central-european, s-a aflat printre inițiatorii, în Cernăuții începutului de secol XX, ai unei insolite alianțe politice burgheze dincolo de ghettourile etnice, alianță care a și pregătit vestitul „compromis parlamentar" bucovinean din 1909 – o admirabilă, deși greu aplicabilă înțelegere între naționalități într-o eră a marilor neînțelegeri și conflicte naționale și lingvistice din chiar inima Austro-Ungariei. Propagandist al alăturării României la Tripla Alianță în războiul mondial, Onciul, ca și Petre Carp, a cochetat după armistițiul din 1918 cu ideea detronării regelui Ferdinand și a unificării Vechiului Regat cu Transilvania și Bucovina între hotarele Imperiului Austriac, într-un „Kronland" românesc (!); va fi arestat la Iași în noiembrie 1918 ca „trădător" și trimis – încă o victimă a „mitologiilor" noastre istorice – în uitare...

O pistă pe care cineva, într-o bună zi, va trebui să o urmărească într-un hățiș bibliografic pe care îl bănuim pasionant, se leagă de ciudățenia relației pe care, ținând seama de aceste antecedente, conștiința politică (și publică) românească a întreținut-o în ultimele decenii cu ideea Europei Centrale și a apartenenței românilor și a culturii lor la acest spațiu. Experiența istorică nefericită a „arbitrajului" de la Viena din septembrie 1940 și a urmărilor sale a grevat fără îndoială asupra memoriei colective, dar, pe de altă parte, ecoul ei a fost amplificat de rumoarea național-

-comunismului infiltrat pe canalele istoriografice, cu tot cu miturile sale, în esență anti-europene și izolaționiste, repetate până la saţietate. Așa se face că ecoul redescoperirii Europei Centrale de către dizidența intelectuală ungară, cehoslovacă ori poloneză în anii '70-'80, ca alternativă *europeană* și civică la condiția *est-europeană* impusă de divizarea ideologică și militară a continentului, a fost în România minim, și, dacă nu a fost privit cu mefiență și scepticism, a suscitat doar indiferență. Față de punctul de plecare eminamente negativ în atitudinea clasei politice cehe sau poloneze de la începutul veacului față de o *Mitteleuropa* constituită în jurul Vienei, evoluția românească a fost diametral opusă, cu consecințe directe ce s-au putut măsura, bunăoară, în (auto)excluderea țării, după 1989, dintr-un sistem precum cel de la Vișegrad, cu toate daunele politice aferente. Jacques Le Rider insistă, în ceea ce-l privește, asupra „vicleniei istoriei" care a făcut ca (după el) unica *identitate central-europeană* autentică, ce s-a construit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin masiva aculturație a maselor evreiești în orizontul culturii germane, să cadă victimă naționalismelor înconjurătoare, cu punctul lor culminant în antisemitismul violent și ucigaș al nazismului; „astfel a fost lichidată definitiv în vechile teritorii aparținătoare Casei de Habsburg tradiția concomitent națională și universalistă, inclusiv cea a ideilor de la 1848". Întâmplările ultimilor cincizeci de ani, care, în paralel cu dezbaterile asupra identității austriece de după încheierea Tratatului de Stat în 1955, au condus către o nouă percepție a Europei Centrale ca spațiu situat între blocurile și aliațele Estului și Vestului, au luat o nouă turnură după 1989, o dată cu schimbările din fostele țări satelite ale Uniunii Sovietice și, înainte de toate, cu reunificarea Germaniei – șansele deschise de aici încolo sunt analizate în prezentul op în toată profunzimea lor, față-n față cu riscurile naționalismelor resuscitate la Bratislava, Budapesta ori

Bucureşti, inclusiv cele deduse din aerele nostalgice ale unui anumit „sentiment naţional" german, în legătură cu care autorul nu-şi interzice rezerve tipic „franceze". În această cheie trebuie citită şi critica destul de aspră a lui Jacques Le Rider la adresa destabilizării, dezmembrării şi apoi împărţirii statului iugoslav în diferite zone de influenţă, cu accent direct pe responsabilitatea germană şi austriacă în acest proces, care a asociat o dată mai mult reprezentările curente ale Europei Centrale cu traumele şi nenorocirile războiului. Concluzia autorului, evocând noi întrebări şi îndoieli cu privire la viitorul micilor state central-europene sună de aceea mai curând sceptic.

În concepţia cărţii recunoaştem de departe celebra schemă pe care trebuie s-o respecte, în general, toate titlurile incluse în vechea colecţie „Que sais-je?". Aceasta înseamnă mai întâi de toate o prezentare cu precădere clară şi pe cât posibil „obiectivă" a problematicii în dubla sa dimensiune sistematică şi istorică, pentru ca orice fel de public, oricât de neiniţiat ar fi, să aibă un acces nelimitat la „materia" tratată; ceea ce (în ediţia franceză) se tipăreşte cu „corp 6", adaugă excursuri consacrate detaliilor ori unor aspecte adiţionale, spaţiu pe care se exercită îndeobşte erudiţia şi virtuozitatea interpretativă ale autorilor. Dacă pretenţiile cărora discursul trebuie să li se supună sunt oricum, în această foarte sensibilă raportare a „conţinutului" către „forma" pe care a codificat-o cutuma celebrei colecţii, foarte ridicate, fostul „normalian" Jacques Le Rider, expert în retorica şi regulile „compoziţiei", pe care învăţământul umanist francez o cultivă până la obsesie, mânuieşte cu dezinvoltă siguranţă arta argumentării, cu tot cu subtilităţile-i ilocuţionare şi perlocuţionare, în aşa fel încât textul cu alură „ştiinţifică" pe care îl semnează ridică limpezimea şi coerenţa la rangul unor virtuţi stilistice nemijlocit convertibile în ceea ce se numeşte „eleganţa" expresiei. Lectura cărţii este pasionantă şi datorită înclinaţiei

eseistice a unui autor ce se pricepe de minune să combine erudiția cu comentariul critic până la polemică, precum, iată, atunci când ține să amintească „austriecilor" care, înainte de 1989, au clamat peste tot și cu insistență sloganul Europei Centrale, faptul că, imediat după „revoluții", s-ar fi grăbit să-și închidă granițele, îngrijorați să nu-și expună cumva identitatea culturală, dar mai cu seamă bunăstarea economică, contactului direct, în fine posibil, cu națiunile până atunci zgomotos compătimite pentru soarta lor nefericită.

Andrei Corbea

Capitolul I

Încercare de istorie semantică

Un spaţiu cu geometrie variabilă

Noţiunea istorică şi geopolitică de Mitteleuropa[1] nu corespunde unei realităţi geografice care poate fi clar definită. Ea păstrează prin însăşi natura sa contururi vagi şi variabile potrivit cu împrejurările. Aşa cum nota recent un eseist german:

> „În mica mea bibliotecă mitteleuropeană, pot să găsesc argumente pentru a exclude din acest spaţiu Noul-Brandenburg, la fel ca şi Ucraina şi Macedonia. Dar găsesc şi argumente pentru a include fără restricţie Noul-Brandenburg şi Skopje în Mitteleuropa. Imprecizia şi fluctuaţiile contururilor fac parte integrantă din utopie (...). Istoricul maghiar Péter Hának spunea: „Mitteleuropa nu se poate defini decât în raport cu estul şi cu vestul şi în funcţie de relaţia pe care o întreţin aceste două extremităţi ale continentului"[2].

---

1. Cele două lucrări de referinţă asupra istoriei Mitteleuropei sunt Henry Cord Meyer, *Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815-1845*, Haga, Martinus Nijhoff, 1955, şi Jacques Droz, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de „Mitteleuropa"*, Paris, Payot, 1960. În faza finală a redactării acestui manuscris, studiul lui Moritz Csáky, „Ubereinstimmung und Konflikt. Mitteleuropa – seit dem Zerfall der Habsburgermonarchie", in *Mélanges Emil Niederhauser*, Budapesta, 1993, ne-a furnizat informaţii preţioase.
2. Michael Rutschky, „Mitteleuropa, eine kurzfristige Utopie", in *Merkur*, nr. 516, martie, 1992, pp. 183-199.

Această concepţie despre Mitteleuropa care include sau exclude Brandenburgul sau teritoriile slave din sud nu are nimic comun cu cealaltă genealogie a „Europei din mijloc", referitoare la spaţiul dunărean. Să reamintim că pentru Metternich, Reich-ul ideal include nordul Italiei, teritoriile istorice ale Casei de Habsburg şi Confederaţia germanică. Dacă se poate vorbi de o Mitteleuropă a lui Metternich, aşa cum o făcea Heinrich von Srbik[3], trebuie să precizăm că este vorba, în esenţă, de o idee modestă despre Europa Centrală de influenţă germanică: Metternich era ostil ambiţiilor de expansiune teritorială spre est care ar fi pus în pericol sacrosanctul principiu de *echilibru*, moştenit de la profesorul său Gentz.

Dacă se poate spune că termenul de *Mitteleuropa*, de Europa de mijloc, îşi face intrarea în vocabularul uzual german spre 1914 (discuţia asupra scopurilor războiului şi asupra tezelor lui Friedrich Naumann), alţi termeni îi fac uneori concurenţă: astfel expresia *Zwischeneuropa*, Europa intermediară, apare aproape în acelaşi timp, dar nu cunoaşte o soartă la fel de durabilă[4]. Cuvântul „Mitteleuropa" rămâne marcat de ideologia pangermanistă care, în 1938, duce la *Anschluss*-ul

3. H. von Srbik, „Metternichs mitteleuropaische Idee", in *Volk und Reich*, septembrie 1926. Câţiva ani mai târziu, istoricul H. von Srbik avea să apere un punct de vedere *gesamtdeutsch*, pentru a nu spune naţional-socialist, în consternanta broşură *Mitteleuropa. Das Problem und die Versuche seiner Lösung in der deutschen Geschichte*, Weimar, 1938 (text al unei conferinţe prezentate la Universitatea din Köln la 12 februarie, 1937).

4. Cf. R. Sieger şi Albrecht Penck, „Zwischeneuropa?", in *Zeitschrift des Geschichte für Erdkunde*, 1916; Giselher Wirsing, în *Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft*,

Austriei[5], inspirând în aceeaşi epocă faimoasa tristă teorie a spaţiului vital german şi a expansiunii naturale spre răsărit şi spre Rusia. Se înţelege de ce noţiunea de Mitteleuropa displace astăzi multor istorici şi intelectuali germani care preferă să utilizeze termenul mai neutru de *Ostmitteleuropa*[6]; de ce austriecii grijulii să se delimiteze de orice conotaţie „pangermanistă" folosesc cuvântul *Zentraleuropa*; şi de ce ideea de Mitteleuropa inspiră atâta neîncredere şi teamă francezilor – şi nu numai lor... Joseph Rovan exprima foarte clar temerile „franţuzeşti" când scria: „Wer Mitteleuropa predigt, will Europa entwerden zerstören oder verhindern."[7]?

Trebuie totuşi să amintim că interesul cărţii lui Friedrich Naumann a fost să constituie o genealogie istorică a ideii germanice de Europă Centrală. Întorcându-se în timp la primele populări spre est *(Ostsiedlung)*, la Sfântul Imperiu roman germanic, la monarhia habsburgică şi la rivalitatea austro-prusacă din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, Naumann acredita o continuitate prestigioasă care depăşea cu mult dezvoltările recente ale imperialismului pangermanist. De aceea se poate spune

---

1932, apără poziţii apropiate de cele ale „Revoluţiei conservatoare", propovăduind *Anschluss*-ul şi Germania mare: el se va ralia în final celui de-al III-lea Reich.

5. Cf. Albrecht Haushofer (fiul fondatorului geopoliticii), „Mitteleuropa und der Anschluss", in *Die Anschlussfrage*, colectiv, Viena, 1930.
6. Karl Kaser, *Südostereuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Viena, Böhlau, 1990.
7. Joseph Rovan, „Mitteleuropa gegen Europa", in Sven Papcke şi Werner Weidenfeld (ed.), *Traumland Mitteleuropa Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1988, p. 9. (Cine propovăduieşte ideea Mitteleuropei vrea ori să distrugă Europa ori s-o împiedice. – N. tr.)

că Naumann a impus accepţiunea de „Mitteleuropa" care justifică prezentul eseu. Înainte de el, ideea de Mitteleuropa este un anacronism. După el, orice discuţie asupra Europei Centrale trebuie, *nolens volens*, să revină la *Mitteleuropa-Buch* din 1915.

Dar „deconstrucţia" continuităţii (din secolul al XII-lea până în secolul al XIX-lea) sugerată de F. Naumann se impune deopotrivă. Nu am putea să insistăm niciodată prea mult asupra momentelor de ruptură şi de discontinuitate, să distingem şi să separăm acolo unde Naumann proceda prin analogie. Se poate, în orice caz, reţine că ansamblul geopolitic al Mitteleuropei dobândeşte în fiecare epocă o extensiune şi o semnificaţie deosebite.

Periodicitatea discuţiei despre Mitteleuropa

Mitteleuropa reapare în discuţia germană şi europeană de fiecare dată când ţările de limbă germană cunosc o criză – sau doar o mutaţie profundă – a identităţii lor geopolitice. Astfel traumatismul Războiului de Treizeci de ani trezeşte nevoia unei ordini armonioase în Europa Centrală, nostalgia Sfântului Imperiu roman germanic şi a principiului său federal: în textele lui Grotius sau ale lui Leibniz[8] regăsim ecoul acestei nevoi şi al acestei nostalgii. Pentru Leibniz, este vorba de a apăra Reich-ul german devenit neputincios împotriva lui Ludovic al XIV-lea, la vest şi împotriva turcilor, la est. Imediat după războiul de Treizeci de ani şi până în secolul al XX-lea, amintirea – sau

8. Cf. J. Baruzi, *Leibniz et l'organisation religieuse de la terre*, Paris, 1907.

mitul – Sfântului Imperiu roman germanic, prima formă istorică a „Europei de mijloc", inspiră multe politici şi proiecte ideologice.

Se înţelege reproşul formulat de credincioşii ideii de Reich împotriva politicii de *kleindeutsch* a lui Bismarck: aceasta, excluzând Austria şi creând un „al II-lea Reich", a ruinat ideea de Sfânt Imperiu. Trăsăturile comune ale contestatarilor bismarckismului sunt apărarea valorilor tradiţionale şi religioase, ostilitatea faţă de principiul naţionalităţilor şi de moştenirea ideologică a Revoluţiei franceze, o doctrină „federativă" care-şi caută centrul de greutate mai degrabă spre Viena decât spre Prusia (Friedrich Naumann va dori să reia, într-un spirit mai „progresist" şi „naţional-liberal", concepţia veche a unui Reich federalizant al Mitteleuropei). Se poate deci sugera că studiul istoriei noţiunii de Mitteleuropa conduce la o „crizologie" a conjuncturilor europene în care se găsesc relansate întrebările asupra contururilor, frontierelor şi centrului Europei: Revoluţia franceză, 1848, 1866-1871, 1914-1919 etc.

> În „Mitteleuropa" se găseşte inclusă ideea de *Mitte*, centru, mijloc. A afirma că lumea germanică face parte din Europa Centrală, înseamnă adesea a sugera că ea constituie mijlocul Europei: reprezentarea narcisistă a unui teritoriu naţional care ar fi centrul continentului[9], punctul de contact între vest (civilizaţia franceză şi engleză) şi est (Rusia),

9. Cf. Jürgen Link şi Wulf Wülfing (ed.), *Nationale Mythen und Symbolen in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Strukturen und Funktionen von Konzepten nationaler Identität*, Stuttgart, 1991 (legat de noţiunea de *Mitte*) şi Bruno Schoch, „Renaissance der Mitte", in *Deutschlands Einheit und Europas Zukunft*, ed. de Bruno Schoch, Friedensanalysen, vol. 26, Frankfurt/Main, 1992.

chemat să-şi apere identitatea împotriva extremelor. De la reprezentarea unei poziţii „mediane" la aceea a unui mijloc nu este decât un pas: lumea germanică este, din această perspectivă, situată între modelele occidental şi oriental, la fel cum Hans Castorp, eroul din *Muntele vrăjit* de Thomas Mann se situează între italianul liberal Settembrini şi Naphta, acest *Ostjude*, evreul din est. S-ar putea atunci afirma că apartenenţa unei *Kultur* germanice la Mitteleuropa se numără printre temele ideologiei unui *Sonderweg*, „calea specifică" lumii germane a eşecului înregistrat de revoluţiile democratice din cel de-al III-lea Reich. Această ideologie a unui *Sonderweg*, înainte de a deveni călimara istoriografiei contemporane care se întreabă în legătură cu „monstruoasa anomalie" a destinului german, de la Bismarck la Hitler, fusese concepută pozitiv, ca definiţie a identităţii germane socotită a putea aduce un corectiv salvator exceselor identităţii europene ameninţate să se încline prea mult spre vest sau spre est.

De la căderea zidului Berlinului la eliberarea republicilor din Europa Centrală, în Germania şi în Austria se vorbeşte din nou despre Mitteleuropa (pro sau contra). Trebuie să subliniem că dezbaterea asupra Mitteleuropei în RFG nu datează din 1989, ci a început spre 1985-1986. Sven Papcke[10] reaminteşte că Congresul SPD de la Nürnberg, începând din 25 august 1986, a organizat o discuţie pe această temă, reunindu-i pe Peter Glotz şi pe cancelarul austriac Fred Sinowatz. În 1987, Helmut Schmidt a vorbit despre Mitteleuropa la Congresul

10. *Mitteleuropa-Kopfgeburt oder politische Chance?*, in Sven Papcke şi Werner Weidenfeld (ed.), *Traumland Mitteleuropa? Beiträge zu einer aktuellen Kontroverse*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1988, pp. 131 sq.

SPD din 9 şi 10 decembrie; în 1987, Fundaţia Friedrich-Ebert Stiftung a organizat un colocviu *Mitteleuropa*: *Traum, Alptraum, Realität*, în localurile fostului Reichstag la Berlin. Sven Papcke aminteşte de asemenea publicarea cărţii *Das Ganze Deutschland. Perspektiven der Wiedervereinigung*, München-Zürich, 1986, într-o perspectivă mai degrabă conservatoare[11]. Această conjunctură a mijlocului anilor 1980 era aceea a discuţiei asupra păcii în Europa Centrală: pacifiştii germani se opuneau desfăşurării noii generaţii de armamente nucleare ale NATO; politica la est de RFG părea să degajeze calea unei „destinderi est/vest" specific central-europene.

Ameninţare şi utopie deopotrivă

Astăzi, în 1992, văzută din Germania, Mitteleuropa evocă deopotrivă un potenţial utopic de multiculturalitate şi de multilingvism şi o ameninţare de regresiune politică. Pot fi distinse două accepţiuni sensibil diferite ale cuvântului „Mitteleuropa". Una trimite direct la tradiţia recentă a pangermanismului şi-şi găseşte sursele principale în discuţia asupra scopurilor războiului, în preajma anului 1914. Cealaltă reia o tradiţie mult mai venerabilă, cea a Sfântului Imperiu roman germanic; în această accepţiune, Mitteleuropa se prezintă ca un proiect, ca un mit sau ca o utopie de armonie restaurată în Europa Centrală. Un aspect face totuşi legătura între cele două accepţiuni: amândouă se hrănesc din credinţa într-un „mesianism" al poporului

11. Cf. de asemenea Bernhard Willms şi Paul Kleinewefers, *Erneuerung aus der Mitte. Prag-Wien-Berlin. Diesseits von Ost und West*, Herford, 1988.

german, prezentat ca fiind singurul capabil să aducă ordinea în haosul naţionalităţilor.

Acestei convingeri că poporul german are o misiune deosebită în Europa Centrală îi corespunde adesea o concepţie mai pragmatică asupra spaţiului central-european ca „mare piaţă" pentru exporturile şi pentru expansiunea industrială germane. Acest proiect merge mână în mână cu acela de a crea o zonă economică protejată, la adăpostul imperialismelor: Friedrich List propovăduia Europa Centrală economică drept reacţie la hegemonia mondială a comerţului şi finanţelor britanice; Karl von Bruck înţelegea să protejeze un spaţiu economic dunărean pentru a echilibra un *Zollverein* german; Friedrich Naumann reacţiona la politica de blocadă continentală dusă de Aliaţi împotriva puterilor centrale; Karl Renner, în acelaşi moment, vedea în proiectul unei organizaţii economice central-europene o şansă de a proteja cuceririle internaţionalismului socialist.

După primul război mondial, în pofida tratatelor de la Versailles şi de la Saint-Germain-en-Laye, industria şi capitalurile germane nu întârzie să-şi facă din Europa Centrală o preocupare pe care şi-o rezervă în exclusivitate. Marele *Realpolitiker* al noilor echilibre europene, Gustav Stresemann, considera că Germania ar greşi mult riscând un nou război, pentru că o bună diplomaţie, susţinută prin expansiunea economică şi comercială, ar putea obţine rezultate tot atât de satisfăcătoare... Din 1949, pe măsură ce *Ostpolitik* îi deschidea puţin câte puţin debuşeuri din ce în ce mai mari, RFG şi-a dobândit o poziţie de prim-plan la est de frontierele ei, tot prin comerţ şi prin creditele sale. Şi din 1989-1990, mulţi observatori se tem de

reconstituirea unei hegemonii economice germane în centrul şi în estul Europei. Temeri atenuate, este adevărat, de spectacolul unor foarte mari dificultăţi economice şi sociale ale Germaniei reunificate şi ale statelor eliberate de sub jugul sovietic.

Discontinuitatea existenţei unei „Mitteleuropa"

Dacă ne plasăm în exteriorul discursului german sau austriac despre Europa Centrală/Mitteleuropa, cum să înţelegem ipotetica identitate a acestui „mijloc", a acestui „centru" al continentului european? Trebuie mai întâi să revenim la distincţia amintită de Krzysztof Pomian între Europa bizantină şi Europa Centrală[12].

> Această frontieră religioasă şi culturală desparte popoarele de religie greco-ortodoxă (ruşi, bieloruşi, ucrainieni, români, sârbi, macedoneni, bulgari, greci) de popoarele de religie catolică şi protestantă. Istoria comună („europeană") a fiecăruia dintre aceste două grupuri de popoare îşi are propria cronologie. Instituţia universitară, de exemplu, se răspândeşte în Europa occidentală şi în Europa Centrală începând din secolul al XI-lea, iar în lumea rusă, abia în secolul al XVIII-lea. De asemenea, istoria artei cunoaşte de o parte şi de alta a acestei „frontiere" între Europa Centrală şi Europa bizantină o evoluţie separată. O dată ce s-a constatat importanţa acestei delimitări şi tulburătoarea ei

12. Cf. Krzysztof Pomian, „L'Europe centrale. Réalité, mythe, enjeu, XVIIIe – XIXe siècles", in *Les Cahiers de Varsovie*, nr. 22, 1991, pp. 69-84; „Qu'est-ce que l'Europe centrale?" interviu al lui K. Pomian cu Michel Espagne, Jacques Le Rider şi Fred E. Schrader in *Revue germanique internationale*, nr. 1, 1994 („Europe centrale – Mitteleuropa").

permanenţă până la evenimentele de astăzi din ex-Iugoslavia (între Slovenia şi Croaţia, pe de o parte şi sârbi, pe de altă parte, se reconstituie o zonă de frontieră ancestrală între cele două Europe), trebuie să ne ferim să invocăm această frontieră ca pe o justificare a unui „război sfânt" (rusofob sau antisârbesc) al unei Europe împotriva celeilalte.

Într-un cuvânt, frontiera orientală a Europei Centrale ar fi mult mai uşor de trasat decât cea a Europei occidentale... Căci marea întrebare este aceea a locului tuturor ţărilor germanice: aparţin ele Europei Centrale sau Europei occidentale? Fără îndoială şi uneia, şi celeilalte. Afară de cazul când, aşa cum sugerează K. Pomian[13], trebuie să răspundem „ba uneia, ba celeilalte". Când ţările germanice sunt în contact direct cu Europa de Est, în Prusia orientală sau la hotarele monarhiei habsburgice, apare legitim să le definim ca aparţinând „parţial" Europei Centrale. Între 1949 şi 1990, RFG rămâne în contact cu Europa de Est prin frontiera sa cu RDG, care nu reprezenta în realitate decât o zonă de ocupaţie sovietică. De la integrarea landurilor fostei RDG, frontiera răsăriteană a Germaniei tinde să devină o frontieră între vestul şi centrul Europei (în ocurenţă cu Polonia şi Republica Cehă): apartenenţa Germaniei la Europa Centrală devine foarte discutabilă. Din punctul de vedere al interesului economic, bineînţeles, *Mitteleuropa* apare astăzi „periferică": centrul Europei, definit în termeni financiari şi industriali, nu mai este axa Berlin-Praga-Viena-Budapesta, ci mai degrabă o axă Rotterdam-Milano. Pentru cel

13. „Aparţin Europei Centrale ţările care sunt imediat expuse contactului cu Europa de Est", declară K. Pomian în interviul deja citat.

care vorbeşte despre pericolele unui „sechestru" german asupra *Mitteleuropei*, este important să constatăm că logica economico-financiară a unei „împingeri spre est" nu mai există, în anii 1990, sub aceeaşi formă ca între cele două războaie mondiale.

Priviri încrucişate asupra Europei Centrale

Ideea Europei Centrale/Mitteleuropa este oare o idee specific germană? Polonezii, cehii, ungurii au oare şi ei o viziune asupra Europei Centrale? După K. Pomian, „Europa Centrală n-a fost niciodată o idee-forţă, în nici una din culturile acestei regiuni". Ideea panslavă n-a obţinut niciodată adeziunea unor cercuri foarte largi (şi, pe deasupra, ea însăşi datorează mult discuţiei şi limbii germane...). Se poate fără îndoială vorbi de o ideologie central-europeană legată de tradiţia habsburgică (austro-slavism, axa austro-ungară etc.), dar se va vedea că nu trebuie să confundăm această tradiţie „dunăreană" cu aceea a „Mitteleuropei". Căci acest cuvânt rămâne încărcat de conotaţii neplăcute pentru vecinii central-europeni ai Germaniei şi ai Austriei: el evocă o Europă plasată sub hegemonia germană, un centru al Europei redus la a juca rolul de *hinterland* pentru economia germană; el evocă, în sfârşit, atrocităţile celui de-al III-lea Reich. Aşa cum îi atrăgea atenţia K. Pomian lui François Fejtö[14], un polonez nu poate nutri vreo nostalgie pentru Mitteleuropa, pentru că aceasta spune limpede că

14. *Mitteleuropa. Pour ou contre l'Europe?*, sub direcţia lui Joseph Rovan, Asnières-Paris, 1987.

este vorba de împărţirea Poloniei... Punctul de vedere al unui ungur este evident foarte diferit[15].

Astfel se poate susţine că „nu există o unitate culturală a Europei Centrale, nici o conştiinţă a apartenenţei la o Europă Centrală"[16]. Solidarităţile, alianţele, acordurile diferite care structurează pentru un timp Europa Centrală rămân episodice şi ne-ar fi greu să ne imaginăm, în această regiune a continentului, o întreprindere de mare anvergură comparabilă Uniunii Europene, de după tratatele de la Roma. Ar fi greu să degajăm din tradiţia rusă o viziune asupra Europei Centrale: găsim aici mai degrabă o distincţie aproape manicheană între Orientul rusesc şi Occidentul european, fără ca „mijlocul Europei" să fie obiectul unui discurs specific (slavofililor le este extrem de greu să admită legitimitatea mişcării panslaviste central-europene, într-atât slavii neortodocşi apar ca fiind străini de tradiţia rusească ortodoxă). În schimb, există o viziune germană asupra Europei Centrale şi o forţă de atracţie deosebit de puternică a culturii germane în anumite arii culturale ale acestei regiuni.

O comunitate de destin

În lipsa unei definiţii pozitive a Europei Centrale, din punctul de vedere al altor popoare decât cele germanice, se poate încerca o definire a ei *ex negativo*, ca o comunitate de destin în perioadele

15. Asupra dezvoltărilor recente ale reflecţiei asupra ideii de Mitteleuropa din punctul de vedere maghiar, cf. Iván T. Berend (ed.), *Helyünk Európá ban. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*, vol. 1, Budapesta, 1986 şi numărul special al revistei *Századvég*, „Keel-e nekünk Közép-Európa?", Budapesta, 1990.

16. K. Pomian, în interviul deja citat.

de criză. Două dintre aceste perioade par caracteristice: perioada care urmează celui de-al doilea război mondial, când Europa Centrală, de-abia eliberată de ororile nazismului şi de fascisme, cade sub dominaţia imperialismului sovietic; apoi conjunctura anilor 1980, când îi vedem pe exilaţii şi pe disidenţii antisovietici participând la discuţia nostalgică despre Mitteleuropa (la fel cum emigranţii anilor 1933-1945 de la Praga, Budapesta şi Viena, adesea evrei, se întâlneau la Paris, Londra, New York şi visau la o Europă Centrală a popoarelor pentru perioada de după război). Pe scurt, ar fi vorba aici de încă o definiţie „crizologică" a sentimentului identităţii central-europene, produs prin ameninţări şi tinzând să se estompeze în perioadele mai puţin dramatice.

Cartea importantă a lui István Bibó, publicată în 1946, despre *Mizeria micilor state central-europene*[17] merită să fie menţionată în mod deosebit. Pentru Bibó, destinul Europei Centrale se clatină în secolul al XVIII-lea: atunci când marile state naţionale occidentale (Franţa, Marea Britanie, Spania, Portugalia, Olanda etc.) sunt practic constituite, cu excepţia Italiei şi a Germaniei, înaintarea Imperiului Otoman la est de Europa distruge ansamblurile naţionale vechi. Apoi, potrivit părerii lui Bibó, ansamblul disparat, fruct al hazardului şi al aranjamentelor dinastice, pe care-l constituie monarhia habsburgică, împiedică formarea „normală" a statelor-naţiuni. Abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea se constituie o „identitate habsburgică sau austriacă". În secolul al XIX-lea, când vechile naţiuni istorice ale Europei Centrale (polonezii,

17. István Bibó, *Misère des petits États d'Europe de l'Est*, Paris, 1993.

ungurii, cehii) se trezesc, ele nu au bazele pe care ar putea construi state moderne. De altfel, elementul „etnic", *völkisch*, şi lingvistic joacă un rol primordial. Fiecare dialect slav sfârşeşte prin a inspira un sentiment naţional. Frontierele acestor naţiuni etnice, culturale şi lingvistice rămân nelămurite: teritoriul revendicat de imaginarul „naţional" al fiecărui grup de populaţie este tot mai vast faţă de cel de care dispune în realitate. Această non-coincidenţă dintre frontierele fantasmatice şi frontierele reale cufundă comunitatea etnică şi lingvistică vizată într-o criză de identitate naţională cvasipermanentă. Acestei probleme i se adaugă lipsa unei culturi politice moderne şi arhaismul structurilor economice şi sociale: spre deosebire de naţionalismul statelor Europei occidentale, naţionalismul statelor Europei Centrale este cel mai adesea antidemocratic şi puţin respectuos faţă de minorităţi. Bibó îşi încheie tabloul foarte sumbru, atrăgând atenţia asupra iluziei statelor federale şi supranaţionale: i se pare că modelul sovietic reînnoieşte – în mai rău – erorile şi impasurile modelului habsburgic... Şi totuşi, Bibó nu vede cum s-ar rezolva problema frontierelor: cum să se facă să coincidă frontierele istorice şi etnico-lingvistice? Revizionismul duce la război, deplasările de populaţie (astăzi s-ar numi „purificare etnică") se transformă în mod fatal în crime împotriva omenirii. Ar trebui să se poată organiza consultaţii democratice pentru a se arbitra diferendele frontaliere.

Un „Sonderweg" al Europei Centrale?

S-ar putea spune că analizele lui István Bibó pun în evidenţă un *Sonderweg* al Europei Centrale: o

cale specifică, o anomalie istorică a epocii moderne şi contemporane în comparaţie cu statele-naţiuni ale Europei occidentale (Franţa şi Marea Britanie). Această noţiune de *Sonderweg* prezintă în contextul nostru aceleaşi inconveniente ca atunci când ea se aplică cazului german în comparaţie cu Franţa. Ea implică afirmarea unei „normalităţi" istorice şi, *a contrario*, a unei anomalii. În realitate, se poate tot atât de bine susţine că fiecare istorie naţională îşi urmează calea specifică... Rezultă că aceste analize care insistă asupra anomaliilor istorice ale formării identităţilor teritoriale şi naţionale în Europa Centrală arată deopotrivă în ce măsură lumea germană aparţine şi ea Europei Centrale: formarea întârziată a statului naţional şi a unei culturi politice modernizate, reprezentările fluctuante ale frontierelor imaginare, mai ales la est, recurgerea la noţiunile de *Volk* şi *Sprache* pentru definirea unei identităţi naţionale. István Bibó adaugă o dimensiune suplimentară a apartenenţei (parţiale) a lumii germanice la Europa Centrală: responsabilitatea imperiilor germanice multinaţionale în întârzierile şi „patologiile" formării statelor naţionale în centrul şi în centrul-est al Europei.

> Fără să se reclame de la Bibó, urmând obiceiul „fricii de Germania" tipic franţuzeşti, Yves Lacoste regăsea recent, referindu-se la războiul din ex-Iugoslavia, punctul de vedere care constă în a gândi laolaltă un *Sonderweg* german şi central-european: „Problema sârbească şi problema germană sunt în Europa principalele subiecte de îngrijorare. (...) În 1990, problema germană părea totuşi rezolvată. (...) Ascensiunea actuală a extremei-drepte, dacă se combină cu forţa organizaţiilor de refugiaţi (...) poate da o nouă amploare reven-

dicărilor asupra fostelor pământuri germane pe care le-au pierdut. (La rândul lor, sârbii consideră) dezmembrarea Iugoslaviei ca pe un efect al noilor maşinaţiuni germane"[18]. În rest, evocarea conflictului iugoslav ridică o serioasă problemă de definire: Serbia aparţine Europei Centrale sau Europei „bizantine"?

În eseul său *Les trois Europes*, publicat în limba franceză în 1985[19], cu o prefaţă de Fernand Braudel, Jenó Szücs relua şirul reflecţiilor începute de István Bibó în 1946. El definea Europa Centrală (Europa de Centru-est, Europa mediană, scria Fernand Braudel în prefaţa sa) ca fiind „marginea occidentală a Europei de Est, în sens geografic, şi marginea orientală a Europei de Vest, în sens structural". Caracterul Europei Centrale apărea deci ca „hibrid", marcat de răspândirea modelului occidental (proces de „europenizare") dincolo de fostele *limes*-uri romane. Această răspândire întârziată, adesea incompletă, a unui model economic, social şi politic ar explica specificitatea Europei Centrale, amestec de Europă occidentală şi de Europă orientală.

18. Yves Lacoste, „La question serbe et la question allemande", in *Hérodote*, nr. 67, 1992.
19. Jenó Szücs, *Les trois Europes*, Paris, 1985.

Capitolul II

Prezenţe germane la est

Istoria populărilor germane

Marea mişcare de creştinare şi de colonizare a teritoriilor din zona central-estică europeană, începând cu secolul al XII-lea şi până la sfârşitul secolului al XIV-lea, marchează începutul constituirii unei a „treia Europe, zonă de contact între Europa de vest şi Europa slavă: primul val a atins Elba, Holstein, precum şi Meissen şi Austria; în secolul al XIII-lea colonizarea se întinde în Mecklenburg şi Pomerania, în Brandenburg, Boemia, Sudeţi, Ungaria, Silezia şi Polonia; în secolul al XIV-lea, ea atinge regiunea Carpaţilor şi ţările baltice[1]. Statutul acestor teritorii era foarte diferit: în Boemia, de exemplu, domneau duci, deveniţi regi de la începutul secolului al XII-lea, dar teritoriul lor făcea parte din Reich. Ungaria şi Polonia erau state independente începând cu epoca ottoniană. În ţările baltice era vorba de o adevărată cucerire militară, cavalerii spadasini (*fratres militiae Christi* din Livonia) şi cavalerii Ordinului Teuton lansându-şi cruciaţii în asaltul Livoniei şi al teritoriilor prusace cuprinse între Marea Baltică şi Vistula.

---

1. Cf. Michael Borgolte, „Vom Sacrum Imperium zum Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation", in *Deutschland in Europa*, ed. de Bernd Martin, München, 1992.

Chiar dacă Prusia nu făcea parte din Sfântul Imperiu, ea se considera ca o extindere a sa spre nord-est. Totuşi nu ar trebui să considerăm ansamblul marii mişcări de creştinare şi de colonizare (*Ostsiedlung*) ca fiind rezultatul unui scop politic, al unei acţiuni de cucerire în serviciul expansiunii Reich-ului. Desigur, „înaintarea spre est" începe sub Carolingieni (înaintare urmată de o batere în retragere), apoi sub împăraţii saxoni şi franconieni, în secolele al X-lea şi al XI-lea (constituirea comitatelor de frontieră şi a primelor episcopate la est). Bineînţeles, Sfântul Imperiu s-a găsit, în timpul acestor secole de creştinare şi de colonizare spre est, în permanentă extindere teritorială. Dar marea migraţie a *Ostsiedlung*-ului[2], începând cu secolul al XII-lea, a fost rezultatul nenumăratelor iniţiative care nu erau coordonate de împărat. În schimb, diferitele ducate şi alte margrafiate au găsit la est o ocazie de a se mări şi de a-şi instala puterea regională.

În ansamblu, *Ostsiedlung* a reprezentat mai ales o mutaţie demografică, economică şi socială, introducerea tehnicilor agricole şi a modelelor de urbanizare, a instituţiilor şi sistemelor juridice – şi nu expansiunea unui stat naţional german (noţiune fundamental anacronică). În ciuda sporirii considerabile a populaţiei de pe teritoriul Sfântului

2. Termen pe care-l traducem prin colonizare, după Charles Higounet, *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Âge*, Paris, 1989, care scrie în prefaţa sa: „(Termenul de colonizare) este luat aici în accepţiunea sa demografică şi geoistorică de mişcare migratorie, de ocupare şi de punere în valoare a solului, de populare rurală şi urbană, pe scurt, în sensul cuvântului englez *Settlement* şi al germanului *Siedlung*."

Imperiu (se consideră că aceasta trece de la aproximativ 4 milioane în anul 1000 la cel puţin 12 milioane în 1340, în ajunul marii epidemii de ciumă), *Ostsiedlung* nu a jucat rolul unei „înaintări spre est" în sensul în care pangermaniştii aveau să vorbească, în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, despre *Drang nach Osten*: se estimează fluxul migratoriu în secolele al XII-lea şi al XIII-lea la aproximativ 200 000 de persoane pe secol[3].

Chiar dacă densitatea demografică a teritoriilor din regiunea central-est-europeană era mult inferioară celei din teritoriile de nord-vest din aceeaşi epocă (aproximativ 11 locuitori pe km² în Silezia, episcopat de Breslau-Wrocław, la sfârşitul secolului al XIV-lea, contra circa 45 în ducatul de Brabant), coloniştii germani nu soseau evident într-un pustiu, ci întâlneau populaţiile slave demult stabilite. Chestiunea judecăţii de valoare asupra *Ostsiedlung*-ului ocupă un loc important în istoriografiile naţionale ale secolului al XIX-lea: în timp ce panslaviştii condamnă acest proces istoric drept imperialist şi – în sensul modern – colonizator, istoria naţională germană exaltă înaltul fapt de *Kultur* germanică.

După spusele lui Charles Higounet:

> „Cronicarii din secolele al XII-lea şi al XIII-lea, cu nasul lipit de evenimentele locale sau regionale, nu au avut sentimentul de a trăi o mare mişcare a istoriei – sau nu au spus-o. (...) Manifestările antislave sau antiprusace se prezintă atunci sub motivaţii esenţialmente religioase: lupta împotriva păgânilor şi a răilor creştini. (...) De abia la cotitura secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea, prin comparaţie cu colonizarea recentă în Prusia şi în Silezia, câţiva

3. Aceste cifre sunt date de Michael Borgolte, *op. cit.*

istorici germani «au descoperit» vechea cucerire şi colonizare a teritoriilor slave"[4].

Din 1803, Ernst Moritz Arndt vorbeşte despre „misiunea" asumată de poporul german la est. De-a lungul secolului al XIX-lea se dezvoltă o istoriografie naţionalistă a misiunii civilizatoare rezervate germanilor în ţinuturile din est. La rândul lor, istoricii polonezi sau cehi, animatori ai reînnoirii a poporului lor, prezentau *Ostsiedlung*-ul medieval ca pe o „colonizare" în sensul imperialismului modern... La cotitura secolului, marele Karl Lamprecht, în influenta sa *Istorie germană (Deutsche Geschichte)* din 1893, vorbeşte de *Ostbewegung* şi de „germanizarea" zonei central--est-europene[5], în timp ce istoricii francezi R. Cleradame sau Ernest Denis se străduiesc să conteste legitimitatea istorică a acestor prezenţe germane la est. Sub al III-lea Reich, istoricii oficiali nu vor ezita să prezinte epoca lui Carol cel Mare drept punctul de plecare al cuceririi milenare a spaţiului vital şi să exalte continuitatea „misiunii germane" la est, de la 800 la 1933... Mitul *Drang nach Osten*, al înaintării spre est, este un mit al continuităţii care postulează o tradiţie neîntreruptă: din secolul al XII-lea până în secolul al XX-lea, poporul german s-ar supune unei „înaintări" incoercibile, unei predestinări geopolitice, unei „chemări a estului", analoagă mersului spre vest care constituie mitul fondator al Statelor Unite ale Americii (populaţiile slave jucând, în imaginarul german, rolul pieilor-roşii...).

4. Charles Higounet, *op. cit.*, p. 14.
5. Cf. De asemenea Karl Hampe, *Der Zug nach Osten. Die Kolonisatorische Grosstat des deutschen Volkes im Mittelalter*, Leipzig-Berlin, 1921.

Istoriografia RDG-ului pretindea să corecteze această tendinţă supărătoare a istoriografiei naţionale germane, reevaluând rolul „slavilor în lumea germană" (adică la vest de linia Oder-Neisse). Artificiul său ideologic şi retoric consta în a opune activităţile pacifiste şi binefăcătoare ale ţăranilor şi meşteşugarilor scopurilor agresive ale şefilor de război şi ale caselor princiare[6]. Sorabii, populaţie slavă din Lausitz, făceau obiectul unei griji deosebite a politicii culturale oficiale din RDG. Un proiect de cercetare animat de bune intenţii analoage, se dezvoltă în vest, începând cu 1980, sub titlul evocator de *Germania Slavica*[7].

În mod incontestabil, *Ostsiedlung*-ul medieval constituie baza istorică a Mitteleuropei. La capătul acestui proces, centrul de gravitaţie al Sfântului Imperiu s-a deplasat spre est. Până în secolul al XIV-lea, teritoriile Renaniei de nord păstrau o importanţă predominantă. Dar prima universitate germană este fondată la Praga, în 1348. Începând din secolul al XV-lea, rolul centrului-est (Berlin, Praga, Viena) echilibrează pe cel al regiunilor renane.

Misiunea germană la est şi antislavismul: Gustav Freytag

Ideea unei misiuni care le-ar reveni germanilor la est de Europa – să facă să avanseze civilizaţia spirituală şi materială, să „europenizeze" hotarele

6. Cf. Culegerii *Die Slawen in Deutschland*, ed. De Joachim Hermann, Berlin, 1970. Asupra tuturor acestor aspecte îl urmăm pe Michael Borgolte, *op. cit.*
7. *Germania Slavica*, vol. I, Berlin, 1980.

orientale – se exprimă în romanul lui Gustav Freytag[8], *Soll und Haben (Trebuie şi a avea)*, roman publicat în trei volume în 1855. Acest roman de ucenicie reprezintă o etapă intermediară între *Anii de ucenicie ai lui Wilhelm Meister* (1795-1796) şi *Casa Buddenbrock. Decadenţa unei familii* (1901) de Thomas Mann. S-ar putea spune că generaţia lui Anton Wohlfart, eroul din *Soll und Haben,* este aceea a „fondatorilor" epocii bismarckiene: ea precedă generaţia de sfârşit de secol care şi-a pierdut „calea de mijloc", acea *aurea mediocritas* morală şi fizică ce face din Wohlfart eroul pozitiv al celebrării virtuţii claselor de mijloc, *Mittelstand.* Diederich Hessling, personajul din *Der Untertan (Supusul Împăratului,* roman terminat chiar înaintea primului război mondial) va fi perechea lui Anton Wohlfart. Acesta din urmă încarnează toate speranţele „culturii burgheze" din *Gründerzeit,* în timp ce anti-eroul lui Heinrich Mann va condensa toate perversiunile psihosociale ale micului burghez ajuns la limanul catastrofal al „căii specifice" germane.

La Gustav Freytag, elogiul căii de mijloc nu serveşte decât la plasarea burgheziei în centrul unei *Kultur*: el duce de asemenea la exaltarea rolului Germaniei ca o „cale de mijloc" a Europei. Germanii au sarcina pacificării şi a colonizării spaţiului central şi est-european. Această convingere se sprijină pe un antislavism care, în *Soll und Haben,* apare aproape tot atât de virulent ca şi antisemitismul. Anton Wohlfart, mare cititor al lui Fenimore Cooper (descendenţii săi îl vor citi pe Karl May...), pare să considere Polonia ca pe un Far East plin de pieii-roşii gata să dezgroape securea războiului şi să jefuiască diligenţele. Cuvinte dure abundă în *Soll*

8. Cf. J. Le Rider, *„Soll und Haben* de Gustav Freytag, un breviar al identităţii germane", in Michel Espagne şi Michael Werner, *La notion de la littérature nationale dans l'espace franco-allemand,* Paris, 1994.

und Haben, vizând o *polnische Wirtschaft*, o rasă slavă sau misiunea civilizatoare a germanilor în Polonia.

Evenimentele insurecţionale care formează fundalul şederilor lui Anton Wohlfart în Polonia plutesc în incertitudine, la fel ca şi locurile. Este totuşi sigur că cele două „revoluţii" poloneze descrise în roman sunt, pe de o parte, iarna lui 1846 şi, pe de altă parte, evenimentele din octombrie 1847-octombrie 1848. Ne putem mira constatând că Gustav Freytag spune constant „Polonia" în loc să vorbească de „Marele Ducat al Poznaniei". Cum să explicăm acest mod de a desemna un teritoriu alipit regatului Prusiei? Fără îndoială, prin faptul că Gustav Freytag (naţional-liberal şi, mai târziu, antibismarckian) pleda pentru o opţiune *kleindeutsch* în trasarea frontierelor Reich-ului la est. Într-adevăr, proclamarea celui de-al doilea Reich în 1871 face să coincidă frontiera răsăriteană a Reich-ului cu frontiera răsăriteană a regatului Prusiei. Prima includere a Marelui Ducat al Poznaniei în ansamblul teritorial al Confederaţiei germanice a fost o iniţiativă a Parlamentului din Frankfurt, în 1848, abrogată în 1851. Începând cu 1864, regatul Poloniei era oficial abolit în sânul Imperiului rusesc[9].

Astfel Gustav Freytag, vorbind sistematic despre „Polonia", exclude implicit Poznania din Germania *stricto sensu*. Această excludere pare întru totul justificată, dacă ţinem cont de prejudecăţile antislave de care dă, de altfel, dovadă. Nu este vorba să se încorporeze Poznania unui *Bund* german, ci să se cucerească şi să se colonizeze Polonia, în virtutea superiorităţii germanilor asupra slavilor. Noţiunea de *Bildung* îşi găseşte aici o extensiune geopolitică. *Bildungsbürger*-ul german va

9. Klaus Zernack, „Deutschlands Ostgrenze", in Alexander Demandt (ed.), *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*, 1990, pp. 147 sq.

răspândi binefacerile culturii sale în teritoriile central-europene situate la est de linia Oder-Neisse. Una din binefacerile aduse de *Bürger*-ul german constă în a exorciza demonii revoluţiei care cufundă periodic Polonia în sânge şi haos. Anton crede în valorile ţărăneşti: evoluţii lente, maturizări progresive, fără nerăbdare, fără încălcarea legilor naturii. Noua burghezie germană nu mai lasă loc revoluţiilor ruinătoare şi inutile. Ea propune şi impune *Mitteleuropa*, modelul său de modernizare şi de progres fără revoluţie. Imaginea foarte negativă pe care Gustav Freytag o dă asupra răzvrătiţilor polonezi reprezintă o renegare spectaculoasă a ideilor democratice paşoptiste.

Împotriva mitului mişcării germane spre est

Mitului de continuitate care-i reprezintă pe germani plecând de la cucerirea estului începând cu secolul al IX-lea, trebuie să-i opunem cazurile istorice care fac ca populările germane spre est să se producă în valuri distincte şi succesive, după regiuni. Fazele de colonizare sunt urmate de perioade de aculturaţie în timpul cărora, mai ales în oraşe, „identitatea germană" a emigranţilor tinde să se şteargă. În Polonia, de exemplu, între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea, populaţiile germanice din centrul şi din estul ţării vor fi fost într-o mare măsură asimilate de cultura şi de limba poloneză, cu excepţia enclavelor rurale în care ţăranii germani vor fi trăit într-o stare de cvasiautarhie.

Aşa cum subliniază epilogul cărţii lui Charles Higounet:

> „Lunga fază «ascendentă» a unui *Ostbewegung* – cuceririle, misiunile, migraţia, colonizarea – va fi

durat mai mult de cinci secole. Culmea sa a fost atinsă spre mijlocul secolului al XIV-lea şi, dacă ar trebui să citäm date ale acestei inversiuni a conjuncturii, ar putea fi între 1348, ciuma şi fondarea Universităţii din Praga, şi 1393, sfârşitul construcţiei Marienburgului. Faza «descendentă» a fost apoi extrem de rapidă, până la mijlocul secolului al XV-lea."

Recesiunea demografică germană, redresarea politică a lumii slave, războaiele husite, reculul Teutonilor au marcat o adevărată ruptură în istoria colonizării germane la estul Europei. Germanizarea teritoriilor orientale, urmărită începând cu secolul al XVIII-lea de monarhiile în ascensiune, prusacă şi habsburgică, nu avea mare lucru în comun cu fenomenul migraţiei *Ostsiedlung*. Era vorba de acum înainte de un proces de consolidare administrativă şi militară, de omogenizare culturală şi lingvistică şi de expansiune teritorială, înscris în cadrul formării statelor moderne, angajate în rivalităţile europene între puteri.

În secolul al XIX-lea, sentimentul identităţii naţionale a popoarelor slave intră direct în conflict cu imperiile central-europene. Polonezii, victime ale împărţirilor succesive între imperiile rus, german şi austro-ungar, slavii din Boemia, Moravia şi Slovacia, divizaţi în provincii germane, austriece („cisleithaniene") sau ungureşti („transleithaniene") consideră populaţia germanică stabilită pe teritoriul lor istoric ca fiind străină şi legată de puterea „colonială".

Iredentismele dintre cele două războaie

Tratatele din 1919 şi din 1920 zdruncinau din temelii harta Europei centrale: Germania, Austria

şi Ungaria pierdeau numeroase teritorii, iar grupuri de populaţie germană şi maghiară se găseau incluse în statele renăscute (Polonia, Cehoslovacia, Lituania etc.) sau învingătoare (România). Se numărau 1 059 194 de germani în Polonia (în 1921), adică 3,9% din populaţia totală; 3 123 568 germani în Cehoslovacia (în 1921), adică 23,36% din populaţia totală; 745 421 de germani în România (în 1930), adică 4,1 din populaţia totală (în aceeaşi ţară, în 1930, 1 425 507 unguri, 7,9%)[10].

Derogările de la principiul enunţat în faimoasele *Paisprezece puncte* ale preşedintelui Wilson, care dorea ca noile frontiere să se supună unei logici geografice şi etnice, limitările aduse dreptului la autodeterminare al populaţiilor vizate trebuiau să fie compensate prin diferite dispoziţii privind protecţia minorităţilor. Dar, în statele succesoare ale puterilor centrale, „germanofonii nu au acceptat să fie asimilaţi cu statutul de etnii minoritare"[11]. Primele „deplasări de populaţie" s-au produs încă din 1920: între 1919 şi 1923, aproximativ 700 000 de germani au părăsit teritoriul polonez[12]. Se estimează la 1 100 000 numărul total al deplasărilor voluntare de populaţie legate de problemele create de noile frontiere din 1919-1920.

Importanţa acestor chestiuni referitoare la frontiere, iredentisme şi la teritoriile pierdute de Germania şi Austria în întreaga perioadă interbelică

10. Indicaţii date după Joseph Rothschild, *East Central Europe Between the Two World Wars*, Seattle-Londra, 1974.
11. Cf. Hans Haas, in *Les nationalités de l'Autriche-Hongrie et la paix de 1918-1919*, ed. de Georges Castellan, Paris, 1990, p. 13.
12. Cf. Lothar Dralle, *Die Deutschen in Ostmittel- und Osteuropa*, Darmstadt, 1991, p. 217.

este bine cunoscută. Ele domină dezbaterea de politică externă în Republica de la Weimar şi de la Viena. Preocupă statele succesoare ale puterilor centrale. Devin, în curând, un instrument al propagandei naţional-socialiste care face din *Heim ins Reich* (întoarcerea la Reich) unul din sloganele cele mai populare.

De la catastrofele celui de-al doilea război mondial la linia Oder-Neisse

Din perspectiva geopoliticii rasiste a naziştilor, *Heim ins Reich* avea drept complement expulzarea populaţiei poloneze în afara teritoriilor anexate, măsură menită să degajeze faimosul „spaţiu vital" de tristă amintire, rezervat nemţilor. Numărul polonezilor izgoniţi, deportaţi sau masacraţi ar fi fost superior dacă limitele capacităţilor de transport şi nevoile de mână de lucru pentru industria de armament n-ar fi contracarat această dezlănţuire antipoloneză. În acelaşi timp cvasitotalitatea populaţiei evreieşti a fost nimicită (3000000 de victime).

Sloganul *Heim ins Reich* a căpătat un sens nou după pactul germano-sovietic din august 1939. Conducătorii Reich-ului conveniseră cu Stalin să „repatrieze" populaţiile germane de pe teritoriile atribuite sovieticilor prin acest acord de împărţire a Europei centrale şi de răsărit. Astfel, germanii din ţările baltice şi din Polonia orientală, apoi din Basarabia şi din Bucovina au fost instalaţi în teritoriile anexate de Reich-ul nazist, mai ales în Polonia. Alte grupuri de populaţie germană, originare din Dobrogea, din România, din Lituania, Carniolia, Bulgaria, Bosnia şi Serbia, au făcut obiectul unor

măsuri asemănătoare de „repatriere". La rândul lor, sovieticii refuzau să-i lase să plece pe nemţii consideraţi cetăţeni sovietici. După atacul german din 22 iunie 1941, nemţii din diferitele zone cu populaţii germanice din URSS au fost consideraţi spioni şi sabotori potenţiali şi deportaţi în Siberia, în Kazahstan şi în alte părţi, în timp ce Republica autonomă a germanilor de pe Volga a fost abolită.

După cel de-al doilea război mondial, chestiunea „enclavelor" cu populaţie germană la est de linia Oder-Neisse se pune din nou, în proporţii mult mai dramatice decât în 1920. Se consideră că, la 31 decembrie 1937, 8,6 milioane de germani erau stabiliţi în afara frontierelor statului german (Estonia: 16 000; Letonia: 62 000; Lituania: 45 000; Regiunea Mermel (Niemen): 80 000; Danzig (Gdansk): 400 000; Polonia: 1 150 000; Cehoslovacia: 3 480 000; Ungaria: 600 000; România: 750 000; URSS: 1 500 000; Iugoslavia: 550 000) şi că 9 milioane de germani trăiau în Silezia, în Brandenburg-ul răsăritean şi în Pomerania[13].

În urma acordurilor de la Potsdam, din 2 august 1945, care priveau mai ales Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria, aproape 12 300 000 de germani (cifră din 1952) au trebuit să evacueze teritoriile situate la est de linia Oder-Neisse. Expulzaţii, victime ale acordurilor de la Potsdam, se adăugau primilor refugiaţi din calea Armatei roşii şi celor vizaţi de primele măsuri ostile populaţiilor germane de la sfârşitul lui 1944. Aceşti refugiaţi şi expulzaţi soseau din fostele teritorii germane, dar şi din Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Iugoslavia şi

13. Sursă: *Aussiedler*, „Informationen zur politischen Bildung, Bundeszentrale für politische Bildung", Bonn, 1991.

din alte teritorii din Europa răsăriteană. Vreo 7 800 000 se regăseau în zonele vestice de ocupaţie ale Germaniei, aproximativ 4 500 000, în zona de ocupaţie sovietică. Aproximativ 330 000 de germani care fugiseră din teritoriile sovietice au fost prinşi de Armata Roşie în zonele de ocupaţie sovietică din Germania şi Austria şi „repatriaţi" *manu militari* în convoaie feroviare al căror traseu dura patru până la opt săptămâni; mai mult de o treime din aceşti expulzaţi spre URSS au murit în timpul transportului.

Constatăm că o parte importantă a populaţiei germane de la est de linia Oder-Neisse a fost cruţată de aceste uriaşe valuri de fugă şi expulzări. De exemplu, aproximativ 360 000 de germani au rămas în România, 200 000 în Ungaria, 90 000 în Cehoslovacia.

Fostele teritorii germane şi „etnicii germani" din est

Mult timp refugiaţii au reprezentat un factor important al vieţii politice în RFG[14]. Luaţi în grijă de toate partidele, organizaţi în puternice asociaţii culturale, sociale şi politice, cel mai adesea subvenţionate, aceşti refugiaţi au constituit un lobby căruia îi revenea rolul de a menţine vie amintirea teritoriilor „pierdute" la est şi de a salva legăturile de solidaritate cu „etnicii germani"[15] rămaşi în România, Ungaria, Polonia. Conducătorii acestor

14. Cf. Michel Korinman, „La longue marche des organisations de réfugiés allemands de 1945", in *Hérodote*, nr. 68, 1993 („La question allemande"), pp. 41-66.
15. Cuvântul *Volksdeutsche*, în vocabularul german, este plin de echivocuri legate de definirea naţionalităţii germane, prin limbă şi ascendenţă.

organizaţii de refugiaţi au dus o campanie îndârjită împotriva politicii spre est a guvernării Willy Brandt care părea să compromită ultimele şanse ale unei reunificări în sens larg (adică ale unei restituiri a teritoriului german în frontierele sale din 1937). După spusele lui Michel Korinman:

> „Refugiaţii germani au dezvoltat o pasiune a hărţii care frizează obsesia. Pentru ei, reprezentarea cartografică a spaţiului german ilustrează drepturile statului federal. (...) Pentru Friedrich Hupka, nr. 2 al Federaţiei de refugiaţi începând cu 14 martie 1970, printr-o supărătoare alunecare semantică se desemnează fosta zonă de ocupaţie sovietică, RDG, ca Germania de răsărit, când de fapt ea se situează în Germania centrală, *Mitteldeutschland*. Pentru el, termenul de Germania răsăriteană, *Ostdeutschland* trimite foarte precis la teritoriile situate la est de Oder-Neisse" [16].

Trebuie oare să considerăm problema „teritoriilor pierdute la est" şi a refugiaţilor ca fiind actuală după reunificare? Michel Korinman ne face să ne temem de faptul că „ceea ce (şefii refugiaţi) nu au putut obţine *juridic* pentru că nu exista o conjunctură prielnică, obţin *geopolitic*, păcălind Europa". Ar fi vorba atunci de un „pangermanism paşnic", de o nouă apropiere de Mitteleuropa care ar insinua că statele-naţiuni sunt depăşite, folosind grupurile minoritare din Germania de răsărit şi militând pentru apărarea drepturilor lor specifice. Mitteleuropa acestui sfârşit de secol XX ar lua forma unei zone de influenţă culturală (inclusiv în sistemele educative, universitare, ştiinţifice sau în mass-media) şi, bineînţeles, economică, financiară şi comercială.

---

16. Michel Korinman, *op. cit.*, p. 49.

În acelaşi dosar intitulat „La question allemande" („Problema germană") din revista *Hérodote*, un alt autor defineşte locul Germaniei reunificate în economia Europei centrale ca pe o „hegemonie reînnoită"[17]. Cuvintele lui Yves Lacoste, director al revistei, sunt şi mai ferme:

> „Problema germană riscă să fie foarte periculoasă în viitor. (...) Această superputere economică îşi va regăsi, fără îndoială, fostele câmpuri de expansiune în Mitteleuropa şi le va extinde încă spre estul Europei. (...) *Aussiedler*-ii, persoanele care pot face dovada originii germane, chiar îndepărtate, ceea ce le dă dreptul să fie primite în Germania şi recunoscute drept cetăţeni germani, vin în număr mare (397 000 în 1990, 230 000 în 1992). (...) Organizaţiile de refugiaţi îşi extind astăzi influenţele în ex-RDG, acum că nu mai sunt interzise. (...) Posibilele redecupări de frontiere (după modelul a ceea ce se produce în Cehoslovacia, în Iugoslavia şi poate şi în alte părţi) îi fac pe unii să viseze. (...) O naţiune nu poate face abstracţie de teritoriile sale istorice. (...) Unii încep să se teamă, alţii să spere în formarea a ceea ce ar putea fi un fel de «al IV-lea» Reich"[18].

„Diaspora" germană a *Ostsiedlung*, după ce a fost locul primelor formulări ale proiectului unităţii naţionale germane (Yves Lacoste îi evocă pe Herder la Riga şi pe Fichte la Königsberg), ar putea fi, în anii 1990, punctul de plecare al unui nou „pangermanism sau al unei mişcări pentru unitatea teritorială a naţiunii".

Apropierea geopolitică nu ne va face oare să gândim, după 1990, în aceeaşi termeni ca după 1920? După teribilele răsturnări demografice ale

17. Laurent Carroué, in *Hérodote*, nr. 68, 1993, pp. 83-111.
18. Yves Lacoste, in *Hérodote*, nr. 68, 1993, pp. 3-17, *passim*.

celui de-al doilea război mondial, după o *Ostpolitik* dusă de RFG începând din 1970, asemenea temeri rămân ele fondate? Continuităţile „timpului lung" al istoriei fac parte integrantă din reprezentările noastre asupra lumii germane şi inspiră în mod tradiţional „explicaţiile" Germaniei faţă de francezi. Totuşi continuitatea nu este, în istorie, o ipoteză mai puţin îndrăzneaţă decât discontinuitatea.

Capitolul III

Modelul Sfântului Imperiu roman germanic

Reevaluarea fostului Reich

De la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Sfântul Imperiu este cel mai adesea prezentat ca o structură politică perimată şi ca un obstacol în calea formării unui stat naţional german modern. În lucrarea sa despre *Constituirea Germaniei*, în 1802, Hegel se arată nemilos faţă de Sfântul Imperiu, constatând moartea vechiului Reich. În 1806, când Napoleon aboleşte oficial Sfântul Imperiu, extrem de puţini sunt germanii care se întristrează în mod sincer. De acum, nu se va mai vedea un Reich demn de acest nume decât în trecutul îndepărtat (înainte de pacea din Westfalia, din 1648), sau în viitor (al doilea Reich din 1871 şi urmarea...). Ideea de Sfânt Imperiu, în secolul al XIX-lea, se confundă cu aceea a manipulării frontierelor după placul aranjamentelor dinastice şi al rivalităţilor dintre prinţi şi prinţişori, dispreţuind suveranitatea popoarelor: Congresul de la Viena, în 1815, relua această tradiţie.

Or, această discreditare a Sfântului Imperiu roman germanic, redefinită prin pacea din Westfalia este, fără îndoială, nejustificată. Mai întâi, în ciuda preponderenţei catolice întreţinute de împăraţii habsburgici, Reich-ul „va împiedica faptul ca antagonismul religios să degenereze din nou în război

civil. În faţa structurii ierarhice imperiale se găseşte un edificiu instituţional care limitează puterea împăratului sau care, cel puţin, permite controlarea ei"[1]. Dacă un absolutism al imperiului nu s-a putut niciodată impune între 1648 şi 1806, faptul nu li se datorează Bourbonilor sau altor puteri europene: această limitare a puterilor împăratului este în mare măsură datorată statelor imperiului şi, mai ales, dualismului austro-prusac în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În Sfântul Imperiu, statele îşi păstrează o mare libertate de manevră diplomatică şi pot să încheie tratate, să ducă războaie, să cucerească teritorii în afara imperiului. În interiorul Sfântului Imperiu, instituţiile funcţionau (dietă, cercuri, tribunale etc.) nu fără o oarecare eficacitate.

Sfântul Imperiu a jucat un rol important, mai ales în salvarea echilibrelor europene. Această politică a „echilibrului" cunoaşte apogeul în sistemul lui Metternich, în secolul al XIX-lea, dar se constată că principiile inspiratoare ale Congresului de la Viena se înscriu în linia dreaptă a Sfântului Imperiu. După formulele lui Fred E. Schrader, care trage învăţămintele din lucrările contemporanilor asupra Reich-ului în epoca modernă, „politica echilibrului de forţe rivalizează în mod eficace cu pretenţiile dinastice. (...) Statele Reich-ului nu se lasă manipulate nici de partea franceză, nici de partea austriacă. Dimpotrivă, ele utilizează instrumentul instituţional pentru a-şi afirma independenţa lor de state ale Imperiului, definit ca «libertăţi germanice»"[2]. Interesul principiului confederal al

1. Fred E. Schrader, „Le Saint-Empire romain germanique dans les représentations européenes, 1648-1789: «équilibre», «milieu», «centre»", in *Revue germanique internationale*, nr. 1, 1994 („Europe centrale/Mitteleuropa").
2. *Ibid.*

Sfântului Imperiu, pentru o apropiere de Europa centrală germanică, este definirea sa non-lingvistică şi non-etnică: fostul Reich include teritorii slave (Bosnia, de pildă), italiene etc. El nu are decât coeziune şi legitimitate istorice: frontierele sale corespund aproximativ centrului Europei. Nici posesiunile răsăritene ale regatului Prusiei, nici teritoriile „transleithaniene" ale monarhiei habsburgice nu aparţin Reich-ului.

Astfel, Sfântul Imperiu roman germanic din perioada 1648-1806 nu apare ca „retrograd" decât dacă-l judecăm cu măsura pretinsei normalităţi a unei formaţiuni de stat-naţiune fondată pe o populaţie deja stabilizată şi pe un teritoriu cu frontiere fixe. Dar el reţine atenţia, dimpotrivă, ca fiind modelul – fără îndoială, unic în felul său în Europa modernă şi contemporană – al unei federaţii (sau confederaţii) preexistente statelor care o compuneau. O bogată literatură de comentare a instituţiilor şi a legilor Sfântului Imperiu, *Reichspublizistik*, produsă de jurişti ai universităţilor din Halle sau Göttingen, de diplomaţi sau de funcţionari[3], a dezvoltat o teorie a statului care se îndepărtează oarecum de acest model „franţuzesc". Printre primii, Leibniz va fi formulat limpede această concepţie[4] care opune sistemul Sfântului Imperiu (sub rezerva câtorva ameliorări necesare...) hegemoniei marilor puteri apte să menţină pacea în Europa. În *Reichspublizistik* nu este vorba

3. Unul din cei mai celebri reprezentanţi ai acestui „patriotism al Imperiului" a fost Friedrich Karl von Moser (1723-1798).

4. Leibniz, *Bedencken welchegestalt securitas publica interna et externa und status praesens im Reich jezigen Umständen nach auf festen Fuss zu stellen,* 1670; cf. J. Baruzi, *op. cit., supra,* p. 6.

de „Germania", ci de un echilibru între împărat şi statele imperiului (care sunt „stări" în sensul cel mai vechi al cuvântului – cum se spune „Starea a treia" – şi care, în ce priveşte pe unele dintre ele, se vor transforma în state în sensul obişnuit al termenului), între „statele" înseşi şi în Europa; acest model de constituire federativă se supune principiilor „anti-absolutiste".

Gabriel Bonnot de Mably (1709-1785), în *Observations sur l'histoire de France (Observaţii asupra istoriei Franţei,* 1765) arată că Sfântul Imperiu nu este criticabil decât din punctul de vedere al absolutismului centralizator: el consideră, dimpotrivă, că această constituire a Reich-ului era soluţia cea mai înţeleaptă pentru a evita războiul civil. Jean-Jacques Rousseau dezvoltă idei analoage în al său *Extrait de projet de paix perpétuelle de monsieur l'abbé de Saint-Pierre (Extras din proiectul de pace perpetuă a domnului abate de Saint-Pierre).* Rousseau face elogiul sistemelor confederative care permit menţinerea păcii între ţările civilizate: Liga helvetică, Provinciile Unite şi mai ales Sfântul Imperiu roman germanic. „În pofida defectelor acestei Constituiri a imperiului, este sigur că atât cât va dura, niciodată echilibrul Europei nu va fi rupt, nici un Potentat nu va avea a se teme că va fi detronat de un altul, şi că tratatul din Westfalia va fi probabil definitiv pentru noi baza sistemului politic. Astfel, dreptul public studiat de germanii cu atâta grijă prezintă o importanţă mai mare decât îşi imaginează ei, întrucât nu este doar dreptul public germanic, ci, în anumite privinţe, cel al întregii Europe"[5]. Perspectiva lui Rousseau este evident antimonarhică: ea îi transformă pe prinţi

5. Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes,* Paris, Pléiade, 1964, vol. III, pp. CXXX sq.

în slujitori ai binelui public. Sfântul Imperiu îi furnizează modelul unui „contract social" internaţional. Această direcţie de gândire va fi uitată în egală măsură de iacobinii francezi şi de susţinătorii Prusiei şi ai monarhiei habsburgice modernizate.

Reevaluarea „antimonarhistă" a ideii de fost Reich germanic, exaltarea libertăţilor germanice se întâlneau deja la Herder care, în opera sa din perioada *Sturm und Drang*, *O altă filozofie a istoriei pentru educaţia omenirii*, exclama evocând Reich-ul medieval: „Atâtea naţiuni surori şi nici o monarhie pe pământ!... Ce varietate de regate! Ce coexistenţă de comunităţi surori! Toate de descendenţă germană, toate animate de acelaşi ideal constituţional, de aceeaşi religie!" Dar elogiul liric al fostului Reich (căruia în *O altă filozofie a istoriei* i se opune satira absolutismului aşa-zis luminat al lui Frederic al II-lea) se întorcea spre un trecut îndepărtat. Epoca modernă, constituirea Sfântului Imperiu modificată prin pacea din Westfalia, făceau mai rar obiectul unei evaluări pozitive. Este adevărat că idealul bunei funcţionări a acestui imperiu era contrazis în mod constant de realitate.

Doctrina unei *Reichspublizistik* şi „patriotismul imperiului" care o însoţea au avut o oarecare influenţă reală.

Astfel educaţia viitorului împărat habsburgic, Josef al II-lea, una din principalele figuri ale „despotismului luminat" în Europa, a datorat mult acestei *Reichspublizistik* puse în slujba principelui habsburgic. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, rivalitatea austro-prusacă începea totuşi să ameninţe serios validitatea formulei ABC („Austria Borussia Corpus Principum Germanorum") care rezuma echilibrul celor trei mari mase geopolitice ale Sfântului Imperiu: monarhia habsburgică, Prusia şi principii germani.

Revoluţia franceză şi războaiele napoleoniene pun mai întâi în evidenţă neputinţa şi decadenţa Sfântului Imperiu ale cărui slăbiciuni sunt analizate

de Hegel fără nici o indulgenţă[6]. În 1795, Prusia şi câteva state germane au semnat o pace separată cu Franţa; la congresul de la Rastadt din 1797, Austria şi Prusia încheie, de această dată, acorduri în detrimentul statelor mici din Reich. Încă din 1798, Joseph Görres scrie un *Discurs asupra decadenţei Sfântului Imperiu roman germanic*. Când în 1806, împăratul Francisc al II-lea abdică de la Coroana sa imperială, cei mai mulţi dintre contemporanii săi nu acordă nici o atenţie acestui eveniment care le apare ca o formalitate confirmând o stare de fapt.

Reactualizarea ideii de Reich în perioada războaielor de eliberare naţională se îndepărtează considerabil de la realitatea istorică a Sfântului Imperiu dizolvat în 1806[7]. Această nouă ideologie a Reich-ului reia tradiţia unui Ev Mediu larg mitizat, cu figurile legendare ale lui Karl der Grosse (Carol cel Mare) şi Barbarossa. Ernst Moritz Arndt vorbeşte în 1813[8] despre un „vis politic", Friedrich Ludwig Jahn exclamă în 1814, cu ocazia vizitării castelului de la Wartburg: „Pretutindeni unde se aude limba germană există nostalgia unui Reich german. Să ne rugăm cu bucurie: Facă-se Reich-ul nostru!" Dublul sens istoric şi religios al cuvântului Reich/împărăţie a lui Dumnezeu conferă o dimensiune mistică nostalgiei Imperiului. Dar Jahn îşi păstrează simţul realităţii şi combină câmpul semantic al cuvântului Reich cu acela al cuvântului

6. Cf. E. Vermeil, „La pensée politique de Hegel", in Vermeil, *Études sur Hegel*, Paris, 1931.
7. Elisabeth Fehrenbach, „Vom Ende des ·Heiligen Römischen Reichs· bis zum Kaiserreich", cap. VI al articolului „Reich" din *Geschichtliche Grundbegriffe*, ed. de Otto Brunner, Werner Conze şi Reinhart Koselleck, vol. 5, 1984.
8. În *Der Rhein, Deutschlands Strom, aber nicht Deutschlands Grenze*.

Volk de la *Volkstum* şi stat[9]. În *Doctrina statului*, în 1813, Fichte dă ideii de Reich o dimensiune etică, prezentându-l ca pe o „comunitate de oameni autonomi din punct de vedere moral" pe care o numeşte *Vernunftreich*, Reich al raţiunii, afirmând totodată că *Urvolk*-ului german îi revine sarcina să realizeze acest proiect grandios.

Într-un registru sensibil diferit, susţinătorii tradiţiei universaliste catolice a Sfântului Imperiu cheamă la o regenerare a Reich-ului condus de dinastia de Habsburg. Este cazul lui Joseph Görres în revista sa *Rheinischer Merkur*[10]. Această versiune catolică renană a ideologiei Sfântului Imperiu germanic se exprimă în anii 1840 în cursul unor ceremonii care jalonează încheierea construcţiei catedralei din Köln.

Romantismul visează la o reîntoarcere la unitatea conştiinţelor şi a popoarelor, anterioară Reformei : Novalis (*Europa sau creştinătatea*, 1799), dar şi F. Schlegel în *Conferinţe filozofice* din 1804-1806 sunt o mărturie a acestei preocupări. Această perioadă romantică pune în evidenţă dimensiunea religioasă a ideii de Mitteleuropa, care se deschide când spre viziuni ecumenice de reconciliere a confesiunilor creştine, când spre o ideologie evident catolică. Căci războaiele napoleoniene îi dau şi Austriei ocazia unei treziri a conştiinţei naţionale a „misiunii habsburgice" în Europa centrală. Sosirea fraţilor Schlegel la Viena dovedeşte prestigiul capitalei austriece pentru generaţia romantică. Chiar la Kleist, în *Bătălia lui Arminius*, Habsburgii apar ca salvatori ai Reich-ului germanic.

9. În *Deutsches Volkstum*, 1810.

10. Cf. de exemplu, „Die Künftige deutsche Verfassung", in *Rheinischer Merkur*, nr. 104, 18 august 1814.

Este drept că, dinspre partea germană, Freiherr von Stein speculează asupra reconstituirii unui Reich germanic după modelul Hohenstaufen[11].

Cum subliniază Ernst Behler[12], ideea Europei la Novalis sau la fraţii Schlegel se însoţeşte cu o reflectare asupra ponderii relative a celor două naţiuni, franceză şi germană: prima este identificată modelului Revoluţiei; Germania apare în schimb ca locul de elaborare a unei „epoci superioare a civilizaţiei". Aceşti intelectuali consideră Europa existentă ca fiind cumplit de sfâşiată, ajunsă în pragul autodistrugerii. În privinţa perspectivelor de regenerare a culturii europene, interpretările sunt divergente: Ernst Robert Curtius vorbea în legătură cu fraţii Schlegel despre „concilierea civilizaţiei franceze şi germane"; dimpotrivă, putem descoperi, în scrierile sale din anii 1800, un naţionalism îndreptat împotriva Franţei şi împotriva modernităţii. Întorcând spatele Parisului şi alegând să se stabilească la Viena, Schlegel confirmă o opţiune pe care o putem aprecia drept „central europeană" împotriva opţiunii occidentale. Încă din această epocă, începuturile unei ideologii a Mitteleuropei sunt deja impregnate de o anumită animozitate împotriva modernităţii franceze.

Două curente ale noii ideologii a Reich-ului se înfruntă în 1848 în *Paulskirche*. Unii vor să recupereze această ideologie pentru a o pune în slujba naţionalismului prusac. Alţii înţeleg să rămână credincioşi tradiţiei „mari-germane", universaliste a Habsburgilor. Acest diferend se prelungeşte pe

11. Cf. W. Mommsen, „Zur Bedeutung des Reichgedankens", in *Historische Zeitschrift*, vol. 174, 1952.
12. Ernst Behler, „La conception de l'Europe dans la théorie du premier romantisme et la relation franco-allemande", in *Revue germanique internationale*, nr. 1, 1994 („Europe centrale").

toată perioada *Gründerzeit*, care precedă fondarea celui de-al doilea Reich de către Bismarck. El se exprimă în mod spectaculos în polemica dintre Heinrich von Sybel (istoric al Prusiei) şi Julius Ficker (apărător al tradiţiei Sfântului Imperiu)[13]. Pentru unii, pentru Sybel sau pentru Treitschke, cauza unificării Germaniei sub conducerea statului naţional prusac este pusă în pericol dacă este confundată cu ideologia Sfântului Imperiu. Pentru alţii, pentru Ficker, Edmund Jörg, Onno Klopp, Constantin Frantz, naţionalismul prusac este incompatibil cu tradiţia Reich-ului germanic.

În 1815, Congresul de la Viena a instaurat Confederaţia germanică (*Deutscher Bund*), socotită aptă să continue structura confederală a fostului Sfânt-Imperiu. După contrarevoluţia din 1848-1849, Confederaţia germanică este menţinută; această structură creată de Metternich va deveni miza principală a rivalităţii austro-prusace. Ea pare la început capabilă să-şi impună autoritatea regelui Prusiei care, după retragerea de la Olmutz (28 noiembrie 1849), acceptă condiţiile austriece. Dar în august 1863, cu ocazia „dietei prinţilor" convocată de Austria la Frankfurt, pentru a impune un ansamblu de reforme destinate să fortifice Confederaţia germanică, Bismarck (devenit cancelar în 1862) obţine de la regele Prusiei promisiunea de a refuza invitaţia austriacă. Acum, calea e deschisă pentru *kleindeutsche Lösung*, opţiunea „mic-germană" care conduce la proclamarea în 18 ianuarie 1871, la Versailles, a (celui de-al

13. Cf. Ficker, *Das deutsche Kaiserreich in seinen universalen und nationalen Beziehungen*, (1861); Sybel, *Die deutsche Nation und das Kaiserreich* (1862); Ficker, *Deutsches Königtum und Kaisertum* (1862).

doilea) Reich german dominat de Prusia. Această proclamare ce face din regele Prusiei împăratul germanilor îşi împrumută formulele din tradiţia Sfântului Imperiu, chiar dacă ceremonialul catolic habsburgic trebuie să fie considerabil modificat pentru a conveni noului Kaiser protestant. Această proclamare a „celui de-al doilea Reich" marchează totodată moartea Sfântului Imperiu roman germanic.

În cele din urmă, partizanii politicii prusace se străduiesc să reînnoade cu ideologia Reich-ului deja prefigurată în epoca războaielor de eliberare naţională din 1813-1815, constând în a pune tradiţia Sfântului Imperiu în serviciul propagandei imperiale a dinastiei Hohenzollern. După 1871, Treitschke vorbeşte despre un „Reich prusac de naţiune germană". Însuşi Bismarck evocă ideea unui „Imperiu evanghelic" reluând vechea luptă a Germaniei împotriva Romei: de la Arminius la Luther este sugerată o vertiginoasă continuitate „naţională". Istoricismul prusac, în operele de istoriografie naţională şi în arta oficială, brodează pe această temă a continuităţii de la împăraţii Staufen la Wilhelm I. *Norddeutscher Bund* şi *Zollverein*-ul fac obiectul unei reinterpretări care le prezintă ca fiind începuturile renaşterii unui Reich ce ar fi revitalizat fostul Sfânt-Imperiu.

La acest sfârşit de secol al XIX-lea, confuzia şi manipulările propagandistice au încâlcit complet noţiunea de Reich. Creştin-universalist-romantică şi cu tendinţă catolică habsburgică; naţionalist--prusacă protestantă, când neo-aristocratică şi conservatoare, când liberal modernistă, ideea de Reich se pretează la toate combinaţiile ideologice.

În a sa *Mitteleuropa*, în 1915, Friedrich Naumann se face ecoul acestei teme dominante a istoriografiei

naţionale germane care legitimează reîntemeierea Reich-ului de către Bismarck, prezentând-o ca fiind restaurarea fostului Reich, cel al Carolingienilor, al Ottonienilor, al dinastiei Hohenstaufen: „Din toate părţile Europei centrale oamenii se îndreptau spre Dieta imperială. Cavaleri din toate regiunile Imperiului german actual şi ale monarhiei austro-ungare plecau cu Frederic-Barbarossa la Sfântul Mormânt. În Evul Mediu, în centrul Europei, exista o comunitate de viaţă şi de cultură deosebită. (...) Acest vechi imperiu încolţeşte şi creşte acum sub pământ în timpul războiului mondial, el vrea să reînvie după un somn îndelungat"[14].

Ideea franceză de imperiu

Carol cel Mare, figură de referinţă a Vechiului Regim francez, va intra deopotrivă şi în legenda naţională a Franţei republicane. În 1804, Napoleon reluase tradiţia carolingiană alegând să se ducă la Aix-la-Chapelle; în 1806, el îi scrie lui Pius al VII-lea: „Eu sunt Carol cel Mare pentru că, la fel ca şi Carol cel Mare, eu reunesc coroana Franţei cu cea a lombarzilor şi pentru că imperiul meu se învecinează cu Orientul"[15]. În lumina acestei declaraţii, abolirea Sfântului Imperiu roman germanic de către Napoleon apare nu atât ca lichidarea unei instituţii arhaice, în numele unei „raţionalizări" a hărţii politice europene, cât ca o voinţă de a-şi însuşi iarăşi Imperiul, ca o nouă *translatio imperii* dinspre Germania către Franţa.

14. Citãm după traducerea în limba franceză a cărţii lui Naumann, *L'Europe centrale*, Neuchâtel-Paris, 1916.
15. Citat de Charles Morrissey, „Charlemagne", in *Les Lieux de mémoire* sub conducerea lui Pierre Nora, vol. III, t. 3: *La France. De l'archive à l'emblème*, Paris, 1992, pp. 631-673.

Actul IV al piesei *Hernani* se desfăşoară în faţa mormântului lui Carol cel Mare şi Victor Hugo în *Le Rhin* îşi povesteşte propriul pelerinaj la Aix-la-Chapelle. El îşi scrie piesa „în contextul crizei Rinului din 1840. În faţa pericolului apropierii anglo-ruseşti, V. Hugo propune, mai degrabă decât un război pentru a recuceri malul stâng al Rinului «unirea Germaniei şi a Franţei», unire care ar însemna «stoparea Angliei şi a Rusiei, salvarea Europei, pacea lumii». El vede în imperiul carolingian o primă schiţă a «marelui stat meridional al Rinului» care constituie în opinia lui, scopul necesar pentru care lucrează istoria"[16]. Astfel, Sfântul Imperiu nu este doar un mit istoric german: el face de asemenea parte din imaginarul politic francez şi, în această versiune franţuzească a mitului Sfântului Imperiu, se regăseşte constanta observată de partea germană: fostul imperiu apare, pierdut în modernitate, ca ordinea europeană care ar neutraliza urile naţionale în sânul unei structuri federative. Dinspre partea franceză se constată de asemenea că mitul Sfântului Imperiu îşi are „conjuncturile" sale legate de momentele de criză a identităţilor geopolitice europene.

Ideea Sfântului Imperiu central-european după Hofmannstahl

În acelaşi moment cu Friedrich Naumann, în timpul primilor ani ai primului război mondial, scriitorul austriac Hugo von Hofmannstahl[17] dezvoltă, într-o serie de articole şi de conferinţe, o apologie a ideii de Reich germanic cu tendinţe federatoare asu-

16. *Ibid.*, p. 655.

17. Cf. J. Le Rider, „L'idée autrichienne de Reich centre-européen selon Hugo von Hofmannstahl", in *Austriaca*, nr. 37 („Modernité de Hofmannstahl"), 1993.

pra popoarelor din spaţiul dunărean. Pentru Hofmannstahl nu încape nici o îndoială că monarhia habsburgică este moştenitoarea directă a Sfântului Imperiu roman germanic şi chiar, prin legăturile sale cu Italia şi cu Mediterana, a Imperiului roman. Austro-Ungaria joacă rolul unei Europe de mijloc, zid de apărare împotriva Rusiei (pe care revoluţia leninistă este pe cale de a o face şi mai ameninţătoare), punte între Est şi Vest[18]. Fondat pe sinteza şi compromisul (Hofmannstahl foloseşte aici cuvântul *Ausgleich*) între lumea latino-germanică şi lumea slavă, ideea austriacă a fost uitată de europeni între 1848 şi 1914. Dar în prezent, când toate puterile în război încep să construiască noile echilibre europene de după război, Hofmannstahl reaminteşte aspectele esenţiale ale „ideii austriece" (concilierea, sinteza, atenuarea contrastelor) şi îşi încheie articolul prin cuvintele: „Această Europă care doreşte să se recompună are nevoie de o Austrie (...) pentru a integra estul polimorf. *Mitteleuropa* e o noţiune pragmatică şi conjuncturală, dar la cel mai înalt nivel Austria este indispensabilă Europei".

Ansamblul de eseuri politice şi de creaţii literare ale lui Hofmannstahl, între 1914-1919, formează un ansamblu de „apărare şi de ilustrare" a identităţii austriece. Eseurile istorice despre Maria Tereza sau despre prinţul Eugen, eseurile literare despre Grillparzer şi despre tradiţia teatrului vienez, în sfârşit, perspectivele europene. Acestea din urmă merită o menţiune aparte. Într-o conjunctură istorică în care atâţia scriitori germani, Thomas Mann de exemplu în ale sale *Unpolitische Betrachtungen*,

18. Cf. eseul *L'Idée autrichienne*(1917) in *Gesammelte Werke in zehn Einzelbänden*, Reden und Aufsätze, II, 1914-1924.

întorc spatele unei *Zivilisation* franceze şi engleze, declaraţiile ferm europene ale lui Hofmannstahl, în articolul „Boicot al limbilor străine" din 1914, sau în notele intitulate *Ideea de Europa*, din 1917, contrastează cu şovinismul şi conformismul celor mai mulţi dintre scriitorii aceleiaşi perioade. O dimensiune a identităţii austriece devine foarte uşor sesizabilă la Hofmannstahl în timpul acestor ani de război: antipatia faţă de Germania. Faimoasa schiţă „Prusac şi austriac", publicată în *Vossische Zeitung* în decembrie 1917, anunţă fizionomia protagonistului din comedia „Omul dificil". Rezultatul acestei perioade de intensă reflecţie asupra identităţii austriece este, în cele din urmă, proiectul festivalului de la Salzburg.

Atât timp cât existenţa însăşi a monarhiei dunărene nu este pusă în discuţie, adică până la înfrângere şi la tratatul de la Saint-Germain, percepem în scrierile lui Hofmannstahl o putere de convingere incontestabilă. Dar începând cu 1919, avem sentimentul că gândirea lui Hofmannstahl merge în gol. Acest haos îl duce pe două căi fără ieşire: pe de o parte, el explorează faţa cea mai sumbră a „mitului habsburgic", aceea a unei Europe centrale lăsate pradă absurdului şi bestialităţii luptelor sociale şi interetnice: a doua versiune a *Turnului* prezintă regatul Poloniei cuprins de anarhie. În această versiune din 1926, tânărul rege salvator al unei noi comunităţi de popoare şi de clase este doborât cu o împuşcătură. Tirania sângeroasă a lui Olivier, prefigurare a brutei fasciste, triumfă pe toate planurile.

Gândirea politică a lui Hofmannstahl, în anii 1920, nu s-a alăturat aceleia, de exemplu, a unui „Pan-European" liberal conservator, cum era Coudenhove-Kalergi. Hofmannstahl se declară, în 1926, mai degrabă pentru rivalul lui Coudenhove-Kalergi, Karl Anton Prinz Rohan, fondator al *Europäische Revue* şi apropiat în anumite privinţe

de extrema dreaptă şi de fascismul italian. *Marele teatru al lumii* de la Salzburg se vădeşte apropiat de reacţia catolică. Hofmannstahl trăieşte şi suferă din cauza a ceea ce istoricul Klemens von Klemperer, vorbind de nostalgicii monarhiei habsburgice, numea „prezenţa fantasmatică a vechiului Reich"[19]. Această idee a *Reich*-ului austriac se opune ideilor de *Nation* şi de *Volk*, considerate drept cei mai aprigi duşmani ai rânduielii (*ordo*) catolice şi Germaniei, socotită drept uzurpatoarea şi falsificatoarea proiectului *Reich*-ului germanic. Spre deosebire de variantele „mitului habsburgic" formulate în aceeaşi epocă de Joseph Roth sau Ernst Karl Winter, Hofmannstahl nu a ştiut să marcheze cu claritate rezervele faţă de „statul creştin corporativ" al lui Engelbert Dollfuss. Faimosul discurs de la München intitulat „Scrierile, spaţiu spiritual al naţiunii" (1927) răspunde preocupării lui Hofmannstahl de a ieşi din frontierele micii Austrii pentru a se adresa publicului german. În acest discurs, nu este vorba de Austria, nici de *Reich* (pentru a nu reaprinde disputa dualismului austro-prusac), nici de *Mitteleuropa*. „Spaţiul cultural" este el însuşi definit prin limbă. Hofmannstahl lansează faimoasa formulă: „Procesul despre care vorbesc nu este nimic altceva decât o revoluţie conservatoare de o importanţă nemaiauzită în istoria europeană"[20].

Este vorba, pentru Hofmannstahl, de a corecta cele două rele introduse în Occident de epoca Renaşterii: individualismul, care a distrus *ordo* şi comunitatea, pentru a lăsa conştiinţele pradă neliniştii şi iluziilor de libertate, pentru a distruge

19. Klemens von Klemperer, „Das nachimperiale Österreich 1918-1938", in H. Lutz şi H. Rumpler, *Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert*, Vienne, 1982 (pp. 300-317), p. 306.
20. *Scrisoarea Lordului Chandos şi alte scrieri*, p. 409.

legăturile sociale, istorice şi religioase care atribuiau fiecăruia rolul său în marele teatru al lumii; şi Reforma care, divizând Sfântul Imperiu roman germanic, a atras toată Europa în războaie confesionale şi naţionale. În această perspectivă, „revoluţia conservatoare", după Hofmannstahl, nu este altceva decât o restauraţie culturală şi politică a Sfântului Imperiu, a unui *altes Reich* fidel catolicismului roman, singurul capabil să unească naţiunea germană şi să introducă o ordine în Europa Centrală, „Europa de mijloc". Singurul capabil să restituie o formă, scrie Hofmannstahl, şi trebuie să înţelegem acest cuvânt în accepţiunea cea mai largă: formă de limbaj, formă de viaţă, forme de artă şi literatură (împotriva modernismului, resimţit ca fiind inform). Această viziune hofmannstahliană, în 1927, putea să ducă la cele mai grave confuzii şi o asemenea utopie nu are mai multă validitate astăzi decât ieri. Dar, de la sfârşitul acelei *pax sovietica*, evenimentele din cauza cărora pluteşte asupra Mitteleuropei ameninţarea „balcanizării" şi a războiului fac utopia hofmannstahliană mai de înţeles.

Capitolul IV

Rivalitatea Prusia/Austria şi mitul habsburgic

Austro-Ungaria: idee de viitor sau model perimat?

Impunând noţiunea de ***kleindeutsch*** împotriva susţinătorilor ideii de Reich, împotriva eseistului Constantin Frantz, de exemplu, care pleda de două decenii pentru crearea unui stat federativ central-european, singurul capabil, în ochii săi, să evite „războiul civil european", Bismarck trebuia să găsească o soluţie nouă pentru a garanta echilibrul centrului Europei. De aceea el a vegheat, împotriva ambiţiilor statului său major, să limiteze slăbirea geopolitică a monarhiei austro-ungare, după Sadowa şi, după 1871, să reconcilieze şi să reînnoade o alianţă cu ea. Această „înţelepciune" să fi lipsit ea oare Aliaţilor occidentali care aù procedat la năruirea monarhiei habsburgice în 1919?

La sfârşitul cărţii sale, *Histoire de l'empire des Habsbourg*[1] (*Istoria imperiului Habsburgilor*), frescă magistrală acoperind aproape şapte secole, Jean Bérenger conchide într-o notă nostalgică al cărei spirit nu este de loc departe de *Requiem pour un empire défunt*[2] (*Requiem pentru un imperiu defunct*)

---

1. Jean Bérenger, *Histoire de l'empire des Habsbourg, 1273-1918*, Paris, Fayard, 1990.
2. François Fejtö, *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*, Paris, Lieu-Commun, 1988.

de François Fejtö. Să ne fie îngăduit să citäm destul de mult din Jean Bérenger:

> „Trebuie să admitem că guvernele Antantei, angajate într-o luptă crâncenă cu Germania wilhelmiană (...), s-au gândit că o mulţime de state succesoare, clienţi virtuali ai Antantei, vor elimina mai lesne riscul unei Mitteleurope sub conducere germană; că ele vor constitui de altfel «un cordon sanitar» faţă de revoluţia bolşevică. Aceasta a fost, se pare, o mare eroare de apreciere. (...) În Franţa nu a fost prea greu să se revină la această concepţie care a fost cea a Revoluţiei: să se aducă fericirea – adesea fără voia lor – popoarelor oprimate de «tirani», impunându-le libertatea. Habsburgii au fost duşmanii de marcă ai Primei Republici şi redeveniseră duşmanii celei de-a III-a; totul şoca la ei"[3].

După Jean Bérenger, conducătorii francezi ar fi comis deci o greşeală istorică, contribuind la dărâmarea Austro-Ungariei în 1919[4]. Ei ar fi găsit complici primejdioşi în Masaryk şi Beneš.

> „Mai cu seamă Masaryk a fost inventatorul Cehoslovaciei. Aceasta nu avea nici un fundament istoric şi a devenit doar prin bunăvoinţa învingătorilor o Austro-Ungarie în miniatură; singura sa justificare era de ordin geostrategic, grupând cehii şi slovacii, înrudiţi prin limbă, dar despărţiţi prin

3. Jean Bérenger, *op. cit.*, pp. 732 sq.
4. Despre motivaţiile şi „scopurile păcii" marilor puteri semnatare ale tratatului de la Saint-Germain-en-Laye, cf. Saint-Germain, 1919, *Protokoll des Symposiums am 29. und 30. Mai in Wien* (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich. Veröffentlichungen, vol. 11), München, R. Oldenbourg Verlag, 1989, mai ales contribuţiile lui Gerald Stourzh, „Zur Genese des Anschlussverbots" pp. 41 sq. şi ale lui Félix Kreissler, „Frankreichs öffentliche Meinung und der Friede von Saint-Germain", pp. 265 sq.

istorie, începând din secolul al X-lea. Celălalt stâlp al sistemului său a fost Iugoslavia, unde era vorba de a face să trăiască două naţiuni surori, croată şi sârbă, despărţite de istorie şi care s-au dovedit incapabile de a coexista în mod paşnic (...)"[5].

Suntem foarte departe de Victor-Lucien Tapié care, în concluzia la *Monarchie et peuples du Danube* (*Monarhia şi popoarele Dunării*) lăuda „profunda înţelepciune" a lui Masaryk[6]. În perspectiva lui Bérenger şi Fejtö, dizolvarea Austro-Ungariei nu s-ar putea explica doar prin chestiunea naţionalităţilor. Ea rezultă dintr-o veritabilă maşinaţie istorică inspirată de animozitatea antihabsburgică şi de diferite intenţii ascunse ale puterilor de la Saint-Germain-en-Laye, la fel ca şi de demiurgismul politic al câtorva ucenici-vrăjitori. Din această analiză, Jean Bérenger trage concluzii foarte sumbre în privinţa întregii perioade contemporane, din anii 1920 până în anii 1980. Configuraţiile succesive ale Europei Centrale ar fi fost, în timpul acestor două treimi ale secolului al XX-lea, unele mai funeste decât celelalte. Distrugerea monarhiei habsburgice apare ca un fel de ispăşire a unui păcat originar.

„Europa dunăreană nu poate fi organizată decât în patru combinaţii, dacă admitem că ea este compusă din câteva state naţionale adevărate: Polonia, Ungaria, Boemia, Croaţia, Serbia, România şi Transilvania"[7].

Constatăm că lista este restrictivă şi, poate, arbitrară, din ea fiind excluse Cehoslovacia şi

5. *Ibid.*, p. 736.
6. Victor-Lucien Tapié, *Monarchie et peuples du Danube*, Paris, Fayard, 1969, p. 431.
7. *Ibid.*, p. 737.

Iugoslavia. Când vorbeşte de „state naţionale adevărate", Jean Bérenger reia tradiţionala distincţie stabilită de politica habsburgică între naţionalităţile istorice şi... celelalte. Aici, viabilitatea statelor instituite prin tratatele de la 1919 este apreciată cu măsura tradiţiilor lor istorice respective.

> „Prima soluţie, oferită de Habsburgi, consta în a uni aceste state pentru a constitui o mare putere", continuă Jean Bérenger. „Sistemul comporta câteva defecte, dar el funcţiona (...). Străini mai «avizaţi» au crezut că trebuie să recurgă la o a doua soluţie, aceea oferită de statele succesoare, care nu erau decât Austro-Ungarii în miniatură, dar nu puteau oferi vreo iluzie decât pe timpul estompării foarte momentane a imperialismelor german sau rus. (...) A treia soluţie este expansiunea germană. Al III-lea Reich a profitat de slăbiciunea franceză pentru a realiza, începând cu 1936, proiectele de Mitteleuropa cu ajutorul populaţiilor germanofone care se considerau nedreptăţite de statele succesoare (...). Victoria Aliaţilor şi eliberarea acestor ţări de către Armata Roşie trebuia să ducă la o a patra soluţie (...) *pax sovietica*"[8].

Evenimentele cele mai recente îi inspiră lui Jean Bérenger următoarea cugetare:

> „La sfârşitul lui 1989, imperialismul rus a renunţat să controleze teritoriul est-european. Dar acest abandon interpelează întreg ansamblul Europei: va lăsa oare locul unei noi forme a imperialismului german sau va şti să închidă naţiunile eliberate de sub tutela comunistă într-o confederaţie europeană?"

Această întrebare, chiar dacă fiecare doreşte să o formuleze în felul său, ne-o punem cu toţii. Recapitularea lui Jean Bérenger deschide, într-un cuvânt, perspective foarte sumbre. Imperialism

8. *Ibid.*, pp. 737 sq.

german, imperialism rus sau instabilitate cronică a micilor state fără putere şi uneori chiar fără legitimitate: aceste trei „soluţii" par atât de catastrofale încât doar prima, soluţia habsburgică, reluată *in fine* sub denumirea de „confederaţie europeană" poate fi prezentată ca rezonabilă.

Teze apropiate de acelea ale lui Jean Bérenger şi François Fejtö au fost apărate de Pierre Béhar în *L'Autriche-Hongrie, idée d'avenir. Permanence géopolitique de l'Europe centrale et balkanique*[9]. Arta lui Pierre Béhar, ca şi în cartea sa precedentă intitulată *Du Ier au IVe Reich. Permanence d'une nation, renaissances d'un État*[10], este de a lămuri conjunctura actuală prin ceea ce el numeşte „memoria lungă". Ideea sa fundamentală este că, încă din Evul Mediu, un număr restrâns de posibilităţi de echilibru politic a apărut în Europa Centrală, în timp ce aceste faze de stabilitate erau întrerupte de „interdomnii" ieşite parcă dintr-o absurdă tragedie shakesperiană. Popoarele actori ale îndelungatei alternanţe de ordine şi de dezordine sunt, pentru Pierre Béhar: balticii, slavii din nord (polonezii, cehii, slovacii şi moravii), maghiarii, slavii din sud (slovenii, croaţii, sârbii şi bulgarii), românii şi albanezii. Câteva constante apar încă din Evul Mediu:

> „Slavii erau ameninţaţi de germanii vechi cu o colonizare care i-ar fi lipsit de identitatea lor. Dintr-o dată, maghiarii au fost aliaţii germanilor. (...) Graţie invaziei maghiare, Germania a putut, prin restaurarea demnităţii imperiale în 962, să se afirme ca prima putere în Europa"[11].

9. Paris, Éditions Desjonquères, 1911; cf. Pierre Béhar, „L'Autriche-Hongrie, idée d'avenir?", in *Commentaire* nr. 53, primăvară-vară 1991, pp. 43 sq.
10. Paris, Éditions Desjonquères, 1990.
11. „L'Autriche-Hongrie, idée d'avenir?", *op. cit.*, p.14.

Foarte curând apar „fracturile lumii slave": prezenţa maghiarilor separă slavii din nord de slavii din sud; şi mai ales catolicii romani, „mai direct permeabili influenţei germane", se separă de ortodocşi (sârbi, bulgari, ruşi). Din secolul al IX-lea până în secolul al XII-lea se succed efemerele imperii slave: Marea Moravie a lui Svatopluk, Imperiul ţarului Simeon al Bulgariei, Marea Polonie a lui Bolesław cel Îndrăzneţ. Secolul al XII-lea este „secolul maghiar", al XIII-lea este dominat de Bulgaria şi de Boemia lui Ottokar al II-lea, în timp ce cavalerii teutoni se stabilesc în Prusia orientală. În 1273, Rudolf de Habsburg este ales împărat; cu ajutorul ungurilor îl bate pe Ottokar în bătălia de la Marchfeld în 1278. Secolele al XIV-lea şi al XV-lea sunt marcate de apogeul Poloniei şi Ungariei. Particularismele confesionale servesc la afirmarea specificităţilor culturale (husiţii în Boemia în secolul al XV-lea, Jan Hus este ars la Konstanz în 1415; marea convertire a ungurilor la calvinism în secolul al XVI-lea). Apoi intervin cele două „mari simplificări" ale hărţii geopolitice central-europene: mai întâi, dominaţia turcească al cărei sfârşit este marcat de ultimul asediu al Vienei în 1683; apoi dominaţia habsburgică. Habsburgii recuceresc o parte din Europa centrală de la otomani (pacea de la Passarowitz, 21 iunie 1718, atenuată de pacea de la Belgrad în 1739, care-i înapoiază sultanului Macedonia, Bulgaria, Dobrogea şi Serbia şi care desăvârşeşte despărţirea între Croaţia habsburgică şi Serbia otomană). În 1713, „Pragmatica Sancţiune" promulgată de Carol al VII-lea fixează regulile succesiunii în toate posesiunile habsburgice şi constituie prima codificare a ideii de Imperiu habsburgic. Acesta este întemeiat pe două

principii: dualismul (Ungaria confirmă egalitatea drepturilor sale cu cele ale Imperiului); unificarea neterminată: ideea formulată odinioară de prinţul Eugen, constând în a face din teritoriile habsburgice *ein Totum*, nu ajunge la realizarea sa completă.

În secolul al XVIII-lea, Prusia se impune ca principală concurentă a Casei de Austria în Europa Centrală. De la Frederic-Wilhelm, „Marele Elector", ansamblul heteroclit pe care-l constituie Brandenburgul, Prusia (fost teritoriu al Ordinului Teuton, întinzându-se până la Baltica) şi alte teritoriii risipite între Potsdam şi Ţările-de-Jos, acest ansamblu a dobândit o omogenitate administrativă şi militară. Chiar în anul înscăunării sale, Frederic al II-lea declanşează, în decembrie 1740, primul război al Sileziei: sprijinul Franţei contribuie la victoria sa:

> „Prin dobândirea unei noi provincii, esenţială prin situarea ei strategică în Europa Centrală, prin bogăţia sa agricolă şi minieră, prin populaţia sa numeroasă, Prusia întrecea într-un mod decisiv toate celelalte state germane. Silezia avea o populaţie majoritar germanică sau germanizată şi, în plus, luterană: Frederic se afirma ca unificatorul statelor germane protestante. Această provincie fiind luată Austriei, aceasta se găsea nu numai slăbită material, dar şi mai puţin îndreptăţită în a pretinde să constituie în jurul ei unitatea corpului germanic. Fără ajutorul Franţei, Frederic nu ar fi putut obţine niciodată un rezultat atât de decisiv; urmărind în contratimp politica ce a dus la tratatele din Westfalia, Franţa a inversat efectele. Ea a lucrat la propriu, pentru regele Prusiei"[12].

12. Pierre Béhar, *Du Ier au IVe Reich. Permanence d'une nation, renaissance d'un État*, Paris, Éd. Desjonquères, 1990, p. 104.

În 1772, Polonia dispare, victimă a celei de-a treia împărţiri, dintr-o serie întreagă, între Austria, Prusia şi Rusia. În 1778, Frederic al II-lea mai ia Austriei margrafiatele Ansbach şi Bayreuth şi-i învinge pe Habsburgi în pretenţia lor la succesiunea din Bavaria. În 1785, el ia conducerea Ligii principilor, regrupează Hanovra, Saxa etc. La moartea lui Frederic al II-lea, în 1786, Prusia a devenit o mare putere central-europeană, o contrapondere a monarhiei habsburgice. Două decenii mai târziu, Fichte ţine la Academia din Berlin, oraş ocupat de trupele napoleoniene, *Discursuri către naţiunea germană*. Această naştere a naţionalismului german, al cărui suflet este Prusia, este un element tot atât de decisiv ca şi rivalitatea austro-prusacă: de acum înainte, nu mai sunt doar două puteri care se vor lupta pentru împărţirea zonelor de influenţă în Europa Centrală, ci şi două concepţii privind statul şi naţiunea, două concepţii despre unitatea germană. Germania va apăra o viziune naţională fondată pe visul unei identificări cât mai complete posibil a statului (în curând al II-lea Reich) şi a unui *Volk*, sudat în primul rând prin limba germană. Austria se va strădui să salveze o viziune dinastică, fondată pe ideea unui ansamblu istoric formând o totalitate organică, pluriculturală, politehnică şi multinaţională, sudată prin legitimitatea unei Case domnitoare şi printr-o reţea de solidarităţi geopolitice.

Dualismul austro-ungar: o îngustare a „ideii habsburgice"

Congresul de la Viena a consacrat intrarea în forţă a Rusiei în Europa centrală, în timp ce Sfânta-Alianţă (Austria-Prusia-Rusia) menţinea ordinea

din 1815 până în 1848. Parlamentul de la Frankfurt opta pentru o Germanie mare incluzându-i pe germanii din Austria, potrivit unei concepţii „pangermaniste". Reprezentanţii „germani" ai altor teritorii habsburgice au fost invitaţi să facă parte din Parlamentul de la Frankfurt; cehii şi moravii au refuzat invitaţia. Pentru a duce la bun sfârşit contrarevoluţia, dinastia trebuia să se sprijine pe cehi şi pe moravi împotriva germanilor din Austria, dar şi pe croaţi împotriva ungurilor.

Schwarzenberg, în constituţia „acordată" în 1849, impune un principiu unitar, nerecunoscând decât Imperiul şi un ansamblu de popoare (*Volksstämme*, noţiune opusă celei de „naţionalitate"). Imperiul, potrivit cu vederile lui Schwarzenberg, este subdivizat în „regiuni" corespunzând aproximativ marilor naţionalităţi: Slovacia, Transilvania şi Croaţia sunt separate de Ungaria. După P. Béhar, această constituţie din 1849 mergea în sensul cel bun. Dimpotrivă, Compromisul din 1867 angajează Europa pe panta fatală, făcând să treacă noţiunea de „drept de stat" (statul necorespunzând nici unei etnii, nici unei limbi) înaintea celei de drept naţional. În urma împărţirii teritoriilor monarhiei între Cisleithania şi Transleithania, maghiarii „din oprimaţi devin opresori".

> „Încă o dată, comentează Pierre Béhar, se aplica legea fundamentală a Europei centrale, apărută încă din Evul Mediu timpuriu: unirea germanilor şi a maghiarilor, pe picior de egalitate, în detrimentul slavilor (...) Palacky, presimţind încheierea Compromisului austro-ungar, prezicea că în acest caz, slavii se vor îndepărta de monarhie, pentru a-şi căuta viitorul politic într-un alt cadru – acela propovăduit de Rusia, al panslavismului: „În calitate

de slavi, îl privim cu o sinceră durere, dar fără teamă. Eram înaintea Austriei. Vom fi după ea"[13].

Într-un cuvânt, P. Béhar consideră că Austro-Ungaria ar fi putut foarte bine să supravieţuiască dacă, în loc să se bazeze pe dreptul de stat, s-ar fi întemeiat pe dreptul naţional, dacă locul Boemiei ar fi fost reconsiderat într-un fel de „trialism" şi dacă o „Slavie de Sud" ar fi fost creată; viziuni de viitor schiţate de Franz-Ferdinand şi de ultimul împărat, Carol I, dar niciodată realizate. Ce rămâne după tratatele din 1919/1920?

> „Sentimentul foarte profund şi parcă ancestral al tuturor popoarelor din bazinul dunărean de a fi sortite unei comuniuni de destin, fondată pe legături economice ţesute de geografie, pe legături culturale înnodate de istorie, mai ales pe nevoia de apărare a tuturor acestor popoare, prea slabe singure pentru a-şi afirma identitatea în faţa puternicilor vecini care erau Germania şi Rusia. Forţa acestui sentiment, în pofida a orice, chiar a Compromisului din 1867, a menţinut coeziunea corpului politic dunărean"[14].

Pierre Béhar judecă tot atât de sever ca Jean Bérenger opera lui Clemenceau şi tratatele din 1919 şi 1920, care reduceau drastic Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria şi Imperiul Otoman, recreând Polonia şi creând Cehoslovacia şi Iugoslavia – o concepţie geopolitică în care şcoala geografică franceză şi-a jucat rolul său: Emmanuel de Martonne[15] a fost în 1919 consilierul lui Clemenceau. O puzderie de state, „construcţie

13. *Ibid.*, p. 119.
14. *Ibid.*, pp. 131 sq.
15. E. de Martonne va fi în 1931 autorului tomului IV, consacrat Europei Centrale, al cărţii *Géographie universelle*, publicată de Vidal de La Blanche şi Gallois.

nerealistă, aproape suprarealistă"[16], era sortită să formeze o clientelă a Franţei împotriva Germaniei pangermaniste şi a Rusiei comuniste; dar Franţa nu mai avea mijloacele şi nici voinţa de a asuma această misiune de mare putere. Pretutindeni logica dreptului de stat avea câştig de cauză în faţa celei a dreptului naţional, mai ales în noile state, „compuşi monstruoşi"[17].

Al III-lea Reich pune în funcţie o axă germano-maghiară în detrimentul României: arbitrajul Ribbentrop-Ciano, de la 29 august 1940, îi atribuia Ungariei două treimi din Transilvania, adică 45 000 km² şi 2 370 000 de locuitori. În 1945, începe „ordinea sovietică", ce deplasează frontierele spre vest, stabilind totodată, în esenţă, harta politică din 1919-1920. Prăbuşirea actuală a dominaţiei sovietice în Europa Centrală lasă, consideră Pierre Béhar, câmp liber influenţelor germanice. Ungaria îşi regăseşte poziţia celui mai constant aliat al ţărilor germane. Conform acestui punct de vedere „problema dezechilibrului european nu vine din reunificarea naturală şi deci normală a Germaniei (ci) din distrugerea ansamblului austro-maghiaro-slav care o contrabalansa"[18].

Monarhia habsburgică: mit şi realitate

„Austrieciştii", la fel ca şi germaniştii, îşi au şi ei diferendul lor *(Historikerstreit)*. Acest „diferend al istoricilor" priveşte aprecierea pe care se cuvine să o facem politicii habsburgice faţă de naţionalităţile şi rolul Austro-Ungariei în echilibrul – şi dezechili-

16. Pierre Béhar, *op. cit.*, p. 143.
17. *Ibid.*, pp. 136 sq.
18. *Ibid.*, p. 173.

brele – europene de dinainte de 1914. Regimul lui Franz Josef I conţinea oare, în germene, o idee „central-europeană" de viitor? Sau „închisoarea popoarelor" era în mod inevitabil „butoiul de pulbere al Europei?" La anumiţi autori, „mitul habsburgic" – pentru a relua expresia bine cunoscută a lui Claudio Magris, lansată de el, ce-i drept, într-un context destul de diferit, cel al discuţiei asupra ordinii europene – îşi regăseşte actualitatea în nostalgia unei confederaţii sudate printr-un principiu dinastic care, în lipsa a ceva mai bun, continuă să apară ca o epocă de aur pierdută. Convingerea că Europa Centrală habsburgică forma un tot organic (*ein Totum*) este elementul fundamental al acestui mit. Istoricul Victor-Lucien Tapié îl formula în felul său: în ciuda unei „capacităţi administrative mărginite" şi a „resurselor financiare insuficiente":

> „Nici diferitele ţări contopite într-un singur stat, nici diferitele popoare adunate într-o singură naţiune: structura ţărilor dunărene era, astfel, specială în Europa. Acest caracter empiric şi neterminat, această lipsă de tensiune dăunătoare, cu siguranţă, forţei puterii centrale, erau mai degrabă benefice popoarelor înseşi (...) Individualismul grupului naţional se găsea mai bine protejat"[19].

Pentru alţii, bilanţul monarhiei austro-ungare este mult mai atenuat, iar principiul de supranaţionalitate trece drept cea mai frumoasă minciună a ideologiei oficiale, mascând în realitate hegemonia naţionalităţilor germană şi maghiară şi o tendinţă foarte pernicioasă de exacerbare a naţionalismelor şi rasismelor de orice fel.

Ambivalenţa moştenirii monarhiei habsburgice pentru gândirea actuală asupra identităţii politice

19. V.-L. Tapié, *op. cit.*, pp. 423 sq.

a Europei Centrale se exprimă într-un mod izbitor în opoziţia a două personaje într-adevăr antitetice: Richard N. Coudenhove-Kalergi şi Ludwig Gumplowicz. Primul, în *Pan-Europa* (1924)[20], propune o reorganizare a lumii în jurul unei Pan-Europe continentale din care ar fi ţinute de o parte Imperiul Britanic şi Imperiul ruso-sovietic. Richard N. Coudenhove-Kalergi, al cărui tată, Heinrich, a publicat deja în 1900 un *Studiu politic asupra Austro-Ungariei*[21] schiţând o utopie supranaţională, pleacă de la constatarea unei răsturnări geopolitice a lumii la începutul secolului al XX-lea şi după primul război mondial, conducând la decadenţa Europei prinse între blocuri.

Richard N. Coudenhove-Kalergi preconizează o *kleineuropäische Lösung* (formula este în mod evident un calc după *kleindeutsche Lösung* a lui Bismarck, la fel cum expresia „Pan-Europa" este concepută pe modelul „pan-americanismului" şi îndreptată împotriva „pan-germanismului"), „fără Anglia, dar nu împotriva ei"[22]. În timp ce Pan-Europa va apăra o *Kultur*europeană din interiorul ei, Imperiul Britanic va răspândi această civilizaţie în lume. Richard N. Coudenhove-Kalergi aduce critici concepţiei care a stat la baza creării Societăţii Naţiunilor: aceasta este prea „abstractă", în vreme ce organizaţia pan-europeană ar fi „organică"; el îşi ia multe precauţii pentru a nu-i contraria pe francezi: tratatele de la Versailles şi de la Saint-Germain,

20. *Pan-Europa*, Viena-Leipzig, Pan-Europa Verlag, 1924, (trad. franc. *Pan-Europe*, trad. Philippe Simon, Viena, 1927).
21. Heinrich Coudenhove, *Politische Studie über Österreich-Ungarn*, 1900; să reamintim, de acelaşi autor, studiul antisemit *Das Wesen des Antisemitismus*, Berlin, 1901.
22. *Pan-Europa*, *op. cit.*, p. 44.

explică el, nu vor trebui „revizuite", deoarece clauzele lor teritoriale vor deveni fără obiect într-un ansamblu supranaţional, iar Mica Antantă va servi de model viitoarei Pan-Europe. El explică, în sfârşit, că diversitatea limbilor şi culturilor naţionale nu împiedică existenţa unei *Kultur* europene: „Aşa cum vorbim despre o naţiune indiană sau chineză, deşi aceste popoare vorbesc multe limbi diferite, la fel chinezii şi indienii ar fi îndreptăţiţi să ne considere ca o naţiune europeană"[23].

Această viziune pan-europeană, susţinută de o încredere de inspiraţie liberală în progresul cultural, ştiinţific şi tehnic[24], care se consideră ameninţată de patru mari duşmani: naţionaliştii şovini, comuniştii, militariştii şi cartelurile industriale protecţioniste, se inspiră, fără nici o îndoială, din marea idee a cărei purtătoare era monarhia austro-habsburgică şi care nu putea înflori, ca un fel de mit raţional, decât după prăbuşirea statului plurinaţional habsburgic. În 1933, Richard N. Coudenhove-Kalergi publică o broşură intitulată *Misiunea istorică a Austriei*[25] care se plasează sub patronajul politic al creştin-socialului Ignaz Seipel şi care sugerează ca Viena să devină capitală a Europei. În acest an sumbru de preluare a puterii de către Hitler, el asimilează Pan-Europa unei restauraţii a Sfântului Imperiu roman germanic. El explică faptul că, pentru mica Austrie, Pan-Europa semnifică un *Anschluss*, nu pentru Germania, ci pentru statele dunărene, Italia şi Elveţia. El con-

23. *Ibid.*, p. 143.

24. Richard N. Coudenhove-Kalergi a publicat în 1922 cartea *Apologie der Technik.*

25. *Österreichs europäische Sendung*, broşură, 24 p., Viena-Hofburg, Pan-Europa Verlag, 1933.

chide îndemnându-i pe europeni să se doteze cu o „doctrină Monroe" care le-ar permite să-şi reia destinul în mâini.

Ludwig Gumplowicz prezintă lumea habsburgică într-o lumină foarte sumbră. Toată istoria omenirii se reduce la un *Rassenkampf*, la o luptă a raselor, la un război între grupurile sociale. Teoriile „rasice" ale acestui profesor de la Universitatea din Graz, dominate de un pesimism demn de Hobbes, nu erau decât înăsprirea şi exagerarea unei interpretări fără iluzii a realităţii politice. Născut la Cracovia în 1838, fiu al burgheziei evreieşti din Galiţia, Gumplowicz a visat în tinereţea lui la o asimilare perfectă a culturii poloneze. Opera sa este explicit prezentată ca fiind rezultatul unui şir de decepţii. El scrie în prefaţa tezei sale de abilitare, *Rasse und Staat*:

> „Am fost izbit, în ţara mea de origine, de faptul că diferitele clase ale societăţii reprezentau rase cu totul eterogene: am văzut nobilimea poloneză, care se considera pe drept cuvânt ca fiind reprezentanta unei alte etnii *(Stamm)* decât ţărănimea; am văzut burghezia de mijloc şi, lângă ea, evreii care constituiau tot atâtea clase şi rase, iar din aceste impresii a rezultat lucrarea mea *Rasă şi stat*"[26].

Dacă el le datorează lui Darwin şi Spencer modelul de gândire care-l determină să prezinte istoria civilizaţiilor ca pe o „istorie naturală", realitatea cacaniană îi furnizează esenţialul materialului său empiric. Karl Kautsky nu va întârzia să sublinieze anumite afinităţi ale teoriilor „materialiste"

26. Cf. Jacques Le Rider, „La «lutte des races» selon Ludwig Gumplowicz", in *Lignes*, nr. 12, decembrie 1990 (Dosarul „Penser le racisme"), pp. 200-216.

ale lui Gumplowicz cu cele ale socialiştilor, relevând totodată că absenţa totală a ideii de progres la Gumplowicz constituie un punct esenţial de divergenţă. Or, Gumplowicz reprezintă celălalt potenţial, vai! mereu actual, al lumii habsburgice: cel al unei Europe Centrale transformate într-un spaţiu închis al şovinismelor naţionale, al antagonismelor etnice şi sociale şi, în sfârşit, al rasismelor de toate felurile şi al antisemitismului.

Dacă am insistat asupra figurii lui Ludwig Gumplowicz, am făcut-o pentru a sublinia că proiectul central-european înscris în realitatea habsburgică de dinainte de 1914 nu ar putea, astăzi, fără o abordare critică prealabilă, să servească drept referinţă. Prea multă violenţă nemărturisită, prea multe clivaje ireductibile se ascund în spatele măştii surâzătoare a mitului habsburgic. Este adevărat că astăzi nu ezităm să invocăm miturile drept argumente politice: în prefaţa sa la cartea postumă a lui G. Sebestyen, *Notizen eines Mitteleuropärs*, Aloïs Mock (ÖVP), ministrul austriac al afacerilor externe, menţionează lucrarea lui Claudio Magris ca pe o referinţă la politica central-europeană de astăzi[27]. Puţin mai departe Sebestyen atrăgea atenţia împotriva gândirii politice dominate de mituri: dar contextul sugerează că, în ochii săi, mitul cel mai prezent şi cel mai periculos ar fi cel al războiului naţionalităţilor în Europa Centrală[28], care ar masca adevărata *gewachsene Einheit der Kultur* a acestui spaţiu european.

27. Viena, *Wiener Journal Zeitschriftenverlag*, Ed. Atelier, 1990, p. 8.
28. *Ibid.*, pp. 51 sq.

Să notăm că aceste două idei despre Europa Centrală nu corespund doar unor zone de influenţă germană sau austriacă. Jacques Rupnik face o observaţie importantă: „Germanii împărtăşesc cu celelalte naţiuni ale Europei Centrale aceeaşi schemă a edificării unei naţiuni: o *Kulturnation* în căutarea unei identităţi politice"[29]. Dacă este adevărat că formarea identităţilor naţionale moderne în Europa Centrală se face după modelul german, naţiunea fiind concepută pornind de la ideile de *Volk* şi de limbă, atunci acest model etno-lingvistic se opune radical principiului dinastic habsburgic, care consideră tradiţia coabitării şi a sinergiei popoarelor şi limbilor celor mai diferite drept cimentul unui ansamblu multinaţional. Ar exista deci o *Mitteleuropa* a statelor naţionale a căror identitate se concepe după modelul german şi o *Zentraleuropa* a legăturilor regionale şi supranaţionale, constituită ca o entitate istorică după model habsburgic. Într-un cuvânt, „destinul german" şi „vocaţia austriacă" ar fi cele două perspective posibile ale Europei Centrale.

Înainte de 1918, Europa Centrală, dacă se înţelege prin aceasta o confederaţie de popoare şi de state, reprezenta mai puţin o realitate decât un proiect, o exigenţă. Politica habsburgică nu înceta să ezite: ea nu se resemnase decât sub presiunea faptelor (războiul cu Italia, apoi Sadowa) să abandoneze o parte din posesiunile sale italiene şi să renunţe la vocaţia sa germană. Potrivit formulării lui V.-L. Tapié, începând cu epoca războaielor napoleoniene:

---

29. Jacques Rupnik, *L'autre Europe. Crise et fin du communisme*, Paris, Odile Jacob, 1990, p. 65.

„Monarhia părea să se sprijine alene pe fidelitatea popoarelor. Mai târziu, teoreticienii au descoperit rolul conciliator care i se impunea împăratului Austriei, vocaţiei sale supranaţionale (...). Dar, în realitate, grija pentru armonia interioară se estompa în spatele ambiţiei de putere, căci guvernanţii continuau să privească spre Germania şi spre Italia şi voiau mai întâi să-şi procure resursele necesare pentru a întreţine o armată"[30].

Orientarea monarhiei spre *Mitteleuropa* nu rezulta deci decât dintr-o retragere, dintr-o „redesfăşurare". Desigur, partizanii unei politici central-europene nu lipseau în Casa domnitoare: dar arhiducii Rudolf[31] şi Franz-Ferdinand[32], amândoi sortiţi unui sfârşit tragic, nu ocupau decât o poziţie marginală în conducerea afacerilor. Mai ales sistemul pus la punct în 1867, „dualismul austro-ungar" (magistral analizat de L. Eisenmann în 1904)[33], trăda în realitate ideea habsburgică, dând supremaţia celor două naţionalităţi, germană şi

30. V.-L. Tapié, *op. cit.*, p. 424.

31. Dincolo de simpatia sa pentru anumite „naţionalităţi" ale monarhiei, Rudolf era un adversar al politicii de alianţă cu Reich-ul prusac (cf. scrisoarea sa deschisă publicată sub pseudonimul Julius Felix, *Österreich-Ungarn und seine Alliancen. Offener Brief an S.M. Kaiser Franz Joseph I*, Paris, 1888).

32. Franz-Ferdinand şi „grupul de la Belvedere" apărau – nu din idealism, ci în numele unor interese bine înţelese de puterea habsburgică – ideea unei Austrii supranaţionale, federative, catolice, dar iudeofobă şi anti-francmasonică. Apropiat al arhiducelui, Aurel Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*, 1906.

33. Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867. Étude sur le dualisme*, Paris, 1904. Lucrarea de referinţă rămâne Robert A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*, 2 vol., New York, 1964.

maghiară[34], în detrimentul slavilor (dualismul pregăteşte terenul panslavismului, anunţa Palacky)[35].

Într-un cuvânt, „ideea habsburgică" a unui Reich continuator al Sfântului Imperiu, federalizând „statele" din spaţiul dunărean, rămânea în stadiul de proiect, în pofida câtorva experienţe şi realizări incontestabile dinspre partea cisleithaniană. Această evaluare relativ pozitivă a unui *modus vivendi* instituţionalizat în Austria pentru coabitarea naţionalităţilor nu valorează la fel pentru partea maghiară unde prevala, în schimb, principiul statului naţional. Să ne reamintim repartiţia naţionalităţilor în monarhia habsburgică, în ajunul primului război mondial: douăsprezece grupuri naţionale coexistă de la ocuparea Bosniei-Herţegovina în 1878 (23,9% germani, 20,2% unguri, 12,6% cehi, 3,8% slovaci, 10% polonezi, 7,9% ruteni (ucraineni), 2,6% sloveni, 5,3% croaţi, 3,8% sârbi, 1,2% bosniaci, 6,4% români, 2% italieni).

Compromisul Moraviei, aplicat începând din 1906, reprezintă fără îndoială realizarea cea mai convingătoare a principiului egalităţii în drepturi a naţionalităţilor în sânul monarhiei habsburgice. Dieta era împărţită în două curii, una germană, cealaltă cehă, iar electorii votau în circumscripţii diferite. Grupurile naţionale îşi asumau ele însele

---

34. Se poate spune că, după 1867, contestaţia naţională ungurească îşi pierde sensul „emancipator" pe care-l mai avea încă la liberalul Josef Eötvös, *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*, Buda, 1850; *Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs*, Leipzig, 1859.

35. F. Palacky, *Österreichs Staatsidee*, Praga, 1865; *Testament politique*, Praga, 1872; cf. V.-L. Tapié, *Les Nationalités slaves de l'Empire autrichien, de 1850 à 1914*, Paris, CDU, f.d.

domeniul cultural şi şcolar. Acest compromis a servit drept model unui acord de acelaşi tip în Bucovina (1910). Un astfel de compromis ar fi trebuit să intre în aplicaţie şi în Galiţia în 1914. Să notăm că în Galiţia, polonizarea administraţiei, cât şi a sistemului şcolar şi universitar, făcea din această parte austriacă a Poloniei un model de pluralism şi de respect al diferenţelor naţionale, în comparaţie cu Polonia germană şi mai ales cu Polonia rusească.

> Un moment editorial merită să fie evocat aici, căci el condensează ideologia habsburgică în ceea ce are ea mai generos: seria de douăzeci şi patru de volume intitulate *Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild*, al cărei prim volum a fost publicat în 1866 sub patronajul prinţului moştenitor Rudolf şi care a fost terminată în primul deceniu al secolului al XX-lea. Seria volumelor consacrate Cisleithaniei este legată într-o culoare diferită de cea a volumelor consacrate Transleithaniei. Fiecare teritoriu al monarhiei face obiectul unei monografii istorice, etnografice, geografice, statistice, bogat ilustrate, care rămâne o mină de informaţii pentru istoric. Aici, împăratul aduce un omagiu „popoarelor sale" şi ansamblul dovedeşte autentica interculturalitate proprie Austro-Ungariei. În acelaşi timp, refuzul încăpăţânat de a prezenta aceste popoare drept „naţiuni" în sensul modern al termenului, fuga în micile fapte etnografice destinate să trezească impresia unei frumoase armonii a horei „naţionalităţilor"[36] făcea din această *Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild* o lucrare de propagandă.

36. Câmpul semantic al cuvântului *Nationalität* folosit în Austro-Ungaria nu se confundă cu acela al cuvântului „naţiune". Naţionalitatea în sistemul habsburgic aparţine mai întâi faptului „etnic". Ea constituie un semn distinctiv

De la Sedan la Sadowa şi la primul război mondial

Austro-Ungaria avea mari dificultăţi în a face faţă problemei naţionalităţilor, dar şi mai mari încă în a ţine piept Germaniei. Germania, care tocmai făcea o concurenţă de temut ideii „habsburgice" de Europă Centrală dunăreană. *Reich*-ul, prin extinderea sa orientală, până la ţările baltice, şi prin impresionanta sa reţea comercială şi financiară, nu avea oare şi el o vocaţie central-europeană de prim-plan? Dar, de-a lungul perioadei 1871-1914, fascinaţia germanilor din Austria pentru modelul german rămâne puternică[37]. Sistemul educativ şi universitar german, economia şi comerţul german (mai ales organizarea unui *Zollverein*), pentru a nu cita decât aceste domenii, servesc drept referinţă constantă reformatorilor austrieci. Liberalismul austriac, în eforturile sale – uneori încununate de succes – pentru a moderniza vechea monarhie, este ghidat de modelul german. Însăşi armata, acest bastion al tradiţiei habsburgice, trebuia să fie reorganizată după model german, pentru a ţine seama de usturătoarea înfrângere de la Sadowa. Ceea ce nu l-a împiedicat pe împăratul Wilhelm al II-lea să-şi califice aliatul austro-ungar, nu fără condescendenţă, drept „brillanter Sekundant auf der Mensur" („strălucit martor al duelului"). Este adevărat că anumite aspecte rămâneau departe de această vastă „acţiune paralelă" întreprinsă de

individual, la fel ca şi confesiunea religioasă. Ea nu corespunde unui teritoriu şi încă mai puţin unui stat.

37. Cf. Ernest Bruckmüller, „Das neue Deutsche Kaiserreich und die nationale Identität der Deutsch-Österreicher", in *Revue d'Allemagne*, 1992, nr. 4, pp. 507-520.

Austria între 1871 şi 1914 (pentru a relua expresia ironică aleasă de Robert Musil în romanul *Omul fără însuşiri*, pentru a exprima sentimentul de concurenţă al austriecilor faţă de Germania, complexul lor de inferioritate şi narcisismul lor privind micile diferenţe). Justiţia şi dreptul Austriei, de exemplu, erau mult diferite faţă de instituţiile şi legislaţiile germane.

Alianţa militară din 1879 între Reich-ul german şi monarhia habsburgică, acceptată ca necesară şi de dorit de majoritatea germanilor din Austria, mergea împreună cu o întrepătrundere economică crescândă: în 1900, 52% din exporturile şi 38% din importurile austriece erau realizate cu Germania. Trebuie totuşi să subliniem că fluxurile migratorii între Germania şi Austria sunt minime între 1871 şi 1914. Cele două societăţi formează în această perioadă ansambluri stabilizate şi autonome. Dar tinerii naţionalişti germani din Austria, deosebit de numeroşi în mediul studenţesc, au reluat toate sloganurile pangermaniste: de la *Wacht am Rhein* la cultul lui Bismarck şi al lui Wagner. Aliate cu mişcarea extremistă a lui Schrönerer, aceste tendinţe pangermaniste au destabilizat, fără nici o îndoială, sentimentul de identitate naţională „austriacă" înainte de 1914 – la fel ca şi forţele centrifuge ale „naţionalităţilor" non-germane ale monarhiei (cei mai dornici să părăsească ansamblul habsburgic erau italienii şi sârbii).

În sfârşit, tot dorind să-şi ţină rangul în competiţia cu Germania, Austro-Ungaria se va găsi atrasă în logica rivalităţii statelor-naţiuni şi va fi prima care va trăda „ideea habsburgică". „Ironia destinului va dori ca după ce au fost apărătorii unei cauze pierdute, când Austria opunea prin-

cipiul legitimităţii acceselor de naţionalism din Germania şi Italia, conservatorii să fie asociaţi, după Sadowa, unei politici de mişcare vizând să-i păstreze monarhiei statutul său de mare putere, dar creând condiţiile conflictului mondial care avea să-i provoace sfârşitul"[38]. Înlănţuirea fatală, din acest punct de vedere, începe cu ocuparea Bosniei-Herţegovina, în 1878. Pe termen scurt, monarhia dunăreană pare să-şi fi consolidat „zona de frontieră". Dar pe termen lung, reiese că ea a trădat principiul pe care pretindea că se întemeiază.

38. Jean-Paul Bled, *Les fondements du conservatisme autrichien, 1856-1879*, Paris, 1988; de acelaşi autor, „L'Autriche-Hongrie: un modèle de pluralisme national?", in *L'Europe centrale et ses minorités: vers une solution européenne?*, sub dir. lui André Liebich şi André Reszler, Paris, 1993.

Capitolul V

Europa popoarelor şi identitatea evreiască a Europei Centrale

1848: primăvara popoarelor

În realitate, „mitul habsburgic" ne împiedică să observăm o altă tradiţie, cenzurată şi refulată de ideologia oficială, aceea a Europei popoarelor care se afla în centrul dezbaterilor în 1848. Întâlnim aici defectul major al discuţiilor actuale despre Europa: un cuvânt unic acoperă realităţi şi concepţii atât de diferite încât sunt ireconciliabile.

A fost, mai întâi, Europa regilor, concepţie „reacţionară" a Sfântului Imperiu şi a Mitteleuropei. În anul morţii sale, în 1859, Metternich scrie încă (în franţuzeşte) aceste fraze revelatoare:

> „Situaţia prezentă nu este nouă, ea este urmarea Revoluţiei care astăzi numără şaptezeci de ani de existenţă de când mi s-a arătat mie (...). Austria (...) a ştiut să servească în 1813 drept loc de adunare a Europei pustiite. Europa a obţinut o victorie asupra Revoluţiei încarnate într-o individualitate; această individualitate o dată doborâtă, Europa s-a bucurat de cea mai lungă pace consfinţită în analele istoriei sale"[1].

Cu puţin înainte, la 3 aprilie 1859, Metternich consemna următoarele reflecţii:

---

1. Clemens Wenzel Lothar Metternich-Winneburg, *Papiere und Aufzeichnungen*, vol. 8, Viena, 1928, p. 620.

„O Franţă construită pe principiile din 1789 şi chemată prin aceasta în apărarea teoriilor condamnabile sub toate aspectele morale şi practice se înalţă în faţa Europei (...). În fruntea Europei (sau, ceea ce este acelaşi lucru, a bazelor vieţii pe care se sprijină societatea străveche) se prezintă, cu deplină claritate, Austria (...)"[2].

În aceste formule se găsesc condensate toată înţelepciunea „sistemului Metternich" şi o concepţie despre Europa pe care putem, cu siguranţă, s-o considerăm drept reprezentativă din punctul de vedere al conservatorismului austriac. Adevărata Europă, Europa demnă de acest nume, potrivit acestui punct de vedere, îşi are capitala la Viena.

Acestei Europe a regilor i se opune, în jurul anului 1848, ideea Europei popoarelor a cărei formulă o dă Heine în primul poem din volumul *Germania – o poveste de iarnă*, în 1844:

„Virgina Europă e logodită
Cu frumosul geniu
Al libertăţii, ei stau îmbrăţişaţi
Pradă avântului primului lor sărut."

Johann Kudlich, care a fost cel mai tânăr deputat al Reichstag-ului ales în iunie 1848 în Imperiul Habsburgic, relatează, în memoriile sale, episodul următor. Făcea parte din *Akademische Legion* care păzea la Universitatea din Viena, când a apărut delegaţia croată, venită sub conducerea bărbaţilor înarmaţi, să reclame, de la noile autorităţi, autonomia naţională. Dr. Gall, unul din părinţii istoriografiei naţiunii croate, a luat cuvântul pentru a se adresa studenţilor: „Voi sunteţi eliberatorii noştri!" le spunea el. Apoi, studenţii şi membrii

2. *Ibid.*, p. 606.

delegaţiei croate se îmbrăţişară îndelung şi steagul naţional croat fu atârnat pe balconul Universităţii, alături de drapelul negru, roşu şi auriu, adoptat de studenţi. În această primă fază lirică a fraternizării popoarelor, Europa popoarelor se substituie statului dinastic habsburgic[3]. Formula „Statele-Unite ale Europei", lansată la Paris în *Moniteur*, la 28 februarie 1848, se răspândeşte până în Europa Centrală.

August Zang, un inginer stabilit la Paris din 1836, unde a făcut avere cu „brutăria sa vieneză" de pe strada Richelieu, incitat de evenimentele de la 1848 să revină la Viena pentru a fonda *Die Presse*, ziar copiat după *La Presse* a lui Émile de Girardin – August Zang expune, încă din aprilie 1848, vederile sale asupra reorganizării Europei Centrale. Trebuie, explică el, ca Austria să se retragă din Italia şi să se străduiască să adune naţiunile central-europene în cadrul unei Constituţii de libertate. La August Zang şi prietenii săi liberali se conturează ideea unei „Europe dunărene" fondată pe principiile democraţiei şi nu numai pe tradiţiile dinastice ale Casei de Habsburg. Mai radical, Ferdinand Kürnberger înţelege prin „Europa" reţeaua de mişcări revoluţionare, de la Paris la Neapole, de la Berlin la Milano şi Viena.

Piesa *Freiheit in Krähwinkel*, de Nestroy, a cărei premieră vieneză datează din 3 iulie 1848, atestă rapida degradare a imaginii de marcă a „Europei popoarelor". Cosmopolitismul revoluţionarilor care

3. Cf. V.-L. Tapié, *La Révolution de 1848 dans l'Empire autrichien, 1848-1851*, CDU, 1950; Robert Fleck, „«L'Europe des peuples» face aux sentiments nationaux. L'Empire d'Autriche autour de 1848", in *1848. Révolutions et mutations au XIXe siècle*, nr. 7, pp. 55-63.

seamănă zâzania la Krähwinkel şi drapelul lor „de toate culorile" servesc drept pretext pentru efectele cele mai burleşti. Ameninţarea reacţiunii se face simţită în ultimele scene. În iunie 1848, Windischgrätz a zdrobit insurecţia de la Praga. Cehii moderaţi pro-habsburgi intră în conflict cu nemţii din Austria aleşi în Reichstag-ul din iunie. Separatismul slovac pune în discuţie constituirea Boemiei în aprilie 1848. În partea ungurească a monarhiei, naţionalismul croat devine din ce în ce mai anti-maghiar. De abia concepută şi proclamată, „Europa Centrală a popoarelor" se fisurează sub presiunea sentimentelor naţionale.

La rândul lor, germanii monarhiei devin conştienţi de poziţia lor minoritară în sânul statului multinaţional. Mişcarea de la 1848, lansată de ei, ar putea să se întoarcă împotriva lor, o dată cu slăbirea puterii centrale. Unii, ca Grillparzer şi Stifter, care nu au rămas insensibili în faţa marii mişcări din februarie 1848, se înfurie, încă din vară şi din toamnă, împotriva „nebunilor" şi „demagogilor" din est. Johann Kudlich nu se mai gândeşte decât la *Anschluss*-ul Austriei la o Germanie democrată. La Viena, doar câteva personalităţi de acum bine izolate, ca juristul Ernst Violand, admit perspectiva unei Europe Centrale a popoarelor în care germanii din Austria îşi vor fi pierdut privilegiile.

Spiritul anului 1848 va inspira faimosul *Kremsierer Verfassungsentwurf* (proiect constituţional de la Kremsier, după numele oraşului unde s-a reunit Reichstag-ul, la sfârşitul lui 1848, după ce a fost alungat de la Viena de către armata habsburgică). Acest text, elaborat între 22 ianuarie şi 2 martie 1849, ar fi trebuit să fie discutat după o

primă lectură, în 14 martie 1849. Dar la 7 martie, trupele imperiale ocupă clădirea Reichstag-ului... Unul din articolele din *Kremsierer Entwurf* proclamă:

> „Toate popoarele (*Volksstämme*) Imperiului sunt egale în drepturi. Fiecare popor posedă un drept inviolabil la salvgardarea şi la dezvoltarea naţionalităţii sale în general şi a limbii sale în particular. Egalitatea în drepturi a tuturor limbilor vorbite în ţară este garantată de stat, în şcoli, în administraţie şi în viaţa publică."

Aceste formule simple, dar revoluţionare, formulau crezul liberal pe care Constituţia liberală de la 1867 îl va reafirma în articolul 19. Când se vorbeşte despre o confederaţie organică de popoare a cărei prefigurare ar fi fost monarhia, este sigur că ne putem raporta la documente de acest gen. Dar trebuie să subliniem că ele exprimă un proiect extrem de rebel faţă de realitatea habsburgică, un proiect care nu s-a realizat niciodată complet. Una dintre mărturiile cele mai interesante ale moştenirii liberale de la 1848 este cartea lui Franz Palacky, *Österreichs Staatsidee*, publicată în 1866, la Praga. Palacky, în acelaşi timp apărător al naţionalităţii cehe şi avocat al „supranaţionalităţii" habsburgice, afirmă că teritoriile monarhiei nu sunt un simplu conglomerat, ci un ansamblu coerent, capabil să ofere „micilor naţionalităţi" un adăpost împotriva expansionismelor pangermaniste, maghiare şi ruseşti. Dar totul, subliniază Palacky, se sprijină pe principiul egalităţii în drepturi a popoarelor. În 1848, Palacky a fost un înfocat apărător al „ideii de Austria", lansând faimoasa formulă potrivit căreia, dacă statul habsburgic nu ar exista, ar trebui să fie creat în interesul Europei şi al omenirii.

„Istoria a îngrămădit la sud-estul Europei, de-a lungul frontierelor Rusiei, un grup de popoare foarte diferite, prin origini, limbă, istorie şi moravuri. Slavi, români, maghiari, fără să mai vorbim de greci, turci şi albanezi; aceste triburi, dintre care nici unul nu este destul de puternic pentru a rezista vecinului său de temut, şi-au pus în comun slăbiciunea; Dunărea care îi leagă pe unii de alţii (...). Într-adevăr, dacă imperiul Austriei n-ar exista de mult timp, ar trebui să ne grăbim să-l creăm, în interesul Europei, în interesul omenirii înseşi"[4].

Acest text al lui Palacky a fost scris ca răspuns la invitaţia venită de la Parlamentul „naţional" de la Frankfurt (reunit la *Paulskirche*). Căci simplul fapt de a întocmi lista reprezentanţilor care trebuiau invitaţi la Parlamentul de la Frankfurt atrăgea după sine întrebarea: „Ce este un german?". Elementele răspunsului erau diverse şi imprecise: criteriul cultural (să vorbească limba germană) conta tot atât cât şi criteriul politic (să fie cetăţean al unui stat membru al Confederaţiei germanice). Dar întrebarea punea probleme serioase tuturor europenilor de „cultură" germană trăind în afara frontierelor Reich-ului (de exemplu alsacienii; dar chestiunea nu a fost abordată public pentru a nu se intra în conflict cu democraţii francezi) şi tuturor cetăţenilor confederaţiei germanice care nu voiau să fie consideraţi drept germani. Cehii din Boemia puteau fi consideraţi drept cetăţeni ai *Deutscher Bund* (Boemia, populată de o treime germani şi

4. Citat după traducerea lui Jean-Paul Bled, in „L'Autriche-Hongrie: un modèle de pluralisme national?", *op. cit.*; Jirí Koralka, „Palacky und Österreich als Vielvölkerstaat", in *Österreichische Osthefte*, Viena, 1986 (pp. 22-37), p. 24 f.

două treimi slavi, constituia un teritoriu tradiţional integrat Sfântului Imperiu); la fel, polonezii marelui ducat al Poznaniei, teritoriu al regatului Prusiei. Şi trebuiau oare invitaţi evreii de cultură germană stabiliţi la frontierele Reich-ului? Necesitatea de a trasa frontiere lingvistice în Boemia sau Poznania era uneori invocată la Frankfurt.

Împotriva acestei tendinţe „mari germanice" a Parlamentului de la Frankfurt reacţiona Franz Palacky, declarându-se cetăţean al monarhiei habsburgice şi nu al Reich-ului german, fie el şi democratic. El pleda pentru o Austrie renovată potrivit unui principiu federativ, formulând astfel crezul unui „austroslavism" care va constitui câtva timp unul dintre cele mai preţioase suporturi ale ideii habsburgice, înainte de a fi înlocuit de mişcarea de afirmare naţională cehă. Cehii din Boemia nu voiau să trimită deputaţi decât la Parlamentul din Viena şi nu la cel din Frankfurt. Tocmai acest potenţial de simpatie „austroslavă" – întărit prin frica de imperialismul rus – nu a fost în stare monarhia dunăreană să-l apere şi cu atât mai puţin să-l exploateze: sistemul dualist austro-ungar din 1867 va produce mari neajunsuri tuturor „austroslavilor" care ar fi considerat ca fiind mult mai legitim un trialism dând slavilor din nord şi din sud o pondere comparabilă cu cea a maghiarilor. Dar trebuie să subliniem că punctul de vedere al lui Palacky nu avea un mare ecou printre parlamentarii de la *Paulskirche*: liberalii germani nu aveau nici o simpatie pentru Austria lui Metternich (în octombrie 1848, Parlamentul de la Frankfurt decide că nu se pune problema de a admite monarhia habsburgică în bloc, ci doar ca germanii din monarhie să fie invitaţi), iar liberalii germani

din Austria recuzau în mare măsură acest „austro-slavism", preferând să apere interesele minorității germane din Boemia.

Este oare echitabil să se opună, cum o face Gerald Stourzh[5], Cisleithania, „stat al naționalităților" Ungariei, stat național care, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ar fi coabitat în monarhia habsburgică: primul tinzând către *nationale Gleichberechtigung*, al doilea menținând principiul unei naționalități dominante? Fără nici o îndoială, centralismul național unguresc apare ca fiind cel mai pronunțat. Gerald Stourzh consideră că proiectul constituțional de la Kremsier și-ar fi găsit împlinirea în Compromisul de la 1867. *Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger*, din decembrie 1867, garanta efectiv fiecărei naționalități dreptul de a folosi limba sa națională, cu precădere în școli. *Staatsgrundgesetz über die Einsetzung eines Reichsgerichts*, tot din decembrie 1867, instituia o jurisdicție „supranațională" însărcinată să tranșeze conflictele care ar rezulta din egalitatea în drepturi lingvistice. Gerald Stourzh subliniază el însuși, cu luciditate, că aceste două „legi fundamentale", fidele fără îndoială spiritului de la Kremsier, dar limitate la domeniul politicii limbilor, nu au creat un „spirit central-european" în Cisleithania ci, dimpotrivă, au exacerbat clivajele între naționalități: fiecare dintre acestea trăia cu frica de a nu se găsi pusă în inferioritate într-o anumită școală, într-o anumită circumscripție administrativă. Modificările constituționale nu au fost liantul Europei Centrale, ci

5. Gerald Stourzh, „Die Idee der nationalen Gleichberechtigung im alten Österreich", in *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mittelcuropa*, editat de Erhard Busek și Gerald Stourzh, Viena-München, Verlag für Geschichte und Politik-Oldenbourg, 1990, pp. 3-47.

fermentul noilor rivalităţi. Criza provocată în 1897 de guvernarea Badeni, care pretindea să impună funcţionarilor din Boemia folosirea a două limbi oficiale (germana şi ceha) a semănat panica printre germanii din această regiune care stăpâneau foarte rar limba cehă; dimpotrivă, acest boicot al regulamentelor Badeni de către germanii din Boemia, care l-au constrâns pe Franz Josef să accepte demisia lui Badeni, nu putea decât să-i decepţioneze şi să-i nemulţumească pe cehi.

1849: toamna popoarelor Europei Centrale

În ceea ce-l privea, regimul neo-absolutist de la 1849 era priceput în a recupera ideea afirmată în 1848, a unei solidarităţi austro-germane în sânul unui *Bund*. Este noul concept de *Mitteleuropa* din care Austria îşi va face calul său de bătaie atâta timp cât va mai spera să-şi păstreze primul loc, graţie atuurilor reprezentate de posesiunile sale italiene şi central-europene. Încă din 9 martie 1849, într-o scrisoare adresată lui Schmerling, Schwarzenberg apără următorul punct de vedere:

> „Trebuie ca la Frankfurt să se abandoneze iluzia care ar vrea ca paralizia Austriei să servească întăririi Germaniei. Dorinţa de a vedea Austria supunându-se statului federal unitar este o revendicare a revoluţiei (...). Trebuie, de asemenea, să se elimine o altă iluzie ce ar tinde să excludă, într-un fel sau altul, Austria din Germania"[6].

Anton von Schmerling era deputat conservator în Parlamentul de la Frankfurt şi partizanul unei

6. Eduard Heller, *Fürst Felix zu Schwarzenberg*, Viena, 1933, p. 247; asupra concepţiilor lui Schwarzenberg, cf. H. von Srbik, *Deutsche Einheit*, München, 1934-1949.

uniuni austro-germane, ca majoritatea deputaţilor germani din Austria, liberali sau conservatori. Doar câteva personalităţi izolate, ca deputatul conservator Viktor von Andrian-Werburg, acceptau ideea unei despărţiri a Germaniei şi a Austriei şi a unui destin austriac autonom[7].

În sfârşit, Prusia este aceea care îi va izgoni pe Habsburgi din Germania[8]. Din acest moment două concepţii concurente se vor înfrunta în Europa Centrală: cea a unei Europe dunărene (Karl Ludwig von Bruck dă opţiunii „dunărene"[9] formularea cea mai clară, căci nu o concepe ca fiind separată, ci doar distinctă de zona de influenţă germană), dominată de Austro-Ungaria, şi cea a unei *Mitteleuropa* sub influenţă germană, pentru a nu spune pangermanistă, marcată de antisemitism,

---

7. Viktor von Andrian-Werburg, conservator „luminat", era partizanul unei prudente descentralizări a monarhiei; cf. cartea sa *Centralisation und Decentralisation in Österreich*, Viena, 1850, care precizează tezele din *Österreich und dessen Zukunft*, 2 vol., Hamburg, 1842-1847. Dar, în mintea lui, era vorba de a juca descentralizarea *împotriva* principiului federal considerat ca fiind cel mai mare pericol pentru coeziunea imperiului.
8. Heinrich Lutz, *Zwischen Habsburg und Preussen Deutschland, 1815-1866*, Berlin, 1985.
9. „Die Donau ist der grosse Faden unserer zukünftigen Geschichte" declară Bruck în perioada ambasadei sale de la Constantinopol, în 1853. Cf. K.L. von Bruck, *Die Aufgaben Österreichs*, Leipzig, 1860; R. Charmatz, *Minister Freiherr von Bruck der Vorkämpfer Mitteleuropas. Sein Lebensgang und seine Denkschriften*, Leipzig, 1916; W. Friedjung, „Mitteleuropäische Zollunionspläne, 1849-1853", in Friedjung, *Historische Aufsätze*, Stuttgart-Berlin, 1919; J. Schoeningh, „Karl Ludwig von Bruck und die Idee Mitteleuropas", in *Historisches Jahrbuch*, vol. 56, 1936.

antislavism şi de o tendinţă spre „mesianismul" lui *Drang nach Osten*, considerat apt să aducă o *Kultur* până în Rusia[10].

Actualitatea din 1848, până în 1989, a părut evidentă. În vreme ce dictaturile comuniste se prăbuşeau unele după altele în Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, un mare elan de fraternizare a tinerelor democraţii traversau Europa Centrală. Din toamna lui 1989, o fi oare anul 1849 a cărui actualitate va fi trecut pe primul plan? Va trebui să constatăm că naţionalismele au înăbuşit mişcarea de fraternizare transnaţională? Că germanii din Austria, după ce au vorbit cu entuziasm despre şansele noi ale unei *Zentraleuropa*, îşi închid frontierele de îndată ce întrepătrunderea populaţiilor central-europene li se pare o ameninţare pentru identitatea lor culturală şi pentru prosperitatea lor?

Social democraţii şi problema naţionalităţilor

De la origini, social-democraţia austro-ungară a trebuit să-şi făurească o doctrină asupra problemei naţionalităţilor. Gândirea socialistă înfrunta o problemă delicată: pe de o parte naţionalismul modern părea să întărească forţele sociale conservatoare, îndeosebi în Europa Centrală, pe de altă parte mişcările naţionale ascundeau în mod incontestabil un potenţial emancipator şi un ferment de descompunere a imperialismelor german, habsburgic şi rus. Marx şi Engels neglijaseră enorm analiza specifică a naţionalismului pentru a-l reduce la

10. Acest mesianism se găseşte deja exprimat în *Deutsche Schriften* (1886) de Paul de Lagarde. Cf. W. Mommsen, *Paul de Lagarde als Politiker*, Göttingen, 1927.

aspectele sale sociale: constituirea marilor ansambluri geopolitice omogene din punct de vedere cultural şi economic după modelul utopiilor liberale intra în vederile lor[11]. În 1848, Engels proclama: „Monarhia austriacă, acest ansamblu de teritorii moştenite sau furate, această confuzie organizată a zece limbi şi naţiuni, acest amalgam compozit şi improvizat de moravuri şi de legi dintre cele mai contradictorii începe în sfârşit să se destrame"[12]. Mai apoi, monarhia dunăreană supravieţuind în 1848, Engels şi-a formulat faimoasa şi contestabila teorie a „popoarelor fără istorie" justificând, în numele progresului civilizaţiei, subjugarea naţiunilor „barbare"[13]. Într-un prim moment, după 1867, organizaţiile austriece ale mişcării muncitoreşti considerau problema naţionalităţilor ca pe o preocupare reacţionară, neinteresând decât burghezia şi aristocraţia. Din partea germană, Ferdinand Lasalle vorbea despre monarhie cu cel mai mare dispreţ în *La Guerre d'Italie et les missions de la Prusse*[14], propovăduind dezmembrarea Austro-Ungariei şi realipirea provinciilor germanofone la un mare ansamblu german.

Austro-Ungaria, în această tradiţie a mişcării socialiste germane, are o imagine la fel de proastă ca şi Imperiul Rus. Să ne reamintim că, de la

11. Vezi Helmut Konrad, „Österreichische Arbeiterbewegung und nationale Frage im 19. Jahrhundert", in Wolfgang Maderthaner (coord.), *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*, Viena, Löcker Verlag (Sozialistische Bibliothek, Bd. 1), 1988; cf. Georges Haupt, Michel Löwy, Claudie Weill, *Les Marxistes et la question nationale (1848-1914)*, Paris, 1974.
12. *MEW*, Bd. 4, p. 504.
13. Vezi Ernst Hanisch, *Der Kranke Mann an der Donau. Marx und Engels über Österreich*, Viena, 1978.
14. „Der italienische Krieg und die Aufgaben Preussen", in *Ferdinand Lasalle's Reden und Schriften*, coord. de Eduard Bernstein, vol. 1, Berlin, 1897, p. 325.

reprimarea rusească a Revoluţiei de la 1848 din Polonia, animozitatea antiţaristă şi solidaritatea cu naţionaliştii polonezi au rămas o constantă a social-democraţiei germane. Această atitudine nu a fost lipsită de importanţă în momentul votului privind creditele de război în Reichstag, în 1914. Această imagine a Rusiei, ca duşmană prin excelenţă a libertăţilor naţionale şi democratice se regăseşte, în perioada interbelică, în conflictul între KPD şi SPD. Bolşevicii, în lupta lor înverşunată împotriva social-democraţiilor, în interior şi în întreaga Europă, apăreau drept continuatorii unei politici autoritariste ruseşti.

La Congresul de la Eisenach, în 1869, social-democraţia austriacă a fost considerată ca o parte integrantă a social-democraţiei germane; autonomia „filialei austriece" nu a fost menajată decât după războiul franco-german din 1870-1871 şi după întemeierea Reich-ului: naţionalismul prusac şi *kleindeutsche Lösung* făceau imposibilă integrarea social-democraţiei austriece în mişcarea muncitorească germană. Această „indiferenţă" social-democrată faţă de naţionalităţi masca totuşi probleme serioase la bază: ce loc să li se dea muncitorilor cehi, sloveni sau italieni într-un partid dominat de naţionalitatea germană? Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, întrebarea nu se punea serios; programul din 1874 afirma: „În materie de naţionalităţi, mişcarea muncitorească austriacă stabileşte principiul autodeterminării popoarelor, dar nu consideră subdiviziunile naţionale ale camarazilor ca pe un obstacol în căutarea comună a eliberării materiale"[15]. Mult timp, social-democraţii „moderaţi" (dar şi tendinţele radicalo-anarhiste şi sindicaliste) s-au agăţat de acest crez al „muncitorului fără patrie". Cu ocazia Congresului de la

15. Vezi *Österreichische Parteiprogramme, 1868-1966*, ed. de Klaus Berchthold, Viena, 1966, p. 116.

Hainfeld, marcat de un nou avânt al mişcării social-democrate „austriece" sub conducerea lui Victor Adler, problema naţionalităţilor este iarăşi pusă între paranteze. Karl Kautsky, ideologul oficial, reducea ideea de naţiune la aceea de *Sprachnation*, trăgând concluzia că toate conflictele naţionalităţilor ţineau de „suprastructură"[16]. Cât despre Victor Adler, el păstra un *a priori* naţional german, tratând certurile lingvistice doar ca pe un mijloc tactic de mobilizare a muncitorilor slavi.

„Cu toate acestea, social-democraţia a fost, paradoxal, singurul partid al monarhiei habsburgice care a avut vreodată misiunea să adune toate naţionalităţile. O putem considera ca pe un element integrator, pentru acelaşi motiv ca persoana împăratului"[17]. „Programul lui Brünn" din 1899 este reflectarea acestui paradox: el admitea existenţa monarhiei habsburgice şi renunţa să considere dizolvarea ei ca pe un obiectiv prioritar; prezenţa unei vaste zone economice apărea ca fiind favorabilă cauzei mişcării muncitoreşti[18]. Deci social-democraţia cacaniană restabilea în sfârşit legătura cu inspiraţia liberalilor de la 1848. Această nouă concepţie deschidea calea spre reflecţiile lui Otto Bauer şi Karl Renner. Dar contribuţiile lor au ajuns prea târziu, chiar înaintea primului război mondial, pentru a putea realmente influenţa cursul evenimentelor.

În *Staat und Nation*, publicat în 1899 sub pseudonimul Synopticus, Karl Renner a prezentat o serie de propuneri, urmărind să evite ca diferendele între naţiuni să provoace fărâmiţarea partidului social-democrat. El apăra ideea

16. Cf. Karl Kautsky, „Die moderne Nationalität", in *Die Neue Zeit*, V, 1887.
17. Helmut Konrad, *op. cit.*, p. 128.
18. Vezi Hans Mommsen, *Nationalitätenfrage und Arbeiterbewegung*, Trier, 1971.

federalismului cultural, afirmând că aristocraţia nu recunoştea decât teritoriile „istorice" şi că burghezia tindea să constituie un stat centralizat pentru a exploata mai bine proletariatul. Ca şi Bauer, mai târziu, Renner le refuza evreilor autonomia culturală, socotind că ei nu reprezentau decât o confesiune şi nu puteau fi consideraţi o naţionalitate[19]. În *Chestiunea naţionalităţilor şi social-democraţia*[20], Bauer adopta un punct de vedere mai clar „naţionalist", arătând că proletariatul era singura adevărată „naţiune fără istorie", în timp ce naţionalităţile „istorice", germană şi maghiară, corespundeau intereselor burgheziei capitaliste. Luptele naţionale apăreau astfel ca nişte conflicte de clasă deghizate. În ultima sa carte asupra acestei probleme, *Die österreichische Revolution*[21], Bauer va explica pentru ultima dată că opresiunea slavilor făcea inevitabilă prăbuşirea monarhiei habsburgice.

În monarhia habsburgică, germanii au fost în majoritate reprezentanţii ideologiei naţionaliste, împotriva supranaţionalităţii „cacaniene", iar principalii apărători ai „mitului habsburgic" s-au recrutat în provincii (Boemia, Galiţia, Bucovina, Slovenia,

19. William M. Johnston, *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen im Donauraum, 1848 bis 1938*, Viena-Köln-Graz, Böhlau, 1972, p. 119 (trad. franc., p. 118). Johnston expune termenii discuţiei între Renner şi Aurel Popovici, autor al *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatlichen Krisen in Österreich-Ungarn*, Leipzig, 1906. Mai mult, Renner a publicat (primele titluri sub pseudonimul de Rudolf Springer) *Der Kampf der österreichischen Nation um den Staat* (1902), *Die Krise des Dualismus und das Ende der deakischen Periode* (1904), *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie* (1906), *Österreichs Erneuerung* (1916-1917).

20. *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Viena, 1907, trad. franc., Montréal-Paris, 1987.

21. Viena, 1923.

Croaţia etc.) sau printre evrei. La cotitura secolului, „austroslavismul" ceh revela un patriotism habsburgic antipangermanist deosebit de solid[22] şi se poate spune că Thomas G. Masaryk şi Edouard Beneš[23], înainte de primul război mondial, nu au întors spatele ideii habsburgice, dar pledează pentru un „trialism", plasând slavii pe picior de egalitate cu germanii şi maghiarii. Neputinţa Habsburgilor de a reforma monarhia dunăreană, în ciuda bunăvoinţei împăratului Carol[24], va face ca slavii să încline spre partea Aliaţilor şi-i va transforma pe Masaryk şi pe Beneš în partizani ai dezmembrării Imperiului Austro-Ungar.

Evreii, cetăţeni ai Europei Centrale

De-a lungul secolului al XIX-lea, progresele unităţii naţionale germane întreţin dorinţa de *Anschluss* în sânul naţionalităţii germane şi aceasta nu a fost, în ansamblu, mai fidelă regimului habsburgic decât celelalte naţionalităţi. În cazul său, aspiraţia la o reînnoire naţională implica întărirea legăturilor cu Reich-ul. Desigur, contactele economice şi culturale strânse sudau triunghiul Viena-Budapesta--Praga, dar relaţiile cu Germania erau tot atât de vitale, iar marile centre industriale ale monarhiei întreţineau cu teritoriile din est raporturi de tip cvasicolonial.

---

22. Cf. Karel Kramàr, *Böhmisches Staatsrecht*, Viena, 1896; *Anmerkungen zur böhmischen Politik*, Viena, 1906.
23. Cf. Edouard Beneš, *Le problème autrichien et la question tchèque*, teză, Dijon, 1908.
24. Cf. eforturile zadarnice ale ministrului anti-maghiar Polzer-Hoditz, sfătuit de Josef Redlich, Heinrich Lammasch (*Das Völkerrecht nach dem Kriege*, Kristiana, 1917) şi Friedrich Wilhelm Foerster (*Das österreichische Problem*, Viena, 1913).

Doar un stat totalitar ar fi putut să rezolve problema naţionalităţilor: zelul birocraţiei masca prost paralizia instituţiilor politice centrale. De la Compromisul constituţional din 1867, s-au format două subansambluri, austriac şi maghiar, care divizau profund monarhia. În sferele respective de influenţă, naţionalităţile numite istorice le dominau pe celelalte. În mijlocul acestui câmp de luptă al naţionalităţilor, evreii, *Volk* renumit fără istorie naţională, erau cel mai bine plasaţi pentru a concepe ideea, ce-i drept, cam suprareală, de supranaţionalitate.

Oamenii politici şi intelectualii liberali evrei se dovedeau cei mai fideli idealului unei „Europe Centrale a popoarelor" moştenite de la 1848. Exemplul lui Adolf Fischhof, fost erou al revoluţiei de la 1848, este caracteristic. Cartea sa *Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes (Austria şi garanţiile existenţei sale)*, în 1869, recapitula principii pe care majoritatea liberalilor, de la proiectul de la Kremsier, au preferat să le uite. El sublinia că în Austro-Ungaria, nici o naţionalitate nu dispunea de o majoritate deplină; harta naţionalităţilor, spunea el, era o lucrare de marchetărie în care fiecare piesă se încastra în multe altele: o reuniune de minorităţi care nu putea fi menţinută decât sub forma unei confederaţii. Acest stat al naţionalităţilor (în opoziţie cu noţiunea de stat naţional) nu putea să se organizeze decât ca o „asociaţie de popoare" (*Völker-Verein*). Fischhof arăta că liberalii apărau foarte prost cauza germană când se comportau ca nişte centralizatori şi ca nişte partizani ai hegemoniei germane asupra slavilor: căci numeroasele minorităţi germane din teritoriile estice ale monarhiei se vor găsi într-o situaţie foarte

dificilă în ziua în care slavii, ajutaţi de Rusia, vor deveni la rândul lor hegemonici şi centralizatori...

Mesajul lui Fischhof a avut o importanţă esenţială pentru trezirea conştiinţei naţionale a evreilor din Austro-Ungaria. Joseph Samuel Bloch, deputat al circumscripţiei Kolomea din 1883 până în 1895, era fidelul său discipol. În broşura *Der nationale Zwist und die Juden in Österreich (Diferendul naţional şi evreii în Austria*, 1886), el relua procesul instruit de Fischhof împotriva clubului liberal care trădase idealurile de la 1848, adoptând un punct de vedere îngust austro-german. Evreii, sublinia el, se găseau într-o poziţie foarte stânjenitoare. Ei nu se puteau ralia principiului naţionalităţilor, mai ales în regiunile etnic amestecate: dacă se asimilau germanilor, îşi atrăgeau ostilitatea cehilor; dacă se asimilau polonezilor, trezeau ura rutenilor; şi invers... Astfel, conchidea Bloch, evreii erau în mod necesar patrioţi austrieci împotriva naţionaliştilor.

În acest spirit şi-a fondat Bloch *Österreichisch-Israelitische Union* şi jurnalul său, *Österreichische Wochenschrift*. Această asociaţie şi publicaţiile sale nu se mulţumeau să lupte împotriva antisemiţilor şi pentru afirmarea identităţii evreieşti în monarhie. Ele pledau şi pentru coexistenţa paşnică a popoarelor după principiile expuse de Adolf Fischhof. Când Bloch a contribuit în 1883 la fondarea Asociaţiei naţionale a studenţilor evrei *Kadimah*, el se declara continuator al lui Fischhof. Această mişcare opunea programului sionist o „politică teritorială" *(Landespolitik)*, o apărare şi o ilustrare a diasporei în Austro-Ungaria: evreii nu trebuiau să se „naţionalizeze" integral, ci să rămână „un popor al lumii", un *Weltvolk*, să fie în acelaşi

timp şi patrioţi ai Israelului şi patrioţi austrieci[25]. În 1902, Jakob Kohn (autorul broşurii *Assimilation, Antisemitismus und Nationaljudentum*, 1894) a fondat *Jüdische Volkspartei* după modelul *Deutsche Volkspartei* pe care-l lansase Fischhof în 1882.

Una din problemele majore ale Europei de astăzi nu este oare estomparea tragică a prezenţei acestui „popor al lumii" în acelaşi timp naţional şi universalist, în fostele ţări ale Casei de Habsburg, unde el a purtat şi transmis, mai bine decât toate celelalte popoare, torţa ideilor de la 1848?

25. Asupra tuturor acestor puncte, cf. Werner J. Cahnmann, „Adolf Fischhof als Verfechter der Nationalität und seine Auswirkung auf das jüdisch-politische Denken in Österreich", in *Studia Judaica Austriaca*, I, Viena, 1974, pp. 78-91.

Capitolul VI

Câteva peisaje literare: Praga, Galiţia, Bucovina

Prezenţele germane în Europa Centrală au fost însoţite de crearea peisajelor intelectuale şi literare care, în anumite epoci, s-au dovedit atât de strălucitoare, încât periferia a devenit uneori centrul producţiei literare de limbă germană. Ar trebui să revenim asupra barocurilor sileziene din secolul al XVII–lea (Martin Opitz, Andreas Gryphius, Daniel Casper von Lohenstein), asupra importanţei pe care au avut-o Riga şi Königsberg în momentul *Aufklärung*. Niciodată nu vom insista prea mult asupra contribuţiei artiştilor, scriitorilor şi intelectualilor veniţi din „provinciile" central şi est-europene la dezvoltarea culturii berlineze sau vieneze şi asupra prezenţei peisajelor şi tablourilor din viaţa cotidiană a Europei Centrale şi Orientale în imaginarul literar german din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea.

Pentru istoricul literaturii europene, Europa Centrală pune o serioasă problemă de metodă: se poate el mulţumi să studieze literaturile naţionale explorând, de exemplu, producţia literară de limbă germană din centrul şi estul Europei? Sau trebuie să ţină seama de formarea unei „arii interculturale" central-europene în secolul al XIX-lea şi până la începutul anilor 1930? În acest caz, nu s-ar putea lipsi de un demers comparatist constând în a

repera periodizări şi forme, teme şi preocupări ideologice sau teoretice (dar şi economice, sociale etc.) comune literaturii de limbă germană, literaturilor naţionale slave, autorilor unguri, din Trieste, etc. Este incontestabil meritul lucrărilor lui Claudio Magris de a fi inaugurat acest „comparativism mitteleuropean" apropiindu-i pe Italo Svevo, Ivo Andri¾ Bruno Schulz şi alţi câţiva de contemporanii lor „austrieci". Dar trebuie să recunoaştem că nu mulţi merg pe această cale[1], căci ea presupune un multilingvism ieşit din comun şi mai ales o stare de spirit puţin răspândită, într-atât cadrul rigid al „literaturilor naţionale" rămâne dominant. În orice caz, o asemenea perspectivă are meritul de a arăta că noţiunea de Mitteleuropa nu aparţine doar limbajului potentaţilor acestei lumi, unui *Kriegsspiel* geopolitic şi „marilor pieţe", ci că Europa Centrală corespunde deopotrivă unei trăiri a cărei preţioasă mărturie o constituie literatura. Atunci, identitatea central-europeană poate să se definească ca o *koiné* interculturală despre care unii afirmă că este mereu vie[2].

Ne vom limita aici la evocarea a trei „peisaje literare" deosebit de interesante: Praga, Galiţia şi Bucovina (Cernăuţi). Toate trei făceau parte din monarhia habsburgică, iar trăsătura lor comună

1. Unul dintre cele mai remarcabile exemple ale acestui comparativism central-european este dat de numeroasele lucrări ale lui Zoran Konstantinovici, care şi-a rezumat poziţiile în lucrarea *Die deutsche Literatur Ostmittel- und Südosteuropas von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis heute. Forschungsschwerpunkte und Defizite*, editată de Anton Schwob, München, 1992, pp. 9-18.
2. Cf. Remarcabilele culegeri publicate de Karl-Markus Gauss, *Die Vernichtung Mitteleuropas*, Klagenfurt-Salzburg, 1991; şi *Das Buch der Ränder*, acelaşi editor, 1992.

cea mai importantă este rolul evreilor în fiecare din aceste medii literare şi intelectuale. Creatorii evrei sunt cei care le-au dat o fizionomie lesne de recunoscut acestor „centre periferice" ale literaturii de limbă germană. Marginalitatea lor existenţială (în raport cu cultura germană „naţională", în raport cu naţionalităţile cehă, poloneză, ucraineană, dar şi în raport cu iudaismul de cultură idiş sau ebraică) explică faptul că această cultură evreiască de limbă germană, la Praga, în Galiţia şi în Bucovina nu numai că ocupă un loc aparte – eminent – în istoria literaturii de limbă germană, dar constituie poate chiar o „altă" literatură pe care s-ar cuveni s-o numim „evreiască de limbă germană".

În fiecare din aceste regiuni (Praga şi Boemia, Lemberg şi Galiţia, Cernăuţi şi Bucovina) această literatură evreiască de limbă germană, legată de oraşe universitare se învecinează cu o literatură germană „provincialistă", adesea chiar rurală (satele şi castelele din romanele şi nuvelele locale). Există foarte puţine legături între aceste două literaturi „germane" – dacă lăsăm la o parte legăturile istorice care pot exista, de exemplu, între *Castelul* lui Kafka şi genul *Dorf- und Schloss-geschichte* care este pe gustul literaturii germane „locale" (*Blut-und-Boden-Heimatliteratur*). În epoca realismului, această literatură germană a produs câteva opere prestigioase (să ne gândim, de exemplu, la nuvelele din Boemia şi Moravia care formează cea mai bună parte a operei lui Marie von Ebner-Eschenbach sau Ferdinand von Saar). Dar, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, ea capătă o turnură mai puţin simpatică şi mai puţin interesantă; în ansamblul de tendinţă naţionalistă germană, ea cântă cel mai adesea valorile

tradiţionaliste (înrădăcinarea, virtuţile ţărăneşti sau aristocratice etc.). Nu găsim – sau găsim foarte puţine – opere importante. Din toate aceste motive, nu vom vorbi despre „literatura germană" din Boemia-Moravia, din Galiţia sau Bucovina, ci mai degrabă despre „literatura evreiască de limbă germană" din aceste regiuni.

Praga

Studiul cel mai luminos, în limba franceză, despre „Situaţia literaturii germane la Praga în epoca lui Kafka" i se datorează lui Jean-Pierre Danès[3]. Legenda şi realitatea pragheză se înscriu în faimoasa formulă[4] care vrea ca scriitorii germani din Praga să fi trăit într-un triplu ghetou: ghetoul naţional german în mediul ceh, ghetoul social al burgheziei mari şi mijlocii şi ghetoul evreiesc, în timp ce Max Brod, la rândul său, declara:

> „Refuz cu tărie teoria care prezintă cercul de la Praga ca fiind izolat în mod artificial de restul lumii prin triplul zid al unui ghetto. Această teorie este întru totul nefondată, obiectiv inexactă şi chiar înşelătoare"[5].

Franz Werfel se simţea realmente închis într-un ghetou „paralizant" căci, spunea el, nu existau nici măcar relaţiile umane care făceau viaţa suportabilă într-un adevărat ghetou...

---

3. Jean-Pierre Danès, *De Kafka à Schweïk. Études*, Versailles, 1989.
4. Formulă popularizată de Eduard Goldstücker. Cf. Ed. Goldstücker (ed.), *Weltfreunde. Konferenz über die Prager deutsche Literatur*, Praga, 1967.
5. Max Brod, *Der Prager Kreis*, Stuttgart, 1966, p. 37; cf. *Jüdisches Städtebild Prag*, ed. de Ingeborg Fiala-Fürst, Frankfurt/Main, 1992.

Până la începutul secolului al XIX-lea, Praga semăna până la confuzie cu un oraş german. Toate elitele vorbeau şi scriau nemţeşte. Doar mica mulţime a servitorilor şi a meşteşugarilor vorbea ceha. La universitate, germana înlocuise latina în 1783, iar cercurile literare de la Praga se considerau ca fiind integrate în viaţa culturală germană. Contele von Nostitz lansa o subscripţie pentru construirea unui teatru „naţional" după modelul Hamburgului şi al Vienei. Se poate spune, în mod paradoxal, că eforturile de centralizare şi de germanizare întreprinse de împăraţii habsburgi, mai ales de Josef al II-lea, sunt cele care provoacă, prin reacţie, trezirea naţională şi lingvistică cehă.

Un secol mai târziu, fizionomia oraşului s-a schimbat complet. Numărul germanilor în rândul populaţiei (dacă adăugăm cartierele centrale şi periferiile) nu a încetat să scadă: vreo 42 000 în 1880 (15%) şi mai puţin de 34 000 în 1900 (7,5%). Printre aceşti germani, aproximativ 40% sunt evrei. Dar apartenenţa naţională a evreilor din Praga variază de la un recensământ la altul: statistica oficială le cere evreilor să indice limba pe care o vorbesc *(Umgangssprache)* şi nu limba lor maternă, şi tot mai mulţi dintre ei declară că folosesc ceha: 25% în 1890, 55% în 1900. În 1890 şi 1900, tatăl lui Kafka îşi declară toată familia ca fiind de limbă cehă. În 1910, Franz Kafka va fi singurul din familia sa care se va declara de limbă germană. Să adăugăm, aşa cum remarcă Jean-Pierre Danès, că în 1900, 45% din evreii praghezi se declară de limbă germană, dar că, în acelaşi an, 90% dintre ei îşi trimit copiii la şcoala germană. Pentru ei germana rămâne cultura de asimilare şi de emancipare socială şi religioasă.

Dacă germanii au devenit minoritari la Praga pe durata unui secol, faptul se datorează cehizării unei populaţii altădată germanizate, dar şi creşterii industriale şi demografice care a atras spre capitala Boemiei noi locuitori din mediul popular. În 1882, Universitatea din Praga a fost împărţită într-o universitate cehă şi o universitate germană (aceasta din urmă numărând, în ajunul primului război mondial, aproximativ 2000 de studenţi). De acum viaţa culturală cehă de la Praga dispune la toate nivelurile de instituţii autonome: şcoli, presă, teatre, asociaţii, cercuri literare etc.

În ciuda poziţiei lor de acum foarte minoritare, germanii din Praga păstrează o reţea impresionantă de instituţii culturale, care fac parte integrantă din viaţa culturală germană şi austriacă, în sens larg. Praga are o importanţă mai mică decât Berlinul sau Viena, chiar mai mică decât Münchenul, dar până la primul război mondial înseamnă mai mult decât o „provincie" a literaturii germane. Sentimentul de a trăi într-un „ghetou", resimţit de un număr mare de intelectuali, ţine mai mult de marginalitatea lor existenţială de evrei, decât de viaţa pragheză. Aceşti scriitori evrei sunt aproape toţi asimilaţi şi rupţi de viaţa evreiască tradiţională. De la sfârşitul secolului al XIX-lea, agravarea antisemitismului la Praga şi în Boemia, impune interogaţia asupra identităţii evreieşti. Evreii din Praga se află într-o situaţie puţin confortabilă: cehii îi consideră deopotrivă germani şi evrei, iar germanii nu rămân datori la capitolul antisemitism... Afacerea Hilsner, un meşteşugar evreu acuzat de crimă rituală, a avut în Europa Centrală un răsunet comparabil cu cel al afacerii Dreyfus. Revoltele antievreieşti şi antigermane din 1897 sporeau

îngrijorarea evreilor de la Praga. În momentul independenţei Republicii Cehoslovace, în ciuda eforturilor lui Masaryk şi ale social-democraţiei cehe, mulţi evrei germani din Praga se temeau de ce-i mai rău: la jumătatea lui noiembrie 1920, Kafka îi scrie Milenei:

> „Acum, în fiecare după-amiază mă plimb pe străzi; ne scăldăm în ura antisemită. Tocmai am auzit cum îi făceau pe evrei *Prasivé plemeno* (rasă de râioşi). Nu este normal oare să pleci dintr-un loc unde eşti atât de urât? (Nu este nevoie pentru aceasta de sionism sau de rasism). Eroismul care constă în a rămâne totuşi seamănă cu acela al moliei zidurilor pe care nimic nu o goneşte din băi"[6].

După 1920, animozitatea antievreiască a fost domolită la Praga prin introducerea unei naţionalităţi evreieşti în cadrul cetăţeniei cehoslovace: această măsură era inspirată de dorinţa de a se reduce în continuare efectivele naţionalităţii germane. În 1921, 53,5% dintre evreii praghezi optau pentru naţionalitatea cehă, 20,1% pentru naţionalitatea evreiască, în timp ce 25,3% rămâneau fideli naţionalităţii germane (aceştia din urmă nu depăşeau 18,1% în 1930). După mărturia lui Max Brod, Kafka a optat pentru naţionalitatea evreiască.

> Toate aceste tensiuni între naţionalităţi ne obligă să privim cu prudenţă afirmaţiile privind „interculturalitatea" germano-iudeo-cehă la Praga. După cuvintele lui Jean-Pierre Danès, „cehii şi germanii trăiesc alături şi întreţin cât mai puţine raporturi între ei". Egon Erwin Kisch (care a fost el însuşi foarte atent la realitatea cehă de la Praga) scria:

6. Franz Kafka, *Œuvres complètes*, Paris, La Pléiade, t. IV, 1989, p. 1102.

„Chiar concertele erau fie germane, fie cehe; germane sau cehe erau piscinele, parcurile, stadioanele, cele mai multe restaurante, cafenelele, magazinele". În *Istoriile pragheze,* Rilke vorbeşte foarte puţin despre cehi, cu o simpatie vagă şi puţin condescendentă, care dovedeşte mai ales ignoranţa sa privind realitatea socială cehă. Intelectualii evrei erau fără îndoială mai deschişi. Kafka nu dispreţuia să meargă la teatrul naţional ceh şi urmărea viaţa literară cehă (de aceea, este greu să delimităm exact importanţa acestor ipotetice transferuri culturale în activitatea sa literară propriu-zisă). Praga nu este deloc prezentă în textele lui Kafka. În cele ale lui Gustav Meyrink, Praga apare ca un loc de predilecţie al fantasticului: „Este o Pragă ireală, fantomatică, populată de originali, de ciudaţi bătrâni bolnăvicioşi; este Praga palatelor goale de la Malá Strana şi Hradcany; este şi Praga prostituatelor, a cabaretelor dubioase, a cafenelelor. Nu era oare un alt mod de a ignora realitatea praghezâ contemporană?"[7]. *Genius loci* praghez, în majoritatea textelor autorilor germani, evocă mai ales oraşul vechi, turnurile, podurile şi palatele sale, dar niciodată sau aproape niciodată Praga contemporană.

Totuşi simpatia – chiar fascinaţia – intelectualilor germani şi evrei germani pentru noua cultură cehă este de netăgăduit: în eseul său asupra literaturilor micilor popoare, Kafka sublinia că, pentru acestea, literatura contează mult şi că nu-i interesează doar pe specialişti. Această afirmaţie trădează sentimentul că viaţa culturală germană era lipsită de audienţa naţională de care beneficiau anumiţi poeţi cehi.

Modernitatea pragheză de la sfârşitul secolului al XIX-lea devine conştientă de sine în conflictul

7. Jean-Pierre Danès, *op. cit.*, p. 57.

cu un *establishment* conservator al revistelor, teatrelor şi asociaţiilor care puneau la loc de cinste un stil epigonic neoromantic. Autorii de referinţă ai acestei prime generaţii pragheze (Friedrich Adler, Hugo Salus) n-au lăsat o amintire nepieritoare, chiar dacă importanţa lor pentru tânărul Rilke sau pentru Max Brod a fost adesea subevaluată"[8].

Perioada *fin-de-siècle* şi „stil 1900" avea să fie la rândul ei depăşită de avangarda „Cercului de la Praga" constituită spre 1908 şi al cărei cartier general era cafeneaua Arco. Franz Werfel era „farul", iar Franz Kafka şi Max Brod veneau aici neregulat. Această avangardă pragheză ocupa un loc de prim ordin în mişcarea expresionistă. Unul din membrii fondatori ai cercului de la cafeneaua Arco, Otto Pick, avea să editeze în 1922 antologia *Romancieri germani din Cehoslovacia* unde îi regăsim, printre alţii, pe Leo Perutz, Hermann Ungar şi Ernst Weiss.

Plecarea lui Franz Werfel în 1912, urmată de aceea a altor membri ai cercului (printre care Egon Erwin Kisch), apoi primul război mondial au redus grupul la nucleul prietenilor lui Kafka şi Brod. Sfârşitul monarhiei habsburgice şi întemeierea Cehoslovaciei restrângeau zidurile „triplului ghetou" al scriitorilor praghezi de limbă germană. Cei mai mulţi dintre ei aveau să ia drumul Berlinului, chiar dacă Max Brod, Otto Pick, Johannes Urzidil şi alţi câţiva rămâneau la Praga. Moartea lui Kafka în 1924 este data simbolică a sfârşitului marii epoci pragheze. Între 1933 şi 1938, capitala Cehoslovaciei serveşte drept primă etapă pentru exilaţii germani antinazişti: Bertold Brecht, Ödön von Horváth, Heinrich Mann, Oskar Maria Graf etc. Al XVI-lea

8. Cf. eseul de introducere la *Prager deutsche Erzählungen*, Stuttgart, 1992, volum conţinând, de altfel, o utilă bibliografie asupra literaturii germane de la Praga şi notiţe asupra principalilor scriitori din acest grup.

Congres internaţional al Pen-Clubului, din 26-30 iunie 1938, subliniază pentru ultima dată importanţa oraşului Praga pentru literatura europeană.

Anexarea Sudeţilor de către Germania hitleristă în toamna anului 1938, apoi invadarea Cehoslovaciei de către Wehrmacht, la 15 martie 1939, însemna condamnarea la moarte a numeroşi scriitori: dacă Max Brod a putut fugi la timp cu manuscrisele lui Kafka în valiză, mulţi alţii aveau să-şi afle moartea în lagărele de concentrare şi de exterminare: Camill Hoffmann, Oskar Wiener, Paul Kornfeld, Georg Mannheimer, Emil Faktor, Peter Kien, Hans Kolben, Georg Kafka...

Galiţia şi Bucovina

Aceste două teritorii ale fostei monarhii habsburgice, legate de partea austriacă a imperiului, Cisleithania, au un punct comun: sunt provincii fără nici o altă identitate istorică, culturală, geografică decât aceea, în întregime creată, care s-a format în timpul perioadei integrării lor în monarhia austro-ungară. Amândouă constituite la capătul împărţirilor succesive ale Poloniei şi al delimitărilor mereu fragile ale frontierelor între Austro-Ungaria, Imperiul Rus şi Moldova-România, aceste teritorii au dispărut ca o consecinţă a primului război mondial. În Galiţia, ca şi în Bucovina, coexistenţa mai multor naţionalităţi şi prezenţa unui important grup evreiesc pun la încercare modelul habsburgic de „multiculturalitate". Trebuie să spunem că această încercare, în ansamblul ei, se întoarce în avantajul monarhiei dunărene: comparată cu celelalte două părţi ale Poloniei integrate imperiilor (Polonia de vest şi de nord, în Reich-ul german; Polonia de centru şi de est, în Imperiul

ţarist), Galiţia apare ca fiind cea mai puţin ostilă naţionalităţilor non-germane şi evreilor.

Problematica naţională a Galiţiei habsburgice este complexă[9]: revolta din 1846 a confirmat avântul naţionalismului polonez; dar în 1848, naţionalismul rutean (astăzi s-ar numi ucrainean) s-a ridicat ca un adversar tot atât de hotărât al hegemoniei politice şi culturale germanofone. Reprezentările literare ale evoluţiei Galiţiei, sub pana autorilor de expresie germană, sunt numeroase. După primele texte *(Spionul,* de Gross-Hoffinger, 1847; *Morminte poloneze,* de Messenhauser, 1848; *Comoara ultimului Iagellon,* de Häberlin, 1848) problema galiţiană îi preocupă pe Leopold von Sacher-Masoch şi Marie von Ebner-Eschenbach. Aceştia din urmă visează la o reconciliere a popoarelor în sânul monarhiei prezentate ca fiind supranaţională; ei lansează mitul ţăranului galiţian sărind în ajutorul împăratului ameninţat de conflicte naţionale. Sacher-Masoch şi Karl Emil Franzos devin conştienţi de naţionalismul rutean. În ce-l priveşte pe Franzos, el se dovedeşte categoric antipolonez: el îi incită pe evrei şi pe ruteni în a se alătura germanilor. Galiţia habsburgică este pentru Franzos *Halb-Asien,* semi-Asia: el îşi doreşte o hegemonie prusacă. Doar Reich-ul bismarckian i se pare capabil să propage civilizaţia occidentală în aceste regiuni pe care le consideră amorţite sub autoritatea neputincioasă a Habsburgilor.

---

9. Cf. Maria Klanska, *Problemfeld Galizien: Zur Thematisierung eines nationalen und politisch-sozialn Phänomens in deutschsprachiger Prosa, 1846-1914,* Viena-Köln, 1991; de acelaşi autor, studiul asupra Galiţiei în *Revue germanique internationale,* nr. 1, 1994.

Cei mai mulţi autori de limbă germană care exploatează „materia galiţiană" rămân legaţi de viziunea unei Galiţii agrare şi feudale, marcată de opoziţia tradiţională între aristocraţi şi ţărani. Nu se găsesc deloc urmele modernizării industriale, iar nuvelele despre „sat şi castel" multiplică tablourile mizeriei rurale şi provinciale (sărăcia, insalubritatea, alcoolismul, bandiţii din Carpaţi...). Franzos înfierează corupţia administraţiei habsburgice, agravată de complicitatea poloneză; el îl prezintă pe ţăranul slav ca pe o fiinţă apropiată de natură şi înapoiată. Sacher-Masoch, dimpotrivă, exaltă administraţia şi armata habsburgică; îi arată pe ţărani şi pe micii nobili ruteni de la ţară într-o lumină simpatică, criticând în acelaşi timp aristocraţia poloneză.

În perioada 1846-1914, evreii constituie aproximativ 10% din populaţia galiţiană. În ansamblul ei, literatura evreiască de limbă germană este opusă ortodoxiei. „Maskilimii", aceşti intelectuali favorabili Luminilor evreieşti *(Haskalah)*, Moritz Rappaport, Leo Herzberg-Fränkel, Nathan Samuely, au pregătit terenul lui Karl Emil Franzos. Acesta îşi scrie primele texte din punctul de vedere al unui evreu asimilat culturii germane; începând cu 1880, sub efectul noului antisemitism întreţinut de pogromurile ruseşti, el devine conştient de valorile iudaismului tradiţionalist. Sacher-Masoch este singurul ne-evreu printre autorii de istorii din ghetou; viziunea sa, în ansamblu simpatică, mai puţin „didactică" decât cea a lui Franzos, este totodată mai puţin estetizantă. Sacher-Masoch exploatează „exotismul" evreilor din est *(Ostjuden)* şi cultivă, nu fără complezenţă, culoarea locală.

Evreii sunt prezenţi pe acest teritoriu polonez începând cu Evul Mediu. În sânul monarhiei habsburgice, în secolul al XIX-lea, ei reprezintă aproximativ trei sferturi din populaţia evreiască din toată Austro-Ungaria şi mai mult de 10% din totalul populaţiei galiţiene; ei sunt majoritari în anumite oraşe: Brody, Stanislau, Tarnopol, Kolomea; la Cracovia şi Lemberg, evreii constituie cam un sfert din populaţie. Aportul lor la viaţa culturală, literară, artistică şi ştiinţifică a Austro-Ungariei este considerabil. De la anexarea Galiţiei la monarhie, evreii fac obiectul unei politici de germanizare: li se impun noi nume de familie germane şi frecventarea şcolilor germane (această ultimă măsură nu reuşeşte niciodată întru totul). „Toleraţi" în perioada edictelor de toleranţă ale lui Josef al II-lea, evreii nu vor forma niciodată o naţionalitate recunoscută în sistemul politic al monarhiei; de asemenea, limba lor (idiş sau, într-o măsură mai mică, ebraica) nu va fi recunoscută în recensământuri. În conflictul dintre „Maskilimi", partizani ai *Haskalah*, la începutul secolului al XIX-lea, şi ortodocşii hassidici, germana este limba care permite accesul la modernitatea europeană. În ultimul sfert al secolului al XIX-lea, după Compromisul din 1867 care antrenează mişcarea de „polonizare" a Galiţiei, asimilarea în cultura poloneză face concurenţă asimilării „germane". În acelaşi timp, trezirea conştiinţei naţionale şi sioniste, pe de o parte, şi internaţionalismul socialist, pe de altă parte, sunt două modalităţi fundamentale ale modernităţii evreieşti în Galiţia. Trebuie să reamintim totuşi că 60 până la 80% din evreii galiţieni rămâneau fideli vieţii evreieşti tradiţionale (idiş, religioasă, comunitară şi din ce

în ce mai vădit „naţională", concepându-şi cetăţenia ca fiind „austriacă").

Minoritatea evreiască de limbă germană din Bucovina[10] (provincie a monarhiei austro-ungare astăzi împărţită între România şi Ucraina) reprezenta, în preajma anilor 1914-1918, un sfert din populaţia din Bucovina (într-o regiune populată în majoritate de români şi ruteni şi cuprinzând o minoritate de 20% germani); în oraşul universitar Cernăuţi, evreii de cultură germană reprezentau 40% din populaţie.

În acest teritoriu, modelul cultural al liberalismului vienez rezistă mai mult decât în alte părţi, în pofida apariţiei noilor mişcări antisemite de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Specificitatea evreilor „habsburgici" din Bucovina şi de la Cernăuţi se distinge net de grupul de germani din Banat sau din Transilvania (acesta din urmă este mai „rural" şi provincialist, mai puţin citadin şi cosmopolit). Acest grup evreiesc este traversat de tendinţe sociopolitice comune majorităţii grupurilor evreieşti din Europa Centrală: social-democraţia, naţionalismul (românesc sau rutean), sionismul; renaşterea culturală evreiască şi idiş (la Cernăuţi se reuneşte în 1908 prima conferinţă mondială idiş). Acest bilingvism german/idiş va marca opera a doi foarte mari poeţi contemporani: Paul Celan şi Rose Ausländer. Anii 1920 au fost marcaţi la Cernăuţi de o uimitoare explozie culturală, literară şi artistică evreiască de limbă germană. Mai multe reviste expresioniste, ziare de limbă germană, numeroase cărţi au fost atunci publicate,

10. Cf. Andrei Corbea-Hoişie, studiu asupra Bucovinei publicat în *Revue germanique internationale*, nr. 1, 1994.

înainte de a cădea în uitare sau de a deveni inaccesibile ca urmare a campaniilor de românizare, apoi a catastrofelor celui de-al doilea război mondial.

Mai mult chiar decât Galiţia, Bucovina era o „invenţie teritorială" a monarhiei habsburgice, o regrupare artificială de etnii şi cantoane. Totuşi o adevărată „identitate culturală" a Bucovinei sfârşise prin a se afirma, iar amintirea ei nu s-a pierdut decât după cel de-al doilea război mondial. Studiul acestei provincii îndepărtate permite să se verifice ceea ce Joseph Roth afirma în legătură cu monarhia în întregime: „Centrul se găseşte la periferie". La Cernăuţi se construise o Viena în miniatură, cu universitatea, opera şi teatrul ei şi cu toate atributele unei metropole regionale. Multă vreme, până la primul război mondial, viaţa culturală germanofonă din Bucovina va rămâne conformistă şi conservatoare, străduindu-se să urmeze ultima modă vieneză, dar lăsând altora grija de a anima avangardele. Evreii de cultură germană erau principalii reprezentanţi ai acestei culturi esenţialmente reproducătoare.

Adevărata modernitate bucovineană începe în 1919, cu mişcarea suprarealiştilor de la Cernăuţi: în naufragiul monarhiei habsburgice, deveniţi marginali în noua Românie, intelectualii germanofoni nu mai aveau de administrat un capital simbolic, nici o putere socio-culturală. Noua lor condiţie minoritară îi închidea şi pe ei într-un triplu ghetou, ca pe evreii germanofoni de la Praga: poeţi într-o limbă devenită „străină", evrei printre naţionalităţi, germani printre români. Această marginalitate existenţială avea să se radicalizeze mai mult, după ce germana va fi devenit limba

asasinilor[11]: tuturor acestor fenomene de alienare *(Entfremdung)* şi de *Verfremdung* literar li se adaugă de acum sentimentul înstrăinării în raport cu însăşi limba germană. Vertiginosul proces de alienare se va dovedi a fi fermentul poeticii lui Rose Ausländer şi Paul Celan.

11. Cf. *In der Sprache der Mörder: Eine Literatur aus Czernowitz, Bukowina*, Berlin, 1993.

Capitolul VII

Friedrich Naumann, ideile de la 1914 şi geopolitica imperialistă

Friedrich Naumann (1860-1919), autorul faimoasei cărţi *Mitteleuropa*, publicată în 1915, a început ca pastor luteran, apropiat al mişcării creştin-sociale, membru al „Misiunii interioare". Primul său act politic a fost ruptura cu pastorul antisemit Adolf Stöcker. Modernist şi naţionalist, Naumann accepta condiţiile create de capitalismul modern. Grijuliu în a face concurenţă tezelor socialiste, avea ambiţia să anime o mişcare „socialist-creştină" a cărei revistă, fondată de el în 1895, *Die Hilfe* (*Ajutorul*) ar fi manifestul. El cerea un „Imperiu social" atent la binele mediilor populare[1]. Apăra un punct de vedere imperialist, criticând politica lui Bismarck ca fiind prea „statică". În 1896, Naumann fondează „Nationalsozialer Verein" („Asociaţia naţional-socială"), un eşec politic. Apoi a adunat la un loc „Freisinnige Vereinigung", prima grupare de partide liberale de stânga; cu această etichetă politică a intrat în Reichstag în 1907, aducându-şi sprijinul cabinetului von Bülow. După o apropiere de naţional-liberali, a participat în 1910 la întemeierea „Partidului popular al progresului" („Fortschrittliche Volkspartei"), fuziune a trei fracţiuni liberale. În 1914, şi-a adus sprijinul

1. Cf. Friedrich Naumann, *Demokratie und Kaisertum*, 1900.

cabinetului Bethmann Hollweg, contribuind la răspândirea ideii că războiul nu era decât „defensiv" şi, prin urmare, legitim. Acest prieten al lui Max Weber, cofondator în 1918 al „Partidului Democrat German" („Deutsche Demokratische Partei"), poate fi considerat drept strămoşul liberalismului politic german: Theodor Heuss, primul preşedinte al RFG, fost colaborator al lui Naumann, i-a consacrat o importantă biografie[2] şi actualul partid FDP a dat numele de „Friedrich Naumann Stiftung" Fundaţiei care regrupează activităţile sale culturale.

Mitteleuropa lui Friedrich Naumann este impregnată de o ideologie „darwinistă": istoria îi apare ca o lungă luptă pentru existenţă care se duce între „rase". În fiecare epocă, anumite popoare decad, altele urcă. În mod evident, pentru Naumann, poporul german este la acest început de secol XX pe o linie ascendentă, aşa cum o dovedesc, în ochii săi, creşterea populaţiei şi industrializarea Germaniei. Această forţă demografică şi industrială trebuie să se traducă printr-o politică externă expansionistă. L-am putea defini pe Friedrich Naumann ca pe un „imperialist liberal"[3]. Până la primul război mondial, el se gândea mai ales la expansiunea colonială, aprobând planul de întărire a flotei de război lansat de von Tirpitz şi dorind ca Germania să se poată impune împotriva puterilor coloniale hegemonice şi mai ales împotriva Angliei. Din 1899 el vorbeşte despre „un război mondial împotriva Angliei", mergând până

2. Theodor Heuss, *Friedrich Naumann*, 1949; cf. P. Theiner, *Sozialer Liberalismus und deutsche Weltpolitik. Friedrich Naumann im Wilhelminischen Deutschland*, Baden-Baden, 1983.

3. Wolfgang Schieder, introducere la „Schriften zum Mitteleuropa-problem", in F. Naumann, *Werke*, vol. IV, Köln-Opladen, Westdeutscher Verlag, 1964.

la a avea în vedere o alianţă tactică cu Rusia. Franţa îi inspiră tot atât de puţină simpatie ca şi Anglia, dar păstrează speranţa unei înţelegeri franco-germane împotriva Imperiului britanic. Pentru a uni puterile centrale în această concurenţă mondială, Naumann propovăduieşte încă din acel moment o coaliţie austro-germană.

Totuşi broşura *Deutschland und Österreich* de Friedrich Naumann, în 1900, conţine judecăţi severe asupra Austro-Ungariei, considerată incapabilă să colaboreze în mod eficace la un proiect imperialist germanic. El deplânge faptul că în Austro-Ungaria, poporul de stăpâni *(Herrenvolk)* şi-a pierdut poziţia dominantă şi se găseşte redus la statutul de „popor-parcelă" *(Teilvolk)* al monarhiei. El defineşte astfel alegerea pe care trebuie să o facă Europa Centrală: sau să creeze statele de „popoare-stăpâne", sau să se reîntoarcă la micile state lipsite de forţă, expuse presiunilor externe, pe scurt să se întoarcă la *Kleinstaaterei* din secolul al XVIII-lea. Tentat o clipă să adopte vederile partidului naţionaliştilor germani din Austria, condus de Schönerer, care cerea Reich-ului bismarckian alipirea *(Anschluss)* teritoriului lor şi destrămarea monarhiei dunărene, Naumann excludea totuşi dislocarea Austro-Ungariei, temându-se că aceasta va dezlănţui „un război mondial germano-slav" generalizând şi agravând vechile conflicte ale naţionalităţilor. El era în legătură cu austrieci mai puţin excesivi decât Schönerer: cu Richard Charmatz, de exemplu, sau cu social-democratul Karl Renner, căruia i-a publicat câteva articole înainte de 1914 (dar simpatia lui Karl Renner pentru programul naumannian a fost deseori criticată: nu anunţa ea oare preferinţa pentru *Anschluss*-ul al cărui partizan înflăcărat avea să devină Renner începând din 1919?). În 1909, în momentul crizei bosniace, declanşate prin anexarea acestui teritoriu de către monarhia habsburgică, Naumann a urmat linia oficială a cancelarului

von Bülow care lansase, cu această ocazie, formula *Nibelungentreue* (cu sensul de „fidelitate oarbă") față de Austro-Ungaria.

Astfel, ideea de *Mitteleuropa* este la Naumann o „idee de război", chiar dacă sprijinul său pentru alianța „puterilor centrale" era dobândit demult. Războiul mondial îi contracara speranțele unei expansiuni coloniale germane; noile probleme create de blocada Aliaților occidentali împotriva Germaniei și Austriei îl constrângeau pe Naumann la o „redesfășurare" a preocupărilor sale în direcția Europei Centrale. Această reorientare îl îndepărtează de linia Bethmann-Hollweg la care Naumann se raliase la început (eseul său asupra chestiunii belgiene, în care propunea împărțirea Belgiei între Franța, Olanda, Luxemburg și Germania, dovedește pe deplin că la începutul războiului Naumann vorbește ca un imperialist foarte agresiv...). Argumente economice justificau în ochii săi crearea unei Asociații a popoarelor sau a unei asociații economice *(Völkerverband oder Wirtschaftsverband)* între Germania și Austro-Ungaria. La aceste argumente se adăuga proiectul de a impune o mare putere central-europeană împotriva Statelor Unite, a URSS, imperiilor rus, britanic și francez. Este un punct de vedere comun majorității variantelor ideologiei *mitteleuropäisch*: excluderea Angliei și a Franței, respinse spre o „Europă occidentală", în timp ce Germania își păstrează centrul și estul Europei ca pe un teritoriu rezervat în exclusivitate[4].

4. Hagen Schulze, *Die Wiederkehr Europas*, Berlin, Siedler, 1990, pp. 22 sq. a pus bine în valoare această orientare anti-occidentală a conceptului „naumannian" de *Mitteleuropa*.

Necesara coeziune geopolitică îi obliga pe germani să „gândească în manieră austriacă" problema naţionalităţilor în spaţiul dunărean dar, în ochii lui Naumann, era clar că Germania trebuia să joace rolul de motor politic, economic şi cultural în noua „federaţie de state" a *Mitteleuropei*.

> Această federaţie (Naumann vorbeşte de *Staatenbund*, dar uneori şi de *Oberstaat*, de un stat superior) îi apărea ca fiind sudată prin istorie, tăiată de Franţa prin linia Rinului şi separată de Rusia printr-o linie mai puţin net trasată, care pleca de la Karelia la nord şi trecând pe „la dreapta sau stânga" României. Era vorba, se vede, de o împărţire a hărţii europene într-un spirit apropiat aceluia al „liniei Maginot". Naumann concepea această „federaţie" mitteleuropeană după modelul formării unităţii Reich-ului bismarckian, iar acest amestec contradictoriu de feudalism şi de imperialism (limitat, de această dată, la spaţiul central-european) avea să trezească deopotrivă neîncrederea şi entuziasmul contemporanilor săi. Pentru stânga social-democrată, proiectul naumannian nu reprezenta decât o atenuare a ţintelor expansioniste ale înaltului comandament militar. Pentru naţionaliştii cehi şi unguri, perspectiva unei întăriri a structurilor „supranaţionale" controlate de Germania şi Austria era inacceptabilă. Cât despre pangermanişti, ei considerau proiectul lui Naumann ca fiind excesiv de modest. Unii mai apreciau că Germania trebuia să-şi caute o expansiune colonială. Alţii judecau ca pe o lipsă de curaj limitarea extensiunii orientale a „spaţiului vital" german şi militau pentru un război de cuceriri în Rusia. În opinia acestora din urmă şi, mai ales, a înaltului comandament militar, o *Ostpolitik* de cucerire intra în contradicţie cu replierea central-europeană propovăduită de Naumann. Astfel, *Mitteleuropa-Buch*, în ciuda considerabilei

ei răspândiri şi aprobări întâlnite la anumiţi oameni politici, nu a reuşit să influenţeze cu adevărat cursul evenimentelor.

Romanul lui Hans Grimm, *Volk ohne Raum* (*Popor fără spaţiu*), publicat în 1926, va arăta, la un deceniu după discuţia lansată de Naumann despre *Mitteleuropa* că revendicarea de *Lebensraum* pentru poporul german deschide perspective geopolitice mult mai largi decât numai teritoriul central-european. În romanul lui Grimm, ale cărui succes şi influenţă ideologică se pot compara cu cele ale lui *Soll und Haben* de G. Freytag, eroul, originar din munţii Weser, se hotărăşte să emigreze în Africa de Sud. Spaţiul vital care, după cum pretinde romancierul, le lipseşte atât de intens germanilor în limitele Reich-ului din 1871, va fi cucerit pe un alt continent.

Contururile *Mitteleuropei* naumanniene rămân fluctuante. În 1915, în ceea ce priveşte chestiunea poloneză, el publică broşura *Was wird aus Polen? (Ce va deveni Polonia?)* şi se raliază soluţiei „austropoloneze" care ar fi constat în formarea unui stat naţional polonez „parţial" reunind teritoriile luate Rusiei şi alipite Galiţiei austriece. Acest nou stat polonez ar fi fost integrat monarhiei habsburgice. Naumann se îndepărta de politica prusacă de germanizare (după cum el lua apărarea evreilor împotriva antisemiţilor). Dar nici asupra acestui punct el nu a fost ascultat. Ludendorff promova o *Ostpolitik* care nu se preocupa cu o asemenea soluţie „austropoloneză"... În funcţie de conjunctură, Bulgaria este considerată mai întâi exterioară *Mitteleuropei stricto sensu*. Dar după ce Bulgaria, (spre deosebire de România) a ales tabăra puterilor centrale, Naumann[5] o prezintă ca indisociabilă

5. În „Bulgarien und Mitteleuropa", august 1916, in *Werke*, vol. IV, *op. cit.*

de *Mitteleuropa*: „Tot ceea ce înconjoară traiectul liniei Balcanilor priveşte linia Hamburg-Suez de care avem imperios nevoie şi nu putem permite să ne fie interzisă de cineva. Ce ar fi pentru noi linia Bagdadului, linia anatoliană, dacă nu putem ajunge la ea decât cu permisiunea englezilor?"

Frontierele imaginare ale Mitteleuropei: un secol de fantasme geopolitice

Una din componentele discuţiei asupra pretinsei „căi specifice" *(Sonderweg)* a istoriei Germaniei în Europa se referă la „poziţia mediană" *(Mittelage)* a teritoriilor germane, din care ar decurge o mai mare expunere a acestora la ameninţările diverse, venite de la vest, ca şi de la est. Acest loc comun al unui anumit „reducţionism geopolitic", ce constă în a spune că „geografia este destinul", reducând complexitatea faptelor istorice la dimensiunea lor geografică şi demografică, se regăseşte, de exemplu, în câteva lucrări recente ale istoricilor germani[6]. Această turnură geopolitică reia, mai

6. Facem referire aici la Gregor Schöllgen, *Die Macht in der Mitte Europas. Stationen deutscher Aussenpolitik von Friedrich dem Grossen bis zur Gegenwart*, München, 1992; Hagen Schulze, *Wie wir sind, was wir geworden sind*, München, 1987; Michael Stürmer, *Das ruhelose Reich. Deutschland, 1866-1918*, Berlin, 1983, şi de acelaşi autor, *Die Grenzen der Macht. Begegnung der Geschichte*, Berlin, 1992. Această reîntoarcere la geopolitică îşi găseşte ecouri în partea franceză. Să citäm, de exemplu, *Une géopolitique pour l'Europe. Vers une nouvelle Eurasie?* de Pierre Béhar (Paris, 1992) care afirmă că „geopolitica nu este altceva decât politica impusă de constrângerile geografiei" şi care împarte Europa în arii de stabilitate (la nord) şi de instabilitate (la sud). Europa Centrală apare sub pana sa ca o „zonă intermediară (...) relativ

mult sau mai puţin inconştient, legătura cu întâietatea istoriei diplomatice, evidentă în istoriografia germană, începând cu Ranke. Suntem de acord cu Hans-Dietrich Schultz[7] care subliniază că această turnură geopolitică a „explicaţiilor Germaniei" îşi are originea în dezbaterea de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în epoca Revoluţiei franceze asupra chestiunii „frontierelor naturale".

Iniţial, este vorba de un curios „complex de inferioritate" al geografilor germani care caută să determine frontierele naţiunii lor. Unde să se situeze aceste frontiere la vest: la stânga sau la dreapta Rinului? Ca să nu mai spunem nimic despre hotarele orientale: Oderul, Vistula sau Niemenul constituie frontiera „naturală"? Descurajat de fărâmiţarea morfologiei geografice a teritoriilor germane, geograful B. Mendelssohn, în 1836, îşi compara ţara cu Grecia Antică, mereu divizată[8], în pofida sentimentului său de unitate culturală. Un asemenea „pesimism geopolitic" nu era împărtăşit de toţi: alţii interpretau dechiderea geografică a Germaniei spre est şi spre vest ca pe un atu, ca pe un indiciu al unei vocaţii de mediatoare instalată în „inima" continentului. Ernst Kapp, în 1845, îi îndemna pe germani să se opună hegemoniei maritime a britanicilor, dezvoltând o zonă de

---

stabilă", dar pândită mereu de o destabilizare. Neezitând să-l invoce în favoarea sa pe Jacques Bainville (*Les Conséquences de la paix*, 1920), Pierre Béhar ne pune în gardă: „Dacă Germania îşi întinde asupra Europei Centrale o stăpânire economică ce se transformă în influenţă politică (...) în timp întreaga Europă este dezechilibrată".

7. Hans-Dietrich Schultz, „Les frontières allemandes dans l'histoire: un *diktat* de la géographie", in *Revue germanique internationale*, nr. 1, 1994 („Europe Centrale").
8. B. Mendelssohn, *Das germanische Europa*, Berlin, 1836.

influenţă continentală[9], care s-ar întinde, de o parte, pe axa dunăreană, de cealaltă parte, pe „frontiera naturală" a Rinului, pe nedrept revendicată de Franţa. Pentru Kapp, contururile Poloniei nu răspundeau nici unei necesităţi geografice: el considera împărţirea ei ca fiind inevitabilă.

Imperiul bismarckian nu pune capăt dezbaterii geopolitice, dimpotrivă: frontierele noului Reich nu rezultă nici ele din vreo logică geografică evidentă. Primii geografi[10] care fac teoria *Mitteleuropei* văd în aceasta un ansamblu „natural" coerent în care este inserat Reich-ul german. Această Europă Centrală care ar fi spaţiul natural al influenţei germane se întinde din Belgia în Bulgaria şi până la ţările baltice. De-a lungul anilor, în publicaţiile de geopolitică germană, frontierele răsăritene ale continentului imaginar numit *Mitteleuropa* au tendinţa să se umfle. Albrecht Penck[11], care prefera să vorbească despre Europa intermediară *(Zwischeneuropa)*, includea Ucraina, „hambarul cu grâu" al Europei Centrale... Se vede bine, geopolitica poate servi drept discurs acompaniator al politicilor imperialiste. Exemplul cel mai celebru este cel al lui Friedrich Ratzel[12], profesor la München şi la Leipzig, mort în 1904, autor al unui clasic al genului intitulat simplu *Lebensraum* (*Spaţiul vital*, 1901).

Plecând de la postulatul potrivit căruia fiecare stat trebuie să-şi găsească „spaţiul natural", Ratzel

9. Ernst Kapp, *Philosophische oder allgemeine vergleichende Erdkunde*, Brunswick, 1845.
10. Cf. de exemplu J. Partsch, *Mitteleuropa*, Gotha, 1904.
11. Albrecht Penck, *Politisch-geographische Lehren des Krieges*, Berlin, 1915.
12. Cf. Michael Korinman, *Quand l'Allemagne pensait le monde. Grandeur et décadence d'une géopolitique*, Paris, 1990.

fonda o „Realpolitik" a viitorului pe un „darwinism geopolitic": fiecare popor trebuia, în mod necesar, să-şi rotunjească „spaţiul natural" şi, făcând acest lucru, să se ciocnească cu alte state şi cu alte popoare.

Prima mare întâlnire între geopolitică şi politică a avut loc în 1914, cu discuţia asupra scopurilor războiului german, al cărui strălucit orator a fost Friedrich Naumann (dar, am subliniat acest lucru, şi unul dintre cei mai „idealişti", pentru că ideea de *Mitteleuropa*, la el, merge mult mai departe de *Real(geo)politik* şi dobândeşte o adevărată profunzime istorică). Nu putem decât cita aici analizele lui Fritz Fischer[13] care pun în evidenţă expansionismul imperialist german ca pe una din cauzele majore ale primului război mondial. Dar acest imperialism îşi dădea o justificare: Germania se prezenta ca o ţară „ameninţată" în primul rând de Rusia (şi în curând de URSS), atacând într-o mişcare de legitimă apărare. Social-democraţii germani, pentru a vota creditele de război, şi-au găsit această explicaţie: trebuia să se ducă un război defensiv (!) împotriva imperialismului ţarist. Găsim la Carl Schmitt, într-un text din 1932, formula frapantă: „Trăim în *Mitteleuropa* sub ochii ruşilor"[14]. (Carl Schmitt scrie „sub ochii ruşilor" în franţuzeşte, ca pentru a face ecou expresiei „sub ochii barbarilor" a lui Maurice Barrès.)

Pentru şcoala germană de geopolitică, frontierele trasate prin tratatele de la Versailles şi de la

13. Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf, 1961, (trad. franc., Fritz Fischer, *Les buts de guerre de l'Allemagne impériale*, Paris, 1970); *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf, 1969.

14. Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, Berlin, 1963, p. 79.

Saint-Germain-en-Laye nu puteau fi considerate decât ca o aberaţie, contra naturii, arbitrară, „antigeografică". O abundentă literatură „geopolitică" se acumulează în perioada interbelică şi sub al III-lea Reich pentru a justifica revendicările revizioniste, apoi imperialiste ale *Volk*-ului, apoi ale Reich-ului german. Cei mai importanţi reprezentanţi ai acestei a doua generaţii a geopoliticii interbelice sunt Karl Haushofer[15] şi fiul său, Albrecht Haushofer. Acesta din urmă se va obliga să furnizeze justificări „ştiinţifice" *Anschluss*-ului Austriei[16] şi diferitelor iredentisme germane.

Se înţelege de ce geopolitica nu a mai avut trecere în mediile universitare germane după 1945. Şi de ce orice indiciu a ceea ce ar fi putut fi o reîntoarcere a sa în discursul istoric şi politic asupra identităţii germane suscită unele temeri.

15. Cf. Dan Diner, „Grundbuch des Planeten. Zur Geopolitik Karl Haushofers", in *Vierteljahresbefte für Zeitgeschichte*, 1/1984, pp. 1-28.
16. Albrecht Haushofer, „Mitteleuropa und der Anschluss", in *Die Anschlussfrage in ihrer kulturellen politischen und wirtschaftlichen Bedeutung*, ed. de Friedrich G. Kleinwächter şi Heinz von Paller, Viena-Leipzig, 1930.

Capitolul VIII

Începând cu anii 1920: reprezentările concurente ale Europei Centrale

Republica de la Weimar: vânt dinspre est, vânt dinspre vest

După primul război mondial, „puterile centrale" diminuate (Germania şi Austria) au „scopuri de pace" revizioniste. Naţionaliştii germani se regăsesc în mod obiectiv solidari cu cealaltă mare putere revizionistă dintre cele două războaie, URSS, care şi ea contestă ordinea instaurată de Aliaţii occidentali[1]. Statul major german (generalul von Seeckt) şi marea industrie germană consideră o înţelegere cu URSS ca pe o preţioasă contrapondere la clauzele tratatului de la Versailles, în timp ce conducătorii URSS, după eşecul revoluţiei din noiembrie 1918 în Germania şi după eşecul sechestrului bolşevic asupra Poloniei şi ţărilor baltice, au repus la loc de cinste o *Realpolitik* internaţională. Ca urmare a acordului de la Rapallo (1922), tratatul germano-sovietic de la Berlin (1926) răspunde tratatelor de la Locarno (1925). Această înţelegere secretă germano-sovietică se stabileşte

1. Cf. excelentul rezumat al lui Dan Diner, „Zwischen Deutschland und Russland, 1919-1939", in *Deutschlands Einheit und Europas Zukunft*, Frankfurt/Main, 1992, *op. cit.*

în detrimentul Poloniei, cu atât mai mult cu cât tratatele de la Locarno nu au înconjurat frontiera germano-polonă cu aceleaşi garanţii ca frontiera germano-franceză. Politica de înţelegere cu naţional-socialiştii dusă de regimul polonez al lui Piłsudski (pactul de non-agresiune din 1934) se vădeşte teribil de iluzorie când pactul germano-sovietic din 1939 scoate la iveală adevăratele continuităţi geopolitice şi solidaritatea de interese între nazişti şi URSS-ul stalinist. În 1939, Polonia se trezeşte complet izolată. Este programată viitoarea împărţire a teritoriului ei între Imperiul sovietic şi al III-lea Reich.

Ţările baltice, pe care germanii le numesc *Baltikum* (Lituania, Letonia[2], Estonia), între 1918 şi 1920, sunt locul de adunare al forţelor germane ostile păcii de la Versailles şi regimului de la Weimar. Franctirorii formau un focar de activişti, de terorişti şi de ideologi, care se vor strădui să distrugă Republica de la Weimar. Încurajate la început de aliaţii occidentali care-i considerau un instrument util al rezistenţei anti-sovietice, trupele acestora urmăresc în realitate scopuri de război pur naţionaliste germane şi caută să restaureze hegemonia germană în *Baltikum*.

În Germania şi în Austria, în anii 1920, noţiunea de „Reich" pare în acelaşi timp banală (ea desemnează pur şi simplu statul german de la Weimar) şi abstractă. Totuşi nostalgiile şi mitologiile fostului Reich germanic reapar în elucubraţiile „revoluţionarului conservator" Arthur Moeller van den

2. Germanii vorbesc atunci de Courlanda (Kurland), Livonia (Livland) şi de Riga. Independenţa de stat a Letoniei este recunoscută de Rusia, apoi de comunitatea internaţională în 1920 (tratatul de la Riga, 11 august 1920).

Bruck. Pentru el, Reich-ul despre care este vorba în cartea sa din 1923 intitulată *Das Dritte Reich* înseamnă opusul absolut şi radical al liberalismului modern: o comunitate *(Gemeinschaft)* şi nu o societate *(Gesellschaft)*, o grupare de elită, pentru a nu spune o sectă, partizani ai celei de-a treia direcţii care depăşeşte contradicţia între revoluţionari şi reacţionari, aşteptarea milenaristă a unei răsturnări şi a unei recompuneri a ordinii europene în care lumea germanică ar fi centrul.

Termenul de „al III-lea Reich" nu l-a sedus niciodată întru totul pe Hitler[3]. În 1939, a fost publicat un studiu ostil lui Moeller van den Bruck, iar un decret al cancelariei partidului, din 13 iunie 1939, preciza că „Führer-ul doreşte ca denumirea şi noţiunea de «al III-lea Reich» să nu mai fie folosite". Era vorba, fără nici o îndoială, să se reliefeze caracterul unic şi incomparabil al Reich-ului naţional-socialist. O altă circulară, de la direcţia Reich-ului, din 21 martie 1942, proclama: „Trebuie să ne străduim să desemnăm de acum înainte ca «Reich» noua Germanie în toate teritoriile sale. (...) Pe viitor, nu se va mai vorbi niciodată de «Reich» în legătură cu alte naţiuni. Există state şi naţiuni, dar nu este decât un Reich, este Germania". La începutul anilor 1920, Hitler îşi dorea un *Germanisches Reich deutscher Nation*, care ar uni clasele sociale, i-ar elimina pe evrei şi ar grupa *Volk*-ul german, după ce îi va fi cucerit un „spaţiu vital" graţie „germanizării" estului şi luptei împotriva bolşevismului.

---

3. Cf. Hans Fenske, „Das «Dritte Reich». Die Perversion der Reichsidee", in *Deutschland und Europa*, München, 1992, *op. cit.*

Problema identităţii naţionale austriece

În *Identitatea austriacă. Între unificarea germană şi Europa Centrală*[4], Anton Pelinka recapitulează semnificaţiile actuale ale noţiunii de *Mitteleuropa*; pentru unii, în tradiţia austriecilor *deutsch-national* (al căror avatar cel mai recent este partidul lui Jörg Haider), această Europă Centrală nu are sens decât dacă Germania îi este stâlpul. Pentru nostalgicii „Lumii de ieri", a Habsburgilor, ea se confundă cu fosta Austro-Ungarie. Pentru anticomunişti, ea constituia până la 1989 o „utopie" politică direct opusă regimurilor socialiste existente în realitate. În fine, pentru un mic grup de oameni politici (de la Busek la Mock), *Mitteleuropa* reprezintă un dat geopolitic încărcat de istorie, pe care s-ar putea grefa un program pragmatic de cercetare a cooperărilor asupra câtorva dosare importante (mediul înconjurător, transporturile, telecomunicaţiile, mass-media etc.). Însuşi Anton Pelinka este sceptic. El consideră *Mitteleuropa* drept o himeră intelectuală, condamnată la eşec, pentru acelaşi motiv ca între 1848 şi 1914: austriecii nu sunt dispuşi să consimtă la cel mai mic sacrificiu (de putere sau de prosperitate) pentru cauza Europei Centrale.

Chiar dacă mulţi se răzvrătesc împotriva tezelor care prezintă Austria de după 1955 ca pe „al treilea stat german", devenit în 1990, după unificarea Germaniei, „al doilea stat german"[5], majoritatea

---

4. Anton Pelinka, *Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa*, Viena, Ueberreuter, 1990.

5. Cf. interesanta controversă între Karl Dietrich Erdmann, ale cărui teze au fost reluate în volumul *Die Spur Österreichs*

austriecilor apreciază că, din 1989-1990, utopia *Mitteleuropei*, care a făcut parte din referinţele privind identitatea naţiunii austriece din 1955, este perimată.

În Austria propriu-zisă, în ajunul celui de-al doilea război mondial, oamenii se simţeau în mod spontan „germani", adesea chiar naţionalişti germani. Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye despărţise Austria de Europa Centrală, nelăsându-i decât o alternativă: independenţa impusă sau *Anschluss*-ul interzis... Social-democraţii nu nutreau nici un sentiment special pentru „închisoarea popoarelor", reprezentată în ochii lor de monarhie: *Arbeiter*-ul austriac nu şi-ar găsi mântuirea decât în cadrul unei Germanii socialiste.

Cât despre populiştii creştin-sociali, ei denaturează identitatea naţională austro-germană impregnând-o cu antisemitism, antislavism şi „antimaghiarism". Se înţelege, în aceste condiţii, că Republica I, după 1919, a crezut cu greu în propria ei existenţă. Pentru o majoritate de cetăţeni ai micii Austrii reduse la o entitate „Deutsch--Österreich", *Anschluss*-ul apărea ca fiind cea mai bună soluţie. Rivalităţile anti-austriece încă proaspete în noile state ale Europei Centrale, nu permiteau să se ia în considerare ideea edificării, în imediat, a unei *Zentraleuropa*, în care Viena şi-ar fi găsit un loc de prim ordin. În acest timp, comerţul Reich-ului german al Republicii de la

---

in der deutschen Geschichte. Drei Staaten, Zwei Nationen, ein Volk?, Zürich, Manesse Bücherei, nr. 27, 1989, şi Gerald Stourzh, *Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewusstsein, im 20. Jahrhundert*, Viena, Ed. Atelier *(Wiener Journal Zeitschriftenverlag)*, 1990.

Weimar şi-a regăsit, încă din 1925, cifrele de export din 1913: el îşi consolida poziţiile chiar în Europa Centrală, nu numai în Austria, ci şi în toate ţările altădată habsburgice.

Paradoxal, prăbuşirea monarhiei multinaţionale a Habsburgilor, în 1918, a dat un sens nou ideii de Europă Centrală. Moştenirea culturală a acestei „Cacanii" persiflate de Musil cucerea spiritele, după ce a pierdut toate bătăliile pe teren. Devenită o ţară mică fără putere, Austria nu mai putea fi bănuită că vrea să pună mâna pe destinul Europei Centrale. Proiectul „Austriei mari" ce se schiţase la începutul secolului pentru a dejuca planul „Germaniei mari", contribuind la crearea tensiunilor europene care au condus la război, cunoscuse, în 1918, eşecul său ireversibil. Ideologia supranaţională a Habsburgilor a mascat adesea pretenţiile hegemonice ale naţionalităţii austro-germane. Dar, după primul război mondial, această ideologie, ruptă acum de *Realpolitik*, nutrea „mitul habsburgic", splendid exprimat de Joseph Roth, purtătorul celor mai generoase speranţe de pace şi de reînnoire culturală.

Câteva personalităţi, inspirate mai ales de consideraţii comerciale şi economice, întreţineau în Austria flacăra ideii mitteleuropene. Este cazul lui Victor Bauer, în lucrarea intitulată *Zentraleuropa, ein organism viu*[6]. Şi această idee putea să întâlnească unele ecouri în statele succesoare ale monarhiei habsburgice, după cum o dovedeşte apelul lansat în 1918, la Washington, de către reprezentanţii cehi (Masaryk, mai ales), polonezi

6. Victor Bauer, *Zentraleuropa. Ein lebendiger Organismus*, Brünn-Leipzig, fără dată.

(între alţii şi Paderewski), lituanieni, ucraineni şi „iugoslavi", în favoarea unei „Uniuni democratice a Europei Centrale". Austriacul Julius Meinl lansase la începutul anilor 1920 ideea unei „Mişcări pacifiste central-europene" *(Mitteleuropäische Friedensbewegung)*, iar iniţiativele sale au permis întrunirea unui „Congres economic central-european" *(Mitteleuropäische Wirtschaftstagung)*, la Viena, în septembrie 1925. La rândul său, maghiarul Elemér Hantos trasa programul unei federaţii dunărene, excluzând Germania, dar reunind Austria, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia şi România. Hantos a fost iniţiatorul unor *Mitteleuropainstitute* la Viena, Brno şi Budapesta şi autorul unor cărţi consacrate uniunii vamale central-europene sau, mai global, a Europei Centrale[7]. Asemenea proiecte erau îndreptate împotriva apropierii germano-austriece, al cărei plan de uniune vamală din 1931 avea să marcheze apogeul[8]. Ceea ce nu împiedica anumite cercuri economice şi politice din Republica de la Weimar să pună la punct proiecte central-europene centrate asupra Germaniei şi destinate să contracareze puterile aliate care vizau să organizeze spaţiul economic şi financiar central-european, ca planul Tardieu[9].

---

7. Elemér Hantos (1881-1942), *Europäischer Zollverein und mitteleuropäische Wirtschaftsgemeinschaft*, 1928; *L'Europe Centrale*, publicaţie în franceză, Paris, 1932.
8. Cf. Arnold Suppan, „Der Begriff »Mitteleuropa« im Kontext der geopolitischen Veränderungen seit Beginn des 19. Jahrhunderts", in *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, nr. 132, 1990, p. 203.
9. Cf. Reinhard Frommelt, *Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik, 1925-1933*, Stuttgart, 1977.

Austrofascismul lui Dollfus şi Schuschnigg, între 1932 şi 1936, s-a străduit, fără succes durabil, să echilibreze influenţa germană, căutând protecţia Italiei. Dar în curând, Austria preferă un destin german. Când *Anschluss*-ul sfârşeşte prin a se realiza, el se transformă pe loc într-o catastrofă. Atât pentru Germania, care îşi recrutează din Austria câteva din geniile rele, cât şi pentru austrieci, actori şi victime ale celui de-al III-lea Reich. În lagărele de concentrare unde se află opozanţii austrieci, în exil, pe câmpul de luptă şi în lagărele de prizonieri, sub bombe, „trezirea conştiinţei naţiunii austriece", atât de mult timp oscilantă şi indecisă de la începutul secolului al XIX-lea, pentru o clipă deturnată de regimul „austro-fascist", se produce, în sfârşit, dintr-o dată. În 1945, renaşterea unei Austrii independente decurge de la sine. Puterile aliate, de data aceasta, nu au trebuit să o impună *manu militari*.

Alegerea statutului de neutralitate, prin legea constituţională din 26 octombrie 1955, la câteva luni după semnarea tratatului de stat din 15 mai 1955 care restaura suveranitatea Austriei, traduce voinţa de a se ţine la o parte de alianţele în care Republica Federală Germană se găseşte integrată şi de a se impune ca o ţară mediatoare între est şi vest. În acelaşi timp, Austria joacă un rol activ în sânul OCDE, în zona europeană de liber-schimb fondată în 1960 (EFTA), în Consiliul Europei şi în CSCE.

Dar această renaştere austriacă era departe de a fi rezolvat toate problemele identităţii naţionale. Denazificarea fusese organizată fără mare eficacicate: încă din 1949, un partid aşa-zis „independent", strămoş al actualului FPÖ condus

de Jörg Haider, servea drept refugiu numeroşilor membri ai NSDAP, decăzuţi din drepturile lor civile în momentul primelor alegeri. Austria revendicase şi obţinuse, fără prea mare greutate, statutul moralmente avantajos de „ţară victimă" a celui de-al III-lea Reich, ceea ce o scutea să înfrunte obligaţia *Vergangenheitsbewältigung*.

„Celelalte" Europe Centrale

Una din cele mai grave probleme ale oricărei discuţii asupra Europei Centrale ţine de faptul că multe definiţii ale Zentraleuropei-Mitteleuropei îşi fac concurenţă: „ungurii, ca şi cehii, au tendinţa să considere teritoriul fostului Imperiu austro-ungar ca pe nucleul istoric al Europei Centrale, pe care preferă să-l numească «spaţiu dunărean». Pentru polonezi, cealaltă Europă înglobează toată regiunea cuprinsă între Germania şi Rusia. Ei exclud Germania, dar includ ţările baltice şi chiar Ucraina, limita orientală a influenţei poloneze, în care anumite oraşe ca Vilnius şi Lvov sunt încă socotite componente istorice vitale ale culturii poloneze"[10]. Formula lui J. Rupnik îi va pune în încurcătură pe aceia dintre polonezii de astăzi care nu doresc să reia visele trecute ale unei „Polonii mari".

Când vorbim de concepţia poloneză asupra Europei Centrale, trebuie să menţionăm şi viziunea catolică despre Mitteleuropa, repusă la loc de cinste mai ales de papa Ioan Paul al II-lea. Această geopolitică a Vaticanului, care îşi are obârşia într-un nou fundamentalism religios, tinde să stabilească un „cordon sanitar catolic" între Europa

10. Jacques Rupnik, *op. cit.*, p. 21.

liberală şi catolică şi lumea dominată de ortodoxia rusă: această axă catolică pleacă din Italia de nord, din Slovenia şi din Croaţia; Austria este unul din stâlpii ei; Slovacia, contrapondere a Boemiei-Moraviei liberale, constituie o verigă în direcţia Poloniei şi a ţărilor baltice, unde catolicismul are prin tradiţie poziţii foarte solide. Acest „cordon sanitar" catolic corespunde în realitate liniei de fractură între Europa liberală şi Europa „bizantină" ortodoxă.

Pentru a complica tabloul, ar trebui să mai vorbim şi de o viziune ucraineană asupra Europei Centrale. Teritoriile acelora care, în monarhia habsburgică, se numeau ruteni, nu includ oare astăzi o capitală universitară a fostei Galiţii, Lembergul (Lvov) şi capitala universitară a fostei Bucovine, oraşul Cernăuţi?

Şi cum să nu vorbim despre concepţia rusească despre Europa Centrală? De la Petru cel Mare, Rusia posedă o tradiţie proprie a „politicii europene", îndreptată spre Franţa şi spre Germania, dar constant contrabalansată de nostalgia regresivă a „replierii pe poziţii „orientale" şi pe o identitate slavă, opuse Europei occidentale. De la prăbuşirea sistemului sovietic, Rusia se găseşte aruncată la marginea orientală a Europei, ezitând între un nou efort de europenizare care ar relua cu tradiţia politicii lui Petru cel Mare şi ispita unei reîntoarceri la specificul rusesc.

Anii 1920 şi 1930 fac să apară „o cale italiană" a Europei Centrale. Mica Antantă constituită de Franţa, la început orientată împotriva revizionismului maghiar şi austriac, dar şi împotriva imperialismului germanic, stârneşte gelozii. Tensiunea franco-engleză şi rezistenţa germană la ordinea de

la Versailles întăresc poziţia diplomatică italiană. Italia combate influenţa franceză în Balcani (cu interese în Grecia şi insula Corfu, reglementarea chestiunii frontierelor cu Iugoslavia, pactul cu Tirana, italienizarea Tirolului de Sud).

Europa Centrală văzută de Franţa

Se poate, fără îndoială, afirma că demersurile franceze (atât universitare, cât şi diplomatice) legate de Europa Centrală, din secolul al XIX-lea, sunt în mare parte dominate de teama unei dominaţii germane în „Ostmitteleuropa". Această constantă a viziunii franţuzeşti asupra Europei Centrale explică, de exemplu, atât ataşamentul opiniei publice, cât şi cel al specialiştilor francezi faţă de afirmarea unei identităţi naţionale austriece specifice. De la Sadowa şi Sedan, înainte şi în timpul primului război mondial, în momentul tratatului de la Saint-Germain, apoi în cel al discuţiei asupra *Anschluss*-ului, în sfârşit, în deceniul 1945-1955 care ţine de la ocupaţia militară la semnarea tratatului de stat. În toate aceste perioade delicate, se vede confirmată tendinţa de a diviza politic, dar şi intelectual, lumea germană, pentru a înlătura spectrul unei Germanii mari, unitare, lărgite la toate hotarele ei.

Să notăm că efortul de a pune în evidenţă şi de a reevalua specificul austriac[11], deosebit de sensibil după Sadowa şi Sedan, nu a reuşit decât

11. Cf. Jacques Le Rider, „La Contribution française à la définition d'une identité culturelle autrichienne", in Michel Espagne (ed.), *Histoire des germanistes français*, apărută recent.

progresiv să înlocuiască cealaltă tradiţie franceză: aceea a „austrofobiei" rămasă multă vreme dominantă. Încă din secolul al XVIII-lea, Franţa s-a temut de monarhia habsburgică şi a combătut-o cu mai multă încăpăţânare chiar decât Prusia: oare Napoleon nu s-a arătat, de fapt, mai mărinimos cu regele Prusiei decât cu împăratul habsburgic? În momentul Sadowa, opinia publică liberală se va bucura încă o dată de înfrângerea care va confirma declinul regimului habsburgic, considerat drept unul dintre cele mai reacţionare din Europa[12].

Rămâne de reţinut că Sadowa a făcut să pătrundă Austria în câmpul preocupărilor diplomaţiei franceze[13]. După Sedan, obsesia diplomaţiei franceze va fi mereu aceea de a slăbi Tripla Alianţă: încearcă să desprindă Italia din ea şi să desfacă alianţa austro-germană (să remarcăm, de exemplu, că ambasadorul Franţei la Viena exprimă oficial această idee în 1910)[14]. Dar suntem încă departe de o adevărată mişcare de simpatie a universitarilor francezi pentru Austro-Ungaria: primele care vor beneficia, în Franţa, de „efectul Sadowa-Sedan" sunt studiile slave. Între 1866 şi alianţa franco-rusă (1891, completată de un pact militar în 1894) „se

12. Cf. André Lorant, *Le Compromis austro-hongrois et l'opinion publique française en 1867*, Geneva, Droz, 1871.
13. Jacques Droz, „Les historiens français face à la Double Monarchie", in *Relations franco-autrichiennes, 1870-1970*, Actes du Colloque de Rouen, 29 februarie/ 2 martie 1984, *Austriaca. Spécial colloque*, iunie 1986, pp. 63 sq.
14. Cf. Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. 6: XIXe siècle, vol. 2: *De 1871 à 1914*, p. 170 (Renouvin menţionează puţin mai departe, p. 360, că, în 1913, Raymond Poincaré califică drept „visare obscură" ideea de a disocia alianţa austro-germană).

pun la punct, pe plan politic, condiţiile unei dezvoltări a studiilor ruseşti", scrie Michel Espagne[15]. Louis Léger (1843-1923), autor al *Istoriei Austro--Ungariei de la origini (L'histoire de l'Autriche--Hongrie depuis les origines*, 1879) şi Ernest Denis[16], cu *Boema de la muntele alb (La bohême depuis la montagne blanche*, 1903), dau dovadă de o slavofilie militantă. Această şcoală critică despotismul Habsburgilor şi prezintă pătrunderea germanismului învingător spre estul Europei ca pe o calamitate. Aceşti germanişti deveniţi slavizanţi continuă tradiţia de simpatie pentru cehi şi polonezi. Louis Eisenmann (1843-1923), care-şi publică în 1904 teza despre *Compromisul austro-ungar din 1867 (Le compromis austro-hongrois de 1867)* nu vede alt viitor pentru Europa Centrală habsburgică decât în autonomia naţionalităţilor. În 1916, el va ţine la Sorbona o conferinţă intitulată *Suveranitatea slavă*[17].

Acestei opţiuni pro-cehe şi „slavofile" i se opune grupul de istorici ai Şcolii libere de ştiinţe politice, care consideră că Austro-Ungaria are motivul său

---

15. Michel Espagne, *Le paradigme de l'étranger. Les chaires de littérature étrangère au XIXe siècle*, Paris, 1993, p. 331.
16. Ernest Denis (1849-1921) normalian din promoţia 1867, agregat în istorie, autor al unei teze despre husiţi, s-a angajat în timpul războiului din 1870, apoi a petrecut trei ani în Boemia. Germanofobia sa îl incita să aştepte salvarea europeană de la o renaştere a popoarelor slave (cf. cartea sa din 1917, *La question d'Autriche*). Despre Louis Léger şi Ernest Denis, cf. precizărilor făcute de Jean-Marie Valentin, „La recherche sur l'Autriche en France", in *Austriaca*, nr. 33, decembrie 1991.
17. Cf. Antoine Mares, „La vision française de l'Europe centrale du XIXe siècle à XXe siècle", in *Cahiers du centre de recherches historiques*, aprilie 1991, nr. 7, pp. 63 sq.

de fi un obstacol pentru imperialismul german. Anatole Leroy-Beaulieu apără acest punct de vedere în cartea sa, *Franţa, Rusia şi Europa* (*La France, la Russie et l'Europe*), din 1888[18]. În 1904, prefaţând cartea lui Georges Weil intitulată *Pangermanismul în Austria*[19] (*Le pangermanisme en Autriche*), el va insista asupra importanţei contraponderii dunărene faţă de pangermanismul german.

În rezumat, se poate spune că în ajunul primului război mondial, opinia publică intelectuală, în Franţa, rămâne majoritar anti-habsburgică, dar tinde să devină austrofilă din prusofobie. În 1919, Franţa prezidează la dezmembrarea monarhiei habsburgice în cadrul tratatului de la Saint-Germain. Acest tratat îi interzice Austriei micşorate posibilitatea *Anschluss*-ului. Tot ceea ce, în Austria, aspiră la o apropiere de Reich este considerat ca un germene periculos al „iredentismului". Şi invers, tot ceea ce contribuie la consolidarea identităţii austriece specifice trebuie să fie încurajat. Ambasadorul Franţei la Viena, Pierre Lefèvre-Pontalis primeşte de la Millerand consemnele următoare:

> „Avem tot interesul să vedem că Viena, care nu-şi poate găsi raţiuni de ordin politic pentru menţinerea importanţei sale, rămâne totuşi unul din principalele centre de cultură germană (...). Este foarte avantajos ca strălucirea Vienei să se opună atracţiei exercitate de Berlin nu numai asupra unei mari părţi din Germania, ci şi asupra statelor vecine"[20].

18. Calmann-Lévy.
19. Paris, 1904.
20. Robert Julien, „L'image de l'Autriche perçue par le Quai d'Orsay, de 1918 à 1922", in *Relations franco-autrichiennes*, 1870-1970, *op. cit.*, p. 108.

Astfel înflorirea identităţii culturale austriece apare ca un premiu de consolare destinat să compenseze dificultăţile economice şi politice rezultând din clauzele tratatului de la Saint-Germain. Dar această directivă a lui Millerand reaminteşte fără nici o ambiguitate că tendinţa de a pune în valoare specificitatea culturală austriacă corespunde în întregime interesului unei *Realpolitik* franceze. Cărticica lui Marcel Dunand, ziarist la *Temps*, publicată în 1921, arată că preocupările politico-culturale exprimate în directiva lui Millerand sunt împărtăşite de un numeros public francez. Evocând dorinţa de *Anschluss* larg răspândită în Austria la sfârşitul primului război mondial, Dunand exclamă: „Franţa nu putea să accepte repunerea în discuţie a victoriei sale prin acest soi de revanşă, în plină pace, a pangermanismului". Dacă, de partea austriacă, această chestiune a identităţii culturale proprii şi a independenţei naţionale rămâne controversată[21] – în ochii francezilor „specificul austriac" rămâne, dacă nu o evidenţă înscrisă în fapte, cel puţin o exigenţă la concretizarea căreia trebuie să contribuim.

Anii 1930 obligă la punerea problemei specificului austriac într-un mod şi mai clar. Evoluţia politică a Germaniei face perspectiva *Anschluss*-ului cu totul inacceptabilă. Chiar şi vechii adversari ai monarhiei habsburgice apără principiul independenţei micii Austrii. Louis Eisenmann, care

21. Formulele cancelarului Seipel pe tema „două state, o naţiune", apoi tentativa Schober-Curtius de uniune vamală austro-germană (care trezesc o mare emoţie în Franţa) simbolizează ezitarea profundă a austriecilor asupra oportunităţii unui destin separat.

consacră Europei Centrale o serie de articole între 1930-1931, doreşte ca Germania să fie ţinută la distanţă de *Mitteleuropa* şi pledează pentru întărirea Micii Antante al cărei pilon principal este noua Cehoslovacie[22].

22. Cf. Antoine Mares, *op. cit.*, pp. 65 sq.

Capitolul IX

De la distrugerea Mitteleuropei la reunificarea germană

Al doilea război mondial şi distrugerea „Mitteleuropei"

Geopolitica pangermanistă şi rasistă a lui Adolf Hitler şi a conducătorilor nazişti nu acordă un loc special „Mitteleuropei". Ambiţiile naţional-socialiste sunt, la drept vorbind, planetare[1]. În această perspectivă, Europa Centrală şi orientală nu este decât un hinterland al Reich-ului german, destinat să furnizeze „spaţiul vital" şi resursele alimentare şi economice. Acest hinterland va fi în prealabil regermanizat, cu preţul eliminării evreilor[2] şi a altor grupuri etnice (ţiganii), dar şi prin îndepărtarea şi persecutarea popoarelor slave. Câteva idei simple inspiră această răsturnare a hărţii europene: anexarea teritoriilor considerate ca fiind germane, năruirea statelor „contra naturii" create de Aliaţii occidentali prin tratatele din 1919 (Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, ţările baltice) şi recompunerea protectoratelor şi a altor state satelite destinate să servească drept instrumente ale dominaţiei naziste, punerea sub tutelă a statelor rămase: Ungaria, România, Bulgaria, distrugerea

1. Wolfgang Michalka (ed.), *Nationalsozialistische Aussenpolitik*, Darmstadt, 1978.
2. Raul Hilberg, *La destruction des Juifs d'Europe*, Paris, 1988.

statului sovietic şi fărâmiţarea URSS-ului (un loc deosebit este acordat Ucrainei, reputat „hambar de grâu" al Reich-ului în război).

Pentru a găsi o teorie a „Mitteleuropei" în contextul geopoliticii naziste, este necesar, de exemplu, să ne referim la discursul lui Carl Schmitt[3], din 1939, care apără ideea unei „doctrine Monroe" germane, împotriva dreptului internaţional instituţionalizat de Societatea Naţiunilor, împotriva acestui drept al statelor fără fundament *völkisch*, a găunoaselor idei universaliste, umanitare şi pacifiste, pentru o nouă ordine internaţională „interetnică" *(Zwischen-Völker-Ordnung)*. Carl Schmitt înscrie în acest cadru „concepţia noastră asupra Reich-ului, fondat pe ordinea spaţiilor mari *(Grossraumordnung)*, susţinut de o etnie şi de esenţă etnică *(volkhaft)*". Întâlnim în acest discurs al lui Carl Schmitt temele familiare ale „discursului politic" de la începutul secolului. Coudenhove-Kalergi nu vorbea oare deja de o doctrină Monroe pentru „Pan-Europa", iar Naumann nu pleda oare pentru „un mare spaţiu central-european?" La Carl Schmitt, aceste teme se regăsesc amalgamate într-o teorie rasială opusă celei a statului de drept; este limpede, pe de altă parte, că „marele spaţiu" european, în ochii săi, va fi plasat sub hegemonia germană. E adevărat că, pentru nazişti, „Europa" şi „Reich" sunt practic sinonime.

---

3. Carl Schmitt, *Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht*, Berlin-Leipzig-Viena, 1941 (discurs din 1 aprilie 1939 la Universitatea din Kiel); cf. Lothar Gruchmann, *Nationalsozialistische Grossraumordnung. Die Konstruktion einer „deutschen-Monroe-Doktrin"*, Stuttgart, 1962.

De la stalinism la renaşterea ideii de Europă Centrală

După pervertirea şi distrugerea ideii de Mitteleuropa, în timpul celui de-al doilea război mondial, constituirea unui nou Imperiu sovietic în Europa Centrală, în urma primei împărţiri germano-sovietice prin acordurile de la Potsdam, face tabula rasa din tot sau aproape tot ce putea supravieţui din vechile ansambluri geopolitice, german şi habsburgic. Expulzarea şi deplasarea populaţiilor germanice de la est la vest aduce un nou exemplu de „purificare etnică", de data aceasta îndreptată împotriva germanilor.

Ordinea consfinţită prin pactul de la Varşovia şi prin CAER transformă în realitate obsesia popoarelor central-europene manifestată încă din epoca lui Petru cel Mare: extinderea Imperiului rus până la ţările slave occidentale şi la est de Germania. După această a doua moarte, ideea de Europă Centrală era gata să renască. La fel ca în 1848, modelul germanic de Mitteleuropa avea să fie reabilitat de intelectualii din ţările slave central-estice... Ideea de Europă Centrală a fost un mit care dădea curaj exilaţilor parizieni sau new-yorkezi din timpul tiraniilor comuniste şi intelectualilor disidenţi care se puteau aventura să-l formuleze, un mit viu atât timp cât se menţinea imperiul neo-stalinist, dar un mit golit de substanţa sa de îndată ce statele naţionale eliberate au trebuit, fiecare pentru sine, să-şi înfrunte noile probleme economice, sociale şi politice.

În 1981, reprimarea mişcării „Solidaritatea", în Polonia, confirma orientarea „neo-stalinistă" a regimului sovietic. Utopia unui socialism cu faţă umană îşi pierdea toată consistenţa. Nostalgiile

„mitteleuropene", anticipate de Czesław Miłosz[4], serveau drept supapă antisovietismului: la György Konrád, în eseul său de „antipolitică"[5]; sau la Milan Kundera, al cărui articol din 1984, „The Tragedy of Central Europe" apărut în *New York Review of Books* a rămas celebru[6].

Renaşterea „mitului habsburgic" în aceste capitale ale monarhiei habsburgice, Praga şi Budapesta, de multă vreme cele mai prospere din Imperiu şi cele mai conştiente de identitatea lor naţională, sfârşea prin a masca cealaltă realitate care constituie, de la mijlocul secolului al XIX-lea, un element mai puţin glorios al moştenirii „cacaniene": lipsa relativă de dinamism economic, tradiţia birocratică a statului şi permanenţa structurilor sociale ierarhizate. Acest aspect al vechii „Cacanii" nu fusese deloc corectat de patru decenii de comunism... Ideea de Europă Centrală de filiaţie habsburgică ar trebui să cunoască un radical *aggiornamento* economic şi social, dacă vrem ca ea să nu mai evoce în continuare funcţionarii în uniforme, sosii ale bătrânului Franz-Josef, rutina deprimantă a provinciilor amorţite, descrise în mod atât de sugestiv de Joseph Roth, tradiţiile autoritare şi frica de „dezordine democratică". În romanul lui Oswald Wiener, *Die Verbesserung von Mitteleuropa (Ameliorarea Europei Centrale,* 1969*)* nu se exprimă o nostalgie, ci o revoltă disperată împotriva acestei *Mitteleuropa* evocată, cu o ironie amară, ca un spaţiu în care orice viaţă liberă şi creatoare este înăbuşită; orice „ameliorare" se vădeşte a fi imposibilă.

---

4. Czesław Miłosz, *Une autre Europe*, Gallimard, 1964.
5. György Konrád, *Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen*, Frankfurt/Main, 1985.
6. Cf. Milan Kundera, „L'Occident kidnappé", in *Le débat*, nr. 27, noiembrie, 1983, pp. 3-27.

Anii 1970 şi 1980: conştientizarea unui „mijloc al Europei" prins între blocuri

Revenirea discuţiei asupra Mitteleuropei se plasează, fără îndoială, la sfârşitul anilor 1970, când au loc mişcările de protest împotriva deciziilor de modernizare a armamentelor nucleare ale NATO (faimoasele rachete Pershing II) staţionate în RFG Într-o conjunctură în care URSS intervenea militar în Afganistan, „destinderea" est/vest părea perimată. Căutarea unei solidarităţi de interese între RFG şi mişcările „pacifiste" din RDG se impunea în ochii multora, în sânul SPD (partidul de guvernământ) şi al mişcărilor extra-parlamentare „anti-Pershing". Mai mult sau mai puţin inconştient, reveneau în prim plan[7] tema poziţiei speciale a Germaniei în mijlocul Europei, dar şi a unei misiuni speciale a Germaniei în căutarea unei medieri est/vest, ca şi o nouă neîncredere în politicile de apărare americană, engleză şi franceză. Acest sentiment de a avea de apărat un interes german specific în Europa favoriza renaşterea unui sentiment naţional „de stânga". Partidele conservatoare revenite la guvernare în 1982 nu aveau decât să urmeze, în felul lor[8], această tendinţă.

Printre germani se observă adesea o mare naivitate în folosirea cuvântului Mitteleuropa: pentru mulţi dintre ei, este evident că Germania nu numai că face parte din ea, dar îi constituie chiar centrul cultural, politic şi economic. Putem evoca aici şi

7. Cf. Günter Gaus, *Wo Deutschland liegt. Eine Ortsbestimmung*, Hamburg, 1983.
8. Cf. Richard von Weizsäcker, *Die deutsche Geschichte geht weiter*, Berlin, 1983.

numeroasele lucrări şi articole, publicate de vreo zece ani încoace, despre Prusia centrală şi orientală de odinioară, care dovedesc o conştiinţă mereu vie a comunităţii culturale care se întindea odinioară de la Berlin la ţările baltice. Cartea lui Karl Schlögel, *Mijlocul se găseşte la est. Germanii, estul pierdut şi Mitteleuropa*[9], dă de înţeles că nefericirea naţiunii germane o explică pe aceea a identităţii central-europene: „Mijlocul Europei s-a năruit pentru că ţara aflată în centrul ei nu şi-a putut găsi o cale de mijloc"[10]. În bibliografia sa, Schlögel (născut în 1948 la Allgäu, stabilit la Berlin) citează alături pe György Konrád, Milan Kundera şi Friedrich Naumann. Această perspectivă „sentimentală", hrănită cu referinţe literare şi artistice, însoţită de o *laudatio temporis acti* în legătură cu Prusia orientală, nu insistă deloc asupra faptului că, pentru mulţi vecini ai Germaniei, la vest ca şi la est, Mitteleuropa este sinonimă cu hegemonia economică şi financiară în centrul şi estul european.

Ce importanţă se cuvine să acordăm declaraţiilor publicistului şi editorului berlinez Wolf Jobst Siedler, necontrazise de autorul principal al volumului, politologul Arnulf Baring, imediat după reunificare? „Germania nu va putea face altfel, decât să pătrundă economic în Europa de Est şi este probabil că ea va obţine astfel ceea ce al III-lea Reich nu a putut niciodată să realizeze cu câteva sute de divizii, şi anume supremaţia asupra teritoriilor imense situate între Vistula, Bug, Nipru

9. Karl Schlögel, *Die Mitte liegt ostwärts. Die Deutschen, der verlorene Osten und Mitteleuropa*, Berlin, Siedler, ed. a 2-a, 1989.
10. *Ibid.*, p. 93.

şi Don. Germania a redevenit cu adevărat puterea care-şi exercită hegemonia asupra ansamblului teritoriilor desemnate sub termenul de *Mitteleuropa*"[11].

Identitatea naţională austriacă astăzi

Neutralitatea nu obliga Austria la vreun curaj deosebit, atât timp cât persista separarea est/vest. Rămânând în afara Pieţei Comune, ea se găsea plasată în sfera de influenţă economică şi culturală a RFG. Industriaşii şi bancherii realizau integrarea Austriei în piaţa germană (statisticile oficiale arată că în 1987, 44,2% din importurile austriece şi 64% din turişti veneau din RFG).

În anii 1980, diferite elemente au dezvăluit contradicţiile nemărturisite ale identităţii naţionale austriece: alegerea lui Kurt Waldheim la preşedinţia Republicii, candidatura Austriei la aderarea în Comunitatea Europeană, unificarea germană şi libertatea regăsită în ţările Europei Centrale. Redescoperirea şi reevaluarea „modernităţii vieneze" din epoca 1880-1938 a interesat mai ales publicul străin: Italia, Marea-Britanie şi Statele Unite, Franţa etc. Chiar în Austria – cu excepţia câtorva remarcabili cunoscători ale căror lucrări serveau drept bază cercetărilor străinilor -- această modă vieneză întâlnea un interes moderat. De altfel, în străinătate, cultul „Viena 1900" merge împreună cu o anumită doză de ferocitate faţă de Viena de astăzi. Cartea politologului american George E. Berkley (Universitatea din Massachusetts), *Vienna and Its Jews. The Tragedy of Success, 1880-1980*[12]

11. Arnulf Baring, *Deutschland, was nun?*, convorbire cu Dirk Rumberg şi Wolf Jobst Siedler, Berlin, 1991.
12. Cambridge, Mass., Boston, 1988.

opune „Vienna Gloriosa" şi „Vienna Dolorosa", pentru a conchide că Viena fără evreii ei nu mai este decât umbra a ceea ce a fost.

Câţiva responsabili politici austrieci, în general conservatori, au readus în actualitate ideea de *Mitteleuropa* sau mai degrabă de *Zentraleuropa*. În această modă a Europei Centrale de tradiţie habsburgică manifestată în diferite colocvii şi publicaţii [13], se exprimau o anumită nostalgie pentru „la belle époque" austriacă şi simpatia purtată disidenţilor antisovietici din ţările vecine. (Tot în acest context, moda civilizaţiei dunărene a epocii habsburgice cucerea Budapesta [14].)

Afacerea Waldheim cădea prost, în momentul în care cercurile conducătoare austriece îşi lustruiau armele pentru a apăra proiectul de aderare la Comunitatea Europeană. Ideea acestei aderări era inspirată din grija de a nu rămâne de o parte faţă de „marea piaţă" şi de a se integra în reţeaua de schimburi culturale, universitare şi ştiinţifice europene. Totuşi, de abia depusă oficial, la 17 iulie 1989, această candidatură făcea să sufle un vânt de panică în Austria: şi neutralitatea? Şi legăturile cu *Zentral-*

13. Cf. Erhard Busek, Gerhard Wilflinger (ed.), *Aufbruch nach Mitteleuropa. Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents*, Viena, 1986; Peter Brener, Emil Brix, Wolfgang Mantl, *Wien um 1900. Aufbruch in die Moderne*, Viena-München, 1986; Hans-Peter Burmeister, Frank Boldt, György Mészáros (ed.), *Mitteleuropa. Traum oder Trauma?*, Bremen, 1988; Erhard Busek, Gerald Stourzh, *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa*, Viena-München, 1990.

14. Cf. Peter Hanák, „Gab es eine mitteleuropäische Identität in der Geschichte?", in *Europäische Rundschau*, 2, 1986; Endre Kiss, *Der Tod der k.u.k. Weltordnung in Wien. Ideengeschichte Österreichs um die Jahrhundertwende*, Viena, 1986; J.C. Nyíri, *Am Rande Europas. Studien zur österreichisch-ungarischen Philosophiegeschichte*, Viena-Budapesta, 1988.

europa? Şi cuceririle sociale ale sindicalismului austriac? Şi micii ţărani şi viticultori? Şi camioanele prea numeroase pe autostrada Brenner[15]? Încălcările legislaţiei şi reglementările europene nu vor tulbura structurile statale ale federalismului austriac, nu vor readuce în discuţie libertatea de manevră a landurilor în materie economică[16]?

La toate aceste întrebări, unificarea germană adaugă o incertitudine suplimentară. Dacă se integrează în Comunitate, austriecii vor avea tăria necesară pentru a nu-şi lăsa identitatea naţională să se topească în marele ansamblu german şi să se limiteze la o identitate regională? Anton Pelinka

15. Austria cere Comunităţii Europene angajamente ferme asupra următoarelor puncte: o politică de trecere a Brennerului orientată spre transportul combinat cale ferată/şosea, necesitând construirea unui tunel feroviar, introducerea de hărţi ecologice în punctele convenabile pentru camioane, limitarea greutăţii globale a camioanelor (actualmente 44 t în Italia, 40 t în Franţa şi în Germania, 38t în Austria).

16. Wolfgang Burtscher, *EG-Beitritt und Föderalismus. Folgen einer EG-Mitgliedschaft für die bundesstaatliche Ordnung Österreichs*, Viena, Wilhelm Braumüller Verlag, 1990, subliniază că toate contribuţiile la bugetul Comunităţii vor greva finanţele landurilor, la fel ca şi eventualele reduceri de impozite legate de „armonizarea" fiscalităţilor europene. Tradiţionalul conflict între statul federal şi landuri va fi relansat (ca în Germania) de necesitatea de a repartiza sarcina contribuţiilor la bugetul comunitar. Autorităţile publice ale Austriei vor trebui să renunţe la subvenţionarea anumitor sectoare economice. Aceste inconveniente nu vor fi deloc compensate de o influenţă a regiunilor austriece, relativ prea slabe pentru a avea influenţă asupra politicii Comunităţii. Cartea lui Fried Esterbauer, *Nationaler Freiraum in der europäischen Gemeinschaft*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1989, apără punctul de vedere opus, considerând că landurile austriece îşi vor putea păstra marja dorită de autonomie în cazul aderării la Comunitatea Europeană.

defineşte alternativa într-o formulă frapantă: Austria trebuie să aleagă între soarta unei a doua Bavarii sau cea a unei a doua Elveţii[17]. Paradoxal, marile partide stabilite ÖVP şi SPÖ apără principiul aderării la Comunitatea Europeană, în timp ce tineretul, foarte sensibil, de exemplu, la problemele mediului, aruncă o privire critică asupra Europei celor mari (Germania, Franţa, Anglia, Italia...).

Atât timp cât linia de demarcaţie est/vest împiedica *Ostpolitik*-a RFG şi a altor ţări occidentale, Austria se bucura de un adevărat avantaj, cu atât mai mult cu cât doi din vecinii ei de la est, Iugoslavia şi Ungaria, luaseră conducerea mişcării de deschidere a frontierelor. Un mare proiect trebuia să galvanizeze energiile şi să arate lumii întregi „specificul austriac": Expoziţia Universală Viena-Budapesta, prevăzută pentru 1995, şi care urma să demonstreze că Europa Centrală există, datorită Austriei şi în pofida împărţirii continentului european. Dar austriecii mai au oare forţa şi dorinţa de a-şi asuma „misiunea lor istorică"? Aparent nu, dacă judecăm după rezultatul consultării populare asupra Expoziţiei Universale[18]. Ungurii nu preferă oare să investească mijloacele disponibile în dezvoltarea relaţiilor cu oraşele München, Frankfurt şi Berlin? Polonezii şi cehii nu suferă oare aceeaşi atracţie irezistibilă? Va trebui oare să se vadă, la Viena, renăscând o *Mitteleuropa* după model german, în care nota austriacă ar deveni imperceptibilă[19]? Conducătorii politici care, la începutul

17. *Op. cit.*
18. Referendum organizat la Viena, la 17 mai 1991: procent de participare 43,7%; „nu" expoziţiei universale, 64,8%.
19. Diferitele aspecte ale relaţiilor între marea Germanie şi mica Austrie sunt tratate în volumul colectiv *Österreich und Deutschlands Grösse. Ein schlampiges Verhältnis*, ed. de Oliver Rathkolb, Georg Schmid, Gernot Heiss, Salzburg, 1990.

anilor 1980, jucau cartea *Zentraleuropei*, sunt astăzi mai rezervaţi. Interesele economice ale Austriei se găsesc mai mult la vest, decât la est. Pagubele cauzate de stalinism vor fi greu de reparat: prea mult a rămas Austria ruptă de celelalte ţări ale spaţiului dunărean. Cât despre neutralitatea austriacă, îşi mai păstrează ea raţiunea de a fi sau va trebui să o considerăm ca fiind intangibilă?

Faţă de reconstituirea, în Europa Centrală, a unei zone de influenţă germană, economică şi culturală, deci politică, Austria, în ciuda dimensiunii sale reduse şi a ponderii sale economice şi politice modeste, continuă să reprezinte „cealaltă" idee de *Mitteleuropa*. Pentru a relua formularea lui Gerald Stourzh: cel mai preţios capital al Austriei este acela de a rămâne un mic stat democratic, întrucât cei mici nu se pot lăsa ispitiţi de aroganţa puterii împotriva căreia nici chiar marile democraţii occidentale nu sunt imunizate[20].

Anii 1990: ipotetica federaţie central-europeană

În timpul celui de-al doilea război mondial, guvernele în exil ale Cehoslovaciei şi Poloniei au făcut planuri de uniune vamală; dintre acestea, CAER nu a fost decât o sinistră caricatură. O dată libertatea regăsită şi URSS repliată pe poziţii, aceste ţări vor ajunge astăzi să conceapă o piaţă comună – şi independentă – a Europei Centrale? „Triunghiul de la Vişegrad" despre care se vorbea de la întâlnirea şefilor de stat cehoslovac (V. Havel), polonez (L. Walesa) şi maghiar (J. Antal), în februarie 1991,

20. Gerald Stourzh, „Nach der deutschen Einheit: Österreichs Standort in Europa", in *Europäische Rundschau*, 1990, nr. 4, p. 3.

prefigura oare o uniune regională de mare anvergură? Divizarea Cehoslovaciei a suspendat procesul (motivele de neînţelegere nu lipsesc între Slovacia şi Ungaria, în legătură cu barajul Gabcikovo-Nagymáros de pe Dunăre sau cu minoritatea maghiară din Slovacia). Ceea ce ar incita Polonia să dezvolte relaţii bilaterale cu Slovacia şi cu Republica Cehă şi să se întoarcă şi mai hotărât spre Europa occidentală fără să se preocupe de o ipotetică federaţie central-europeană...

Aspiraţia de a construi Europa Centrală *înaintea* aderării la Comunitatea Europeană se loveşte de aceleaşi dificultăţi ca propunerea unei „Confederaţii europene" avansată de François Mitterrand ca o primă etapă, înainte de asocierea la Comunitatea Europeană. Dar este clar că dorinţa unei „Europe Mari", răspândită printre statele mici ale Europei Centrale, ascunde şi o dorinţă de accelerare a procesului de aderare: ele se agaţă de Europa, înainte de a se asocia la nivel regional. În discursul său la „Curtea Confederaţiei Europene", a cărei idee a fost lansată în 1991 de preşedintele François Mitterrand, Václav Havel insista asupra faptului că:

> „În mod firesc, aceste ţări nu doresc să înlocuiască sistemul dispărut care le făcea interdependente şi dependente de Uniunea Sovietică printr-un sistem nou care, oricât de democratic ar fi el, ar permanentiza sub o formă mai decentă împărţirea Europei şi ar întârzia integrarea lor în structurile europene existente sau în formare"[21].

Puţin mai departe, Václav Havel punea în gardă ţările din vestul Europei împotriva proiectului de a cantona ţările care se numeau altădată „ţările din

21. *Praga, 1991. Assises de la Confédération Européenne*, Paris, 1991, pp. 27 sq.

est" într-o „sală de aşteptare" central-europeană, reclamând, dimpotrivă, o integrare deplină şi integrală în Comunitatea de la Bruxelles. Fără nici o îndoială, ideea de a reconstrui „Mitteleuropa" ar apărea, din această perspectivă, mai degrabă inoportună decât promiţătoare.

Interesul manifestat de Italia (de exemplu, sub forma iniţiativelor ministrului De Michelis[22]...) pentru grupele de lucru de la „Alpe-Adria"[23] sau ale „Pentagonalei"[24] (devenită „iniţiativă central-europeană"), reunind Austria şi ţările din spaţiul dunărean, dovedeşte totuşi că ţările membre ale Comunităţii Europene au tot interesul să apere şi să încurajeze acest aspect al moştenirii noastre culturale şi politice. Căci nimic nu ne împiedică să considerăm *Mitteleuropa/Zentraleuropa* drept cadrul acordurilor regionale, bilaterale şi globale, în toate domeniile (cultural, economic etc.), destinate să completeze şi să aprofundeze uniunea

22. Anton Pelinka, „L'Europe centrale, l'unification allemande et la neutralité autrichienne", in *Austriaca*, nr. 32, iunie 1991 („L'Autriche et l'Europe") vede în acest interes o prelungire a pretenţiilor Italiei interbelice asupra spaţiului dunărean.
23. Grup de lucru constituit în 1978 cu participarea a trei regiuni italiene din nord-est (Veneţia, Trentino-Alto Adige, Friuli-Veneţia-Giulia), a două regiuni iugoslave (Slovenia şi Croaţia), a trei regiuni austriece şi a Bavariei, cărora li s-a adăugat mai târziu Lombardia şi două regiuni maghiare.
24. În noiembrie 1989, s-a format la Budapesta o înţelegere cvadripartită între Italia, Austria, Ungaria şi Iugoslavia, care dorea să constituie o prelungire statală şi naţională a comunităţii inter-regionale Alpe-Adria. Această înţelegere a devenit „pentagonală" prin aderarea Cehoslovaciei, apoi „hexagonală" prin aderarea Poloniei. Ea a preferat apoi denumirea de „iniţiativă central-europeană".

europeană. Este adevărat că „Alpe-Adria" şi, mai mult încă, „iniţiativa central-europeană" tindeau să excludă Germania din configuraţia lor geopolitică. Ceea ce revenea la a pune întrebarea dureroasă din secolul al XIX-lea: Germania trebuie sau nu să fie considerată ca parte integrantă a Europei Centrale? Pentru susţinătorii unei *Zentraleuropa* conformă tradiţiei austriece contemporane, răspunsul este nu. Dar realităţile economice fac din această opţiune dunăreană un proiect nerealist ale cărui perspective par foarte fragile.

Sfârşitul Iugoslaviei şi revenirea fantasmelor privind Mitteleuropa

Dislocarea Iugoslaviei a dat o actualitate suplimentară acestor preocupări. Faţă de Franţa care apărea ca o putere conservatoare („Mitterrand-Metternich" titra un editorialist al ziarului *Le Monde*)[25], Germania trecea drept protectoarea slovenilor şi croaţilor, ceea ce nu era departe de a reînvia sumbre amintiri istorice:

> „Instalarea unui stat croat independent sub tutela germană a fost prima preocupare a naziştilor când au invadat ţara, în 1941, găsind în ustaşii lui Ante Pavelić nişte colaboratori zeloşi. Bavaria lui Franz-Joseph Strauss s-a străduit, încă din 1970, să integreze Slovenia grupului Alpe-Adria, care adună regiuni germane, italiene şi austriece, un mod pacifist de a înfige un cui într-o federaţie iugoslavă de care germanii nu au făcut niciodată prea mult caz"[26]. Rolul ţărilor de limbă germană nu este

25. Paul Fabra, „Mitterrand-Metternich", *Le Monde*, 3 iulie, 1991.
26. Luc Rosenzweig, „L'Allemagne, puissance protectrice des Slovènes et des Croates", *Le Monde*, 4 iulie, 1991, p. 4.

singurul în cauză: unii se întrebau dacă Italia va putea să reziste tentaţiei de a readuce Istria în sfera ei de influenţă, în schimbul independenţei Sloveniei şi Croaţiei. Trebuie să ne temem într-atât de reconstituirea unei *Mitteleurope* germane şi austriece, pe ruinele Iugoslaviei? M. Korinman[27] reaminteşte că la Congresul de la Berlin, din 1878, puterile acceptaseră ocuparea Bosniei-Herţegovina, recunoscând în acelaşi timp Serbia şi Muntenegru: austriecii doreau să dea un hinterland Dalmaţiei, să despartă Serbia de Adriatica, să întărească catolicismul în Bosnia-Herţegovina împotriva ortodoxiei şi islamului şi să împingă „croatismul" împotriva „sârbismului". El reaminteşte, de asemenea, că atacul austro-ungar împotriva Serbiei, în 1914, transformase Austro-Ungaria în auxiliar al intereselor pangermaniste (acestea având ca priorităţi să germanizeze Slovenia şi să pregătească accesul la mare la Trieste şi Pola, dar şi să croatizeze sudul slav şi să-l integreze în ansamblul austro-ungar; invazia germană în Iugoslavia, în aprilie 1941, va realiza aceste proiecte).

Mitteleuropa este încă o realitate neliniştitoare sau doar o fantomă a trecutului? Alţi observatori subliniază, dimpotrivă, caracterul puţin reprezentativ şi depăşit al ideologiilor „mitteleuropene", reafirmând că toate interesele vitale ale Germaniei unite îşi au acum centrul de greutate în Europa occidentală, în Statele Unite, în sud-estul asiatic, mâine poate şi în Rusia, în timp ce pieţele Europei Centrale propriu-zise reprezintă un procent mo-

27. Michel Korinman, „L'Autriche, l'Allemagne et les Slaves du Sud", in *Hérodote*, nr. 63, trimestrul IV, 1991, pp. 52 sq., Cf. Pierre M. Gallois, „Vers une prédominance allemande", *Le Monde*, vineri, 16 iulie 1993, p. 2, care este îngrijorat de „înflăcărările pangermaniste" în ex-Iugoslavia.

dest în schimburile externe germane... Pentru acest punct de vedere care consideră rupturile istorice ca fiind mai determinante decât continuităţile, în istoria germană, începând cu 1933, Mitteleuropa nu mai există decât ca o amintire, uneori nostalgică şi sentimentală, a unei comunităţi culturale în care numele de oraşe şi de provincii şi formele vieţii cotidiene (peisaje arhitectonice ale vechilor cartiere din oraşele central-europene, gastronomie, anale familiale...) îi păstrează amintirea. Se vede cum cele două tradiţii germanice ale *Mitteleuropei*– de o parte tradiţia germană a unei zone de influenţă mergând până la ţările baltice, de cealaltă parte tradiţia austriacă a unui spaţiu balcanic şi dunărean – şi-au regăsit o actualitate incontestabilă. Analiza critică a moştenirii istorice a programelor *Mitteleuropei* germanice dezvăluie şi ce-i mai rău (o ancestrală tendinţă de hegemonie) şi ce-i mai bun: o „altă comunitate" europeană, de la Berlin la Baltica, de la Viena la Adriatica şi la Marea Neagră, care ar putea servi drept intermediar cultural, economic şi politic între Comunitatea de la Bruxelles şi marea Europă, aceea care ar trebui să se întindă până la Urali.

Cuprins

Prefaţă 5

Capitolul I
Încercare de istorie semantică 15

Capitolul II
Prezenţe germane la est 31

Capitolul III
Modelul Sfântului Imperiu
roman germanic 47

Capitolul IV
Rivalitatea Prusia/Austria
şi mitul habsburgic 63

Capitolul V
Europa popoarelor şi identitatea
evreiască a Europei Centrale 86

Capitolul VI
Câteva peisaje literare: Praga,
Galiţia, Bucovina 105

Capitolul VII
Friedrich Naumann, ideile de
la 1914 şi geopolitica imperialistă 121

Capitolul VIII

Începând cu anii 1920: reprezentările concurente ale Europei Centrale 132

Capitolul IX

De la distrugerea Mitteleuropei la reunificarea germană 148

POLIROM

A TREIA EUROPĂ

De la episodul asasinării arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo, în 1914, până la sângerosul asediu al aceluiaşi oraş în războiul interetnic din Bosnia, Europa Centrală a fost zguduită de grave crize politice. Cu atât mai necesară ne apare astăzi o sintetizare – de genul celei realizate de Jacques Le Rider – a sensurilor noţiunii de *Mitteleuropa* şi a „încarnărilor" sale de-a lungul vremurilor. Pornind de la istoria frământată a unui spaţiu cu statut politic şi cultural particular, autorul ridică noi întrebări şi probleme cu privire la viitorul micilor state central-europene.

Încercare de istorie semantică • Prezenţe germane la est • Modelul Sfântului Imperiu roman germanic • Rivalitatea Prusia/Austria şi mitul habsburgic • Europa popoarelor şi identitatea evreiască a Europei Centrale • Câteva peisaje literare: Praga, Galiţia, Bucovina • Friedrich Naumann, ideile de la 1914 şi geopolitica imperialistă • Începând cu anii 1920: reprezentările concurente ale Europei Centrale • De la distrugerea Mitteleuropei la reunificarea germană

EDITURA POLIROM
ISBN 973-683-011-X